

YU ISSN 0350—2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

IX. ÉVFOLYAM / 1977. SZEPTEMBER

32

*E szám munkatársai: Borús Rózsa, Jung
Károly Kalapis Zoltán, Katona Imre,
Kónya Sándor, Matijevics Lajos, Molnár
Csikós László, Péter László, Szeli István,
Vargyas Lajos*

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

*A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Tmasz folyóirata*

32. szám

*IX. évfolyam
1977. szeptember*

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK / HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES / HUNGAROLOGISCHE MITTEILUNGEN

Szerkesztő bizottság:

BORI IMRE

JUNG KÁROLY

MIKES MELÁNIA

PASTYIK LÁSZLÓ

szerkesztő bizottsági titkár

SULC MAGDOLNA

TÓTH FERENC

SZELI ISTVÁN

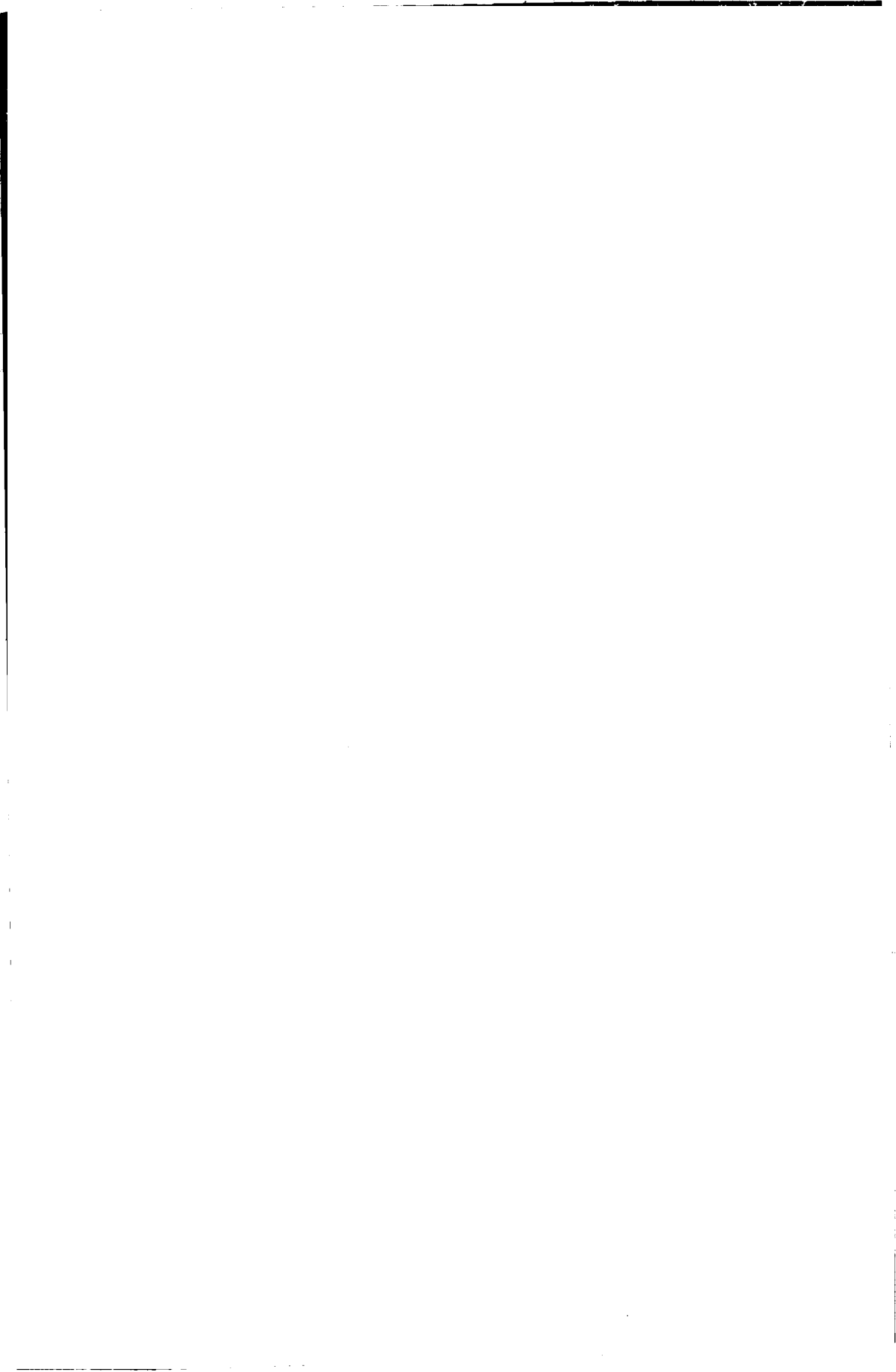
fő-és felelős szerkesztő

Technikai szerkesztő

CSERVENYÁK JÓZSEF

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz a
Tartományi Tudományügyi Ünigazgatói Erdekközösség támogatásával. Készült az
újvidéki Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában, 1978. június 30-án

TANULMÁNYOK

Penavin Olga

**HALOTTI BÚCSÚZTATÓK,
IMÁK, KOLDUSÉNEKEK,
GYÓGYÍTÓ RÁOLVASÁSOK**

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében tárolt népnyelvi felvételek között tallózva egy gombosi szalagra találtam. A falu lakosait jól ismerő, szerencsés kezű gyűjtő és felvételező Kovács Ilona tanárnő sok érdekes és értékes, nemcsak nyelvi jellegű, de néprajzi szempontból is jelentős szöveget mentett meg az elkallódástól, az emlékezetből kihullástól. A falu lakosaival, főleg asszonyaival folytatott beszélgetései során szó esik a mindennapi élet apró-cseprő eseményeiről, teendőiről, az ünnepekhez, jeles napokhoz fűződő szokásokról, tevékenységekről, az emberi élet nagy határköveit jelző eseményekről: a lakodalomról, temetésről, de dalok, balladák is előkerülnek, sőt, ami aránylag ritkán jut a gyűjtő eszébe, hogy utánakérdezen, halottas énekek és imák is szalagra kerültek. A lelkiismeretes és intim hangulatot teremtő tudó gyűjtő előtt megnyíltak az asszonyi szívek és szájak. A lélek mélyéből kibányászta az alkalomhoz kötött, időtöltésül sohasem énekelt, a valláshoz, a hithez, a vallásos élethez, szertartásokhoz kötődő folklór termékeket, a szokásköltészet egyes darabjait.

Mivel a gyűjtő a szalagon levő balladákat már feldolgozta és megjelentette, az archívumban elhelyezett szalag másféle szövegeit nincs szándékában feldolgozni, ezért hogy ne menjenek feledésbe, megpróbálom én közreadni őket. A gombosi szövegek mellett néhány más községből előkerült hasonló szöveget is közlök.

Az eddig aránylag ritkán tárgyalt és kevésbé megbecsült szövegek műfaji sajátosságainak összefoglalásakor az eddig itt-ott szétszórtan található megjegyzéseket gyűjtöm össze és bővitem ki.

**I. A. HALOTTAS ÉNEKEK, HALOTT SIRATÓK
VIRRASZTÁSKOR**

1. *Mária tisztelők, kik hozzám jöttetek,
Végső szavaimra jól figyelmezzetek.
A szent társaságban állandók legyetek,
A szűz Máriának koszorút kössetek.
Istennek ajánlom minden jó hívemet.*

Ifjú, öreg, idős és félkorbéliek,
A halál eltörölt engem közületek.
Naponként, óránként ti is készüljétek.
Ó, kegyes szüzanyám, rejts el kegyelmedben,
Hogy veled lehessen örök dicsőségben.
Örvendezzen lelkem szentek seregében,
A szent olvasónak énekléseiben.

Szeretett társaim, kikkel imádságom
Végeztem naponként az ájtatosságom,
Hogy megbocsássatok, tőletek azt várom,
Mennyben imádságom értetek ajánlom,
Kik egy koszorúban társaim voltatok,
Ti, kik jószívű keresztények vagytok,
Ezen imádságot buzgón folytassátok,
Mennyei jutalom várakozik rátok.
Aki én helyettem közébetek állna,
A szüz Máriának gyermekévé válna,
Jézusnak szentséges szívébe ajánlom.
Szeretett társaim utánam elvárom.
Így búcsúzik tőlünk egy jó atyánkfia,
Ezt már az Úr Jézus magához szólítja,
Mert közbenjárója volt a Szüz Mária,
Mert kedves volt nála a szent olvasója.

(Gombos)

2. Jöjjetek, angyalok, mennyei szent karok,
Isten országában veletek vígadok,
A szüz Máriának áldást, hálát mondok,
Olvasóitokból koszorúkat nyujtok.
El kell válnom immár, kedves hív társaim,
Annak neve szerint minden magzatimtól,
Szeretett komáim és sógoraimtól,
Mellettem könnyező házi családomtól.
Búcsúzásom léssen az édesatyámtól,
Kedves, felnevelő jó édesanyámtól,
Szeretett testvérim és rokonaimtól.
Megáldva legyenek a mennyei úrtól.
Szűzleány társaim, kik jól ismertetek,
Végső soraimra, kérlek, figyeljétek,
Ártaltanságtokra gondot viseljétek,
Hogy a szent szűzekkel örvendezhessetek.
Végre búcsút veszek minden társaimtól,
A szüz Máriának élő rózsáitól,
E világon minden jáakaróimtól,
Legyenek áldottak a Jézus Krisztustól.

(Gombos)

3. *Jertek ájtatos hívek, gyászkoszorút kössetek*
 [a bánat virágiból
Mely által a kimúlt hívek szabadulást nyerhessenek
 [a purgatóriumból.
Enyhítsük fájdalmunkat az Ūrban elhunytaknak
 [a szent rózsafüzérrel,
Hogy ezáltal könnyebbülést nyerjenek és a
 [szenvedést viselhessék békén.
Kérjük az Isten anyját, a holtak pártfogóját szent
 [olvasó mondással,
Hogy a benne bizó hívet szabadítsa gyermekei
 [kegyes szószólásával.
Vegyük hét kezeinkbe, emeljük az égre fel
 [a gyászos rózfafüzért,
Hogy ezáltal a lelkeknek szenvedési enyhüljenek,
 [nyerjenek mennyei békét.

(Gombos)

4. *Miért szorgalmaskodol, annyit gondokozol?*
Hogy e világot bírnád, ugyan meg kell halnod.
Apáink, anyáink, barátink, szomszédink
és a mi kedves rokonink,
Jaj, hova lettenek, kik azelőtt éltek?
E világból kiköltöztek,
Mert el vagyon rendelve minden ember élte.
Ūrról, szegény koldusról, hatalmas császárról
Világon kik vagynak: vének avagy ifjak,
Mind meg kell halni azoknak,
Mert nem nézi ő rendjét, sem nagy nemzetségét,
Hirtelen megfojt akárkit,
Hogy minden embereket egyszer elvigyen,
Ő azon igyekszik, hogy elfeledhessen,
Azért minden ember, bár akárki legyen,
Magáról gondot viseljen,
Mert nem tudja soha a halálnak napja
Mikor érkezik reája,
Azért méglen ideje kérésünknek vagyon,
Szent fiához tartsunk, Istenhez siessünk.
Az Isten hív kegyelmesen.
Légy oltalmunk mindenekben, könyörülj mirajtunk,
Légy irgalmas nekünk, hogy tégedet dicsérhessünk.

(Kórógy)

Virrasztás alkalmával énekelték ezeket az énekeket a virrasztó asszonyok. Estétől rendszerint éjjelig tartott a virrasztás. A rokonok, a szomszédok, a jóismerősök gyűltek össze, esetleg még a kántor is megjelent. A ravatalt körülülve beszélgettek a halotról, elmondták életét, sorsát, betegségét, halottas énekeket, siratókat énekelték, imádkoztak.

Közben valami kalácsféléket, bort, pálinkát szolgáltak fel a gyülekezetnek. Megegett, hogy a másik szobában borozgató férfiak, míg a halott érneit, gyengéit tárgyalták, mélyebbre néztek a kancsó fenekére.

A gombosi és kórógyi szövegek az újkori szertartásköltészethez tartozó lírai dal egy fajtája. Az előadó asszonyok szerint „maguk közt csinálták ezeket az asszonyok, nem kántortól vagy könyvből tanulták”... „ezt így énekelik a halott felett, az asszonyok hogyhíjájokjék, találtak ki templomi énekekre”. Szövegeink is magukon viselik a szóbeli népköltészetnek az emberi lét nagy állomásaihoz fűződő folklór alkotások jegeit. Ez az alkalomhoz, fájdalmas alkalomhoz, a halott feletti, egy személy feletti virrasztáshoz kötődő műfaj kimondottan női műfaj. Az adatszolgáltatók vallomásaiból is az derül ki, hogy este és éjjel a nyitott koporsóban felravatalozott halott mellett sorban ülő idősebb asszonyok énekeltek. Ott tanulták el egymástól a siratót. A virrasztók gyülekezte kiváló hagyományozási alkalom volt.

Többnyire a falusi földműves vagy a félpasztor, féliparos réteghez tartozó katolikus vagy református személyek temetése előtti éjszaka szolgáltatta az alkalmat a halottas énekek éneklésére, tanulására. Sohasem egy személy énekel, hanem sokszemélyes, közösségi éneklés folyt.

Halottas énekeink nem rögtönzött szövegek, szigorúan kötöttek, melyek eredet szempontjából félnépi (írástudó földművesek) és félkántoros, esetleg félirodalmi (imakönyvből, énekeskönyvből tanult, folklorizálódott egyházi eredetű temetési ének) szövegek. Az egyik gombosi asszony az eredetet kutató kérdésre elmondta, megegett az is, hogy a más faluból betelepült személy hozta magával és terjesztette el az éneket, esetleg valamilyen nagyon régi énekeskönyvből, imakönyvből másolta ki valaki, de legtöbbször mégis maguk „hotyhíjájokták össze” valamilyen ismert egyházi dallamra.

A fájdalomnak a mindennapi nyelvhasználattól eltérő lírai kifejezése az érzelmre apellálva moralizáló jellegű részekkel egészül ki az énekekben. A cél: „...ezáltal a lelkeknek szenvedési enyhüljenek, nyerjenek mennyei békét”, azaz biztosítsák a halott túlvilági útját, nyugodalmát, hogy ne járjon vissza, ne kóboroljon a régi, az elhagyott világban.

A megfogalmazásban az alkalomhoz, a tartalomhoz illően ünnepélyes költői hangra törekedve a vallásos költészetből veszik a képeket, biblikus motívumokat ezek az énekek. Strófikus, rímes formát alkalmaznak a monocentrikus énekekben. Kevés a határozott személyre utalás, noha a szubjektív hangú monológyszerű, egyes első személyű előadás, azaz a halott közvetlen megszólalása jelen van a szövegekben. Az igemódok és igeidők használata alkalmazkodik a kifejezendő tartalomhoz: a közösséghez intézett kívánsághoz, óhajhoz, kéréshez, a múlt eseményeinek elmondásához, a jelen állapot leírásához. A személyhasználat vagy egyes szám 1. személy, vagy ha megszólításról van szó, akkor többes szám 1., illetve 2. személy, a 3. személy közösséget, általánosságot fejez ki.

A dallam egy szólamú, egyházi dallam.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a kórógyi szöveg szerepel az Ortutay—Katona: Magyar népdalok II. kötetében is a virrasztó énekek között. A mi szövegünk azonban teljesebb, az erkölcsi intelem kifejezettebb benne.

B. HALOTTI BÚCSÚZTATÓK A SÍRNÁL VAGY A SÍRHOZ VEZETŐ ÚTON

1. Menyasszony búcsúztatója

*Föltették a szűz koszorút a menyasszonynak,
Mély szomorúságot okozott a mennyegzős háznak.
Ne sírjatok, jó szülők, mert ennél szebb mennyegzőt
Nem láttatok, hát áldjátok a teremtőt.
Mert én a Jézusnak vagyok szűz menyasszonya,
Máriának, szűzanyának kedves leánya,
Mennyországnak kertjébe, mennyei zöld mezőbe,
Rózsakoszorúkat kötögetek fényében.
Nyugodjál, boldog menyasszony, gyászkoporsódban,
Most tiz esztendő korodban teszünk sírodba.
Nyugodj, ékes menyasszony, virág nyiljék sírodon,
Neked, kedves gyermek, mindég viruljon.
Atyám, ne sirass engemet, hogy itt van virágod,
Sohasem lehetett volna szebb menyasszonyod,
Kinek Jézus jegyese, Mária szerelmese.
Örvendj tehát, édesatyám, ily mennyegzőben.
Bánatos szívű jó szülöm, miért siránkozol?
Azért tán, hogy kedves leányod lesz ilyen gyászos por?
Ne sírjál, édes szülöm, mert víg az én mennyegzőm,
Mennyországbán szűz mátkám Jézus, ő az én örömöm.
Azért végre végbúcsúmat veszem tőletek,
Kedves atyám, édesanyám, isten veletek!
Köszönöm neveléstek, csókolom hű kezetek,
Isten áldjon, vére mennybe hozza lelketek.
Jertek értem, égi karok, repüljünk mennybe,
Nem kell nekem ez a világ, megyek örömben.
Jertek ide, angyalok, veletek kezet fogok,
Megdicsőült szép koszorút nekem fonjatok.*

(Gombos)

2. Vőlegény búcsúztatója

*Én is vőlegény vagyok, már indulni akarok,
Most jöjjön a nász népe szomorú mennyegzőre.
Én is szép rózsza voltam, míg én életben voltam,
De már most elhervadtam, gyászkoporsóba szálltam.
A szüleim kertjében rózsza voltam életemben,
De már többet nem nyilok, halál leszakasztott.*

*Szép fiatal koromban akadtam hálójába,
 Nem hagyta tovább itt élni, már nekem el kell menni.
 De én eztet nem bánom, e világot itt hagyom,
 Mert a Jézus engemet mennyországba bevezet.
 Szép virágszál koromban beszállok gyászsiromba,
 Szüleim, örvendjeteK, mennyben vőlegény leszek.
 Ezt Jézus így akarta, hogy ma lelkem szálljon
 Magához mennyekbe, angyalok seregébe.
 Édesanyám, szeretted, értem ne keseregjél,
 Bús szívvel ma ne legyél, hanem inkább örvendjél,
 Jézus színe elébe vőlegény ma megyen,
 Az angyalok beviszik, mennyei karba teszik.
 Most szüleim tőletek már én végbúcsút veszek,
 Nem kell már nevelésteK, köszönöm szívességeK,
 Engem ne sirassatok, mert jó helyre adtatok,
 Mert ott is a tieteK, Jézusnál az leszek.*

(Gombos)

Ezeket a búcsúztatókat, mint a szövegből is kitetszik, az idő előtt meghalt fiatal leány vagy legény szájába adják. A búcsú lehet dialógus és monológyszerű. A párbeszéd formájában a hálás, szüleit szerető ifjú halott és szülei között folyik a párbeszéd az alkalomhoz illően, méltósággal, belenyugvással a változhatatlanba. Nincs semmi felesleges kitérés, panasz, siránkozás.

A vőlegény búcsúztatója szinte teljesen megegyezik az Ortutay—Katoná: Magyar népdalok II. kötetében Bukovinából közölt búcsúztatóval. Két betoldás és az utolsó versszak hiánya teszi ezt a valószínűleg közös forrásra visszamenő változatot változattá.

II. KOLDUSÉNEKEK

*Mikor az Úr Jézus ezen a földön járt,
 Rongyos ruhácskában koldulni is eljárt,
 Bemene egy házhoz, Regina asszonyhoz,
 Alamizsnaképpen kenyeret kére ott.
 Szent Regina asszony keresrvesen sira,
 Mert hetedmagával árvaságra juta,
 Nincs több egy pénzénél, azt is mástól kapta,
 A Jézus nevében azt is odaadta.
 Menj ki, Péter, menj ki,
 Mit látsz kint az égen?
 Láttam, Uram, láttam mennyeknek országát,
 Szent Regina asszony terített asztalát,
 Kivirágzott rajta a sok szép alamizsna,
 Annak a virágja a mennyek illatja.
 Angyalok fölszedték s koszorúba kötték,
 A szép mennyországot így megörvendeztették.*

(Gombos)

2. Egykor a kis Názáretben
Jézus szőlis kis kertjében
Két rózsafa zöldelt, virult,
Mind a kettő összeborult.
Az egyik mint a hó, fehér,
A másik piros, mint a vér.
Szűz Mária gyakorta ott
Este, reggel imádkozott.
Megnyillott a kert ajtaja,
Örök igazság nappala,
Tiszta hófehér köntösben
A kis Jézus azon lépett be.
Kis fűrész tart kis kezében.
Úgy lép szűz anyja elébe.
Szűz anyjához imígy szólván:
Meg ne döbbenj, szent szűzanyám!
Két szál rózsát zöld lombjával,
A fehérből és pirosból,
Kis fűrészsel lefűrészelt
S abból keresztet készített.
Diszesen ékesítette,
Szentséges anyjához vitte.
Örömtől sugárzó arccal
Így szólt szelid mosolygással:
Nézd, szűzanyám, Jézusodat,
A te kedves magzatodat,
Tizenhárom éves vagyok
S keresztet csinálni tudok.
Halvány lett erre Mária arca,
Nagy a lelke, szíve harca.
Titkos nagy fájdalmat érez
Szent fiára búsan néze.
Kéri Jézust önérzettel,
Szívszorongva, bús könnyekkel:
Magzatom, kérlek, mondd meg ezt,
Mit jelent e rózsakereszt?
Anyám, azért készítettem,
Csókolj meg érette engem,
Szent szívem éretted dobog,
Forró lángja feléd lobog.
Szól a kised mosolyogva,
Szűz anyjának csókot adva.
Ilyen lesz a keresztoltár,
Kin függök majd a Golgotán.
Te vagy rózsák királynéja,
Szent kereszt a fák királya.
Szűzanyám, ne sirj, ne könnyezz,
Hisz mind a kettőnknek sorsa ez.
Engem példáz piros rózsza,

Lásd, még el nem jön az óra,
Fehér rózsá téged példáz,
Te majd a kereszt alatt állsz.
Még húsz esztendőm van vissza,
Még szent vérem a föld issza.
Szüzanyám, kérlek tégedet,
Vedd kezedben e keresztet,
Vidd fel Libánus hegyére,
Kis csergő patak szélére,
Szíved, lelked bánatában,
Ültesd cédrusfa árnyában,
Húsz esztendő zöld tavasza
Ezt új életre fakasztja,
Árva rózsák ezen nyílnak,
Engem és téged gyászolnak.
Teljesítvén Jézus szavát
Szent szűz a rózsakeresztfán
Libánus hegyére vitte,
Cédrusfa alá ültette,
S ezen a viruló tavasz
Zöld lombot és bimbót fakaszt,
Csipkebokor lett belőle,
Szűz Mária emlékére,
Melynek két színű virága,
Piros, fehér a rózsája,
Jó keresztény ráfigyelmez,
Mert Jézus rózsakertje ez.
Ámen.

(Gombos)

Az énekes koldusok a felszabadulásig járták a falvakat. Rozoga kordéján ülve, rossz gebéjét lassan hajtva járta a falu utcáit a koldus alamizsnát gyűjtögetve. Közben, hogy felhívja magára a figyelmet, énekelt. Az emberek a koldus énekét már a szomszéd utcából meghallva elkészítették adományukat, ki mit bírt, egy bögre zsírt, egy összemarék lisztet, babot, egy szakajtó krumplit. Volt olyan koldus, aki válogatott az adományban. Azt, amiből sokat kapott, nem fogadta el.

Hogy felhívja magára a figyelmet a koldus és hogy ő is adjon valamit a kapottakért, énekelt. Rendszerint elnyújtott, keserves hangon énekelt az érzelmes, természetesnek, hihetőnek tűnő biblikus történeteket, melyekben Jézus és Mária, Szent Péter vagy más szent szerepel földön jártában, éltében. Énekelték a koldusok, különösen vásárokon, balladákat is.

A koldusénekekben az ének és a nyelv, a dallam és a szöveg szoros kapcsolatban áll. Az éneknek figyelemkeltő szerepe is van a művészi funkció kívül.

Az énekes koldus mint közvetítő a műköltészetet, a népköltészetet, a ponyvát terjeszti a falun, illetve a városban. Éppen ezért a koldus éneket talán átmeneti formának vehetnénk a népi és az irodalmi alko-

tás között. Bizonyos realizmus és némi drámaiság érezhető a szövegekben. A megfogalmazásban vannak hagyományos formulák, sztereotip egyházi, bibliai eredetű képek, jelzők, közhelyek, s éppen ezek utalnak az ismeretlen műköltőre.

A kolduséneket a gyerekek, de a felnőttek is eltanulták, szívesen énekelgették otthon vagy az imaházban, ahol pap nélkül, maguk a hívek gyűltek össze énekelni, imádkozni.

III. APOKRIF NÉPI IMÁK

- 1.a) *Szól a kakas, kelj fel, Mária,
Mert megfogták a Te szent Fiadat,
Fölfeszítették a magas keresztfára,
Elcseppent egy csepp vére,
Az angyalok fölszedték,
Arany tányérba tették,
Elvitték a Úristen elejbe.
Az Úristen azt felelte nekik:
Vigyétek a fekete föld színére,
Hirdessétek ezt az imádságot el.
Aki napjában egyszer elmondja,
Vélem léssen menyeknek országában.
Ámen.*
(Gombos)
- b) *Szól a kokas, kelj fel, Mária,
Mert megfogták a te szent fiadat,
Kőlábra kötözték, vasostorral ostorozták,
Tővisekkel koronázták. Kihullott a szent vére,
Az angyalok fölszedték, aranytányérba tették.
Az Úristen elejbe vitték. Az Úristen azt mondta:
Sem siet, sem felejt,
Aki ezt a kevés imádságot elmondja,
Este lefektében, reggel felkeltében,
Vélem léssen a paradicsomkertben.
Ámen.*
(Gombos)
2. *Fejér rózsza, Mária, engem Isten találója
ne félj lelkem, ne röszkedj,
szívem, mert fejem jólött áldozik az Úr
Jézus Krisztus szent testével, szent vérével,
szent, aranyos keresztjével.
Én lefekszem én ágyamba,
testem, lelkem az ágyamba,
álom engem meg ne bántson,
gonosz tőlem eltávozzon,
három angyal megőrizzen.*

egyik elaltasson, második fölvirasszon,
harmadik hét halálos büntől
megszabadítson a gonosztól.

Amen.

(Gombos)

3. Fényes nap immár elnyugodott, a föld szintén sötét maradt.
Nappali fény éjjelre változott, fáradtnak nyugalmat hozott.
Minden állat megy nyugalomra, az Istentől kirendelt álmra.
De én, Uram, úgy megyek ágyamra, mintha mennék gyászos
[koporsómba,
Mert noha most erős és friss vagyok, de több napot magamnak
[nem hagyok.
Azt gondolom, minden nap utolsó, még az éjjel kelhet a koporsó.
Midőn ágyamra adom én a testemet, deszka közé zárhatom életemet,
Hosszas álom érheti szememet, a kakasszó hozhatja végemet.
Vessünk számot hát, édes Istenem, hogy lelkemet ne kelljen
[féltenem,
Hogy lehessen bátrabban szólanom, midőn meg kell Te előtted
[állanom.
Színed előtt mindég elesem, de Te lettél atyámnál kezesem.
Ha megölsz is, mindég Benned bízom, szent véredre futok, ha
[szomjazok.
Napkelettől napnyugatig szent nevedben bízom én fáradtig,
De megbocsáss, mert szívemből bánom, könnyek miatt nincs
[szememben álom,
Az ágyamba zokogva költözöm, vánkosomat könnyemmel öntözöm.
Ha megtartasz holnapi napodra, nem fordítom azt megbántásodra.
(Milyen szép!) Ne szólíts ki, Uram, közüled készületlen, vezess előbb
[az enyhítő kútra,
Hogy juthassak a mennyei jussra, úgy bocsáss el engem a nagy
[útra.
Amen.
(Gombos)

4. Mikor karácsonykor a „böcsöt járnak” a kislányok, leteszik az asztalra a böcsőt, megringatják, mondják ezt az imát, később máskor is mondták:

Kis Jézuska, aranyalma, boldogságos szűz az anyja, két karjával
ápolgatja, két lábával ringatgatja: Aludj, aludj, én kisdedem, aludj,
gyönyörű gyermekem, nem királné a te anyád, szolgálatban lettem
dajkád.

Dicsértessék a Jézus Krisztus. Amen.

(Gombos)

A fényes nap immár elnyugodott kezdetű szöveg az Ortutay—Katoná: Magyar népdalok II. kötetében virrasztóként szerepel, Gomboson azonban imának tartják és ima funkcióban használják. A szól a kokas kezdetű ima a Mária-síralommal tart rokonságot.

Az imáról el kell mondanunk, hogy olyan folklór jellegű termék, melyben a mágia továbbélését lehet megfigyelni. A szöveghűség, a pontos elmondáshoz való ragaszkodás a szómágia megnyilvánulása, éppen úgy, mint a ráolvasásokban, varázsigékben. Az ima is, mint a varázsigék, csak keresztényesítve, a hivatásos vallás szabályrendszeréhez igazodva a folklórt hordozó, továbbadó társadalmi réteg, főleg a földművesek, kispasztok, kispolgárok — „köznépek” — stagnáló életmódjához alkalmazkodva, konzerváló jellegű és funkciójú életszemléletére épülve egy elmúlóban levő társadalmi, gazdasági, művelődési fokozat szokásrendjéhez igazodva annak egy fajta kifejeződése.

Az imában többnyire azonos motívumkészletet találunk, akár írásban, másolás útján, akár szóban, elmondás útján terjed, hagyományozódik tovább. A szentek, az isten, Jézus segítségének kérése, sőt a segítségnek esetleg fenyegetéssel való kikényszerítése a központi téma. Éppen ezért mondhatjuk az imákról, hogy egy központi tény, jelenet köré fonódva monocentrikus alkotások, melyekből a vallásos tudat tűnik elő. A mindennapi élet bajaiban, gondjaiban, megpróbáltatásai közepette a földi hatalmasságok részvétlensége, sőt kizsákmányoló viszonyulása elől az égi hatalmasságokhoz vagy a közbenjárókhoz fordulva vár segítséget a könyörgő ember.

A könyörgést, az imát lehet közösségben is mondani, de lehet egyedül, hangosan vagy mormolva, monológyszerűen egy láthatatlan valakihez intézni az otthon csendjében főleg este, mikor már minden tevékenység megszűnt, befejeződött az aznapi élet, leállt a megszokott ritmus, elült a zaj, kívül, belül viszonylagos nyugalom honol, de lehet az otthontól távol, imaházban, kint a természetben, a keresztnél stb. is imádkozni. Az *időhöz és helyhez kötöttség* tehát jelen van az imamondásban is, mint annyi más folklór műfajban.

Az egyedül, otthon mondott ima ideje általában az este, esetleg a reggel, vagy napközben étkezés előtti vagy utáni idő. Az igazi, személyes jellegű imát csak este mondták, mert akkor ér rá a dolgozó ember társalogni az égiekkel, akkor ér rá egy kicsit síránkozni a maga sorsán, egy kicsit szipogni, eltűnődni a sors mostohaságán. A reggeli, déli ima az idő, a mindennapi tevékenység sürgetése miatt rövidebb, nem olyan részletező, „elkapkodottabb”.

Nemcsak az idő, a hely is kötött. Általában falun a lakószoba csendjében végzi az imádkozást az imádkozó, teheti ezt a házon kívül is a természetben, a keresztnél, a templomban, de az már nem estéli imádság.

Az *alkalomhoz kötöttség* általában nem jelentős. Csak az ünnepeken mondott, szokáshoz kötött imák ilyenek. Ezek egy részénél is lassan homályba merül az alkalomhoz kötöttség a szokás elhalványulásával. Ez történt a négyes számú imával is, mely eredetileg karácsonyi szokáshoz kapcsolódott. Ma már a nagyszülők a gyermeket ringatva mondják.

Az imádkozó *helyzete*: lehet térdelve, széken ülve, ölse ejtett összekulcsolt kézzel, ágyban fekve, lehunyt vagy nyitott szemmel, sírva, szipogva vagy az érzelmi állapot kifejezése nélkül, de sohasem menet közben, semleges érzelmi alapállásból fordulva a felsőbb hatalmakhoz.

Az újkori félnépi imában sokféle hatás nyomait lehet felfedezni: A barokk irodalom nyomai éppen úgy megtalálhatók a cifrázatokban, beállításban, motívumban, mint a hajnali éneké (kakasszó, piros hajnal) vagy a mítikus világé (Jézus aranyalma, Mária a halottak védője stb.).

Az ima prózai szerkezetű vagy verses is lehet. A verses imákon érződik a tanultabb alkotó kezenyoma, esetleg a kántoré vagy a papé, noha az egyház az apokrif, népi imákat nem ismeri el, nem helyesli gyakorlásukat, sokszor tudomást sem szerez róluk.

Az ima nyelvében a régies fordulatok, szavak, költői képek megmaradnak, — „a régi öregek tanítottak rá” —, az aránylagos mozdulatlanság, változatlanosság miatt, noha szövegromlásról, értelmetlenné váló szavakról, több szövegnek jó-rossz kontaminálásáról is van tudomásunk.

A megszerkesztést az jellemzi, hogy a könyörgő egyes szám első személyben fordul a láthatatlan tökéletes lényhez, aki csak az ő tudatában él, s akivel közvetlen hangon társalog, egyes szám második személyt használva a beszélgetés során. Az imádkozó óhaját, kívánságát megfelelő igemóddal fejezi ki. Az igeidő megválasztása is alkalmazkodik a tartalomhoz. A jelen állapot festésére jelen idő, a múlt idő a már rég lejátszódott esemény érzékeltetését végzi, esetleg mint analógia szolgálhat az ezután, azaz a kérés teljesítése után bekövetkezendőkre. A nyelvjárás is beszüremkedik a szövegbe a tájszavak és a nyelvjárásos ejtés alakjában, a szöveg azonban lényegében igénytelen köznyelven mondott szöveg.

Funkcióváltás is bekövetkezhet a félnépi folklór termékekben. Az Ortutay—Katona: Magyar népdalok II. kötetében szereplő A fényes nap immár elnyugodott kezdetű virrasztó ének pl. Gomboson imává változott.

Az imának lehet dallama is, monoton, szűkterjedelmű, recitativ dallam. Általában azonban dallam nélküli előadásban valósul meg az ima. „Este lefekvéskor mondták, van aki énekelte, van, aki imába foglalta, úgy mondta el magát ik” (Bartos Rozália).

Az imamondás többnyire nemhez kötött. Többnyire nők, mégpedig öreg vagy idősebb nők végzik érzelmi beállítottságuk, érzékenyebb lelkiállapotuk miatt. Egészen fiatal kevés van az imát mondók között, legfeljebb azok, akiket a családi hagyomány kötelez rá. A férfiak között kevesebb a vallásos érzelmű, így kevesebb az imádkozó férfi is. Az imával élők — mint már mondtuk — bizonyos társadalmi osztály tagjaiként nyilatkoznak meg, iskolai végzettségük vagy semmi, azaz analfabéták, vagy az általános iskola 4, 6, esetleg 8 osztályát végezték el.

IV. RÁOLVASÁSOK, RÁIMÁDKOZÁSOK

A hitelétről, gyógyításról írt eddigi tanulmányainkban kitértünk a ráolvasásokra is. Több ráolvasást, varázsigt közöltünk. Most a Székelykevény, Sándoregyházán, Kórógyon végzett gyűjtéseink során előkerült ráolvasásokat közöljük. Valószínűleg nem lesznek érdektelenek a szövegek, noha ezek csak variációi az eddig ismerteknek, többek között azoknak is, melyek Ortutay—Katona: Magyar népdalok II. kötetében szerepelnek.

1. Szemölcs ellen:

*Új hód, új kiráj,
Házásítja a fiját,
Engem hi lakodalomba.
Nem mehetek,
Mer vendégem van.*

(Székelykeve)

*Új hód, új hód, új kiráj,
Engömet hínak lakodalomba,
De nem mék el, hanem kűdöm ezt!*

(Kórógy)

Az elküldés újhódkor történt. Az a személy, akinek tyúkszeme, szemölcsé volt, mikor először meglátta az újhódat, lehunyta szemét, háromszor jobbra fordult, közben mondta a varázsigét.

2. Árpá ellen:

*Elvettem az árpát,
Le is kaszáltam,
Isten irgalmába hagyom, kévánom,*

(Székelykeve)

3. Szemverés ellen:

*Kék szem, zód szem,
Fekete szem.
Szem megnézte, szű megszerette.
Ezer angyal vígasztalja meg
Azt a gyereket (Mariskát).*

(Székelykeve)

*Szem megnézte,
Kék szem, zód szem,
Sáris szem, vedd ki
A fájdalmat belőle,
Aki megigízte.*

(Székelykeve)

*Szem megnézte,
Szüv megszerette,
Szent Lélek Űristen,
Boldogságos Szűzmáriám,
Gyógyítsátok meg.*

(Székelykeve)

*Kalap alól jöttél,
Kalap alá menj,
Fékető alól jöttél,
Fékető alá menj,
Kendő alól jöttél,
Kendő alá menj,
Szem megüszte,
Szív szerette,
Ezer angyal, vigasztald meg.*

(Székelykeve)

4. Rontás ellen:

*Párto alól jüttel,
Párto alá meny,
Kalap alól jüttel,
Kalap alá meny,
Kendő alól jüttel,
Kendő alá meny,
Fékető alól jüttel,
Fékető alá meny,
Ezer angyal, vigasztald meg
Ezt a gyereket.*

(Vojlovica, Kórógy, Harasztli)

5. Általában betegség ellen:

*Újhód, újhód,
Tiéd a betegség,
Enyém az egészség.*

(Kórógy)

6. Nyugtalan, nem alvó gyermekre:

*Északnak fija,
Keletnek fija,
Délnek fija,
Nyugatnak fija,
Vidd el a sírását,
Vidd el nyavalóját,
Hadd meg ű magát.*

(Kórógy, Vojlovica)

7. Sárgaság ellen:

*Sárga fűzfa,
Vedd le a sárgaságot,
Adok neked pántlikát!*

(Kórógy)

8. Pattanás (sömölyü) kelt a gyermek nyelvén:

Beteg:

Sömölyü köt a nyelvemön.

Gyógyító:

Ha köt?

Beteg:

Ma köt.

Gyógyító:

Ragadjon a szomszédod fenekire!

(Kórógy)

9. Szent Antal tüze, orbánc ellen:

Szent Antal megtalálta Szűz Máriát. „Hova mész, Szent Antal hét unokáddal, hetvenhétféle nyavalyáiddal, száraz köszvényvel, dagadó betegséggel, tűzes orbáncával? Ó, térj vissza, kérlek Krisztusnak öt mélységes sebeire. Mikor az megtött, mikor kő nem vót, kövek nőttek, hegyek tőttek, és mennybemenetele után mindenek megtértek. Térj meg vissza, Szent Antal, szállj nagy havasokra, az oroszlán szívébe, úgy idd meg a piros vérit, szaggasd meg gyenge testit.”

Ámen.

(Sándoregyháza)

Elindult Szent Antal hét lányával, hetvenhétféle familiával. Megtalálkozott Boldogságos Szűz Máriával. „Hova mész, Szent Antal?” „Menyek Rózsának a testyibe, összeszaggatom a gyenge testit, megiszom a piros virit.” „Kérlek Krisztusnak öt mélységes sebeire, szállj belőle Szűzanyának szívébe, piros vérit ott szídd meg, gyenge testit szaggasd meg. Mikor Krisztus a földön járt, hegyek nőttek, kövek tőttek. Krisztus mennybemenetele után mindenek megtértek. Kérlek Krisztusnak kén-szenvedésire, térj meg, szállj nagy havasokra, az oroszlán szívébe és piros vérit szídd meg.

Ámen.

(Sándoregyháza)

A ráolvasást vízvetés, fej-elfúvás, ólomöntés, szénvetés közben egy konkrét betegségben gyógyító hatásúnak tartják az idősebb falusi asszonyok és természetesen maga a tudósasszony, „a guruúzmáló” is, az osztrák, meghatározott előírások szerinti, szinte vallásos, szükség követelte babonás szertartást végző személy is. A ráolvasás egy mágikus, néha igen látványos, két illetve három személyes (a gyógyító, a beteg, ha kisgyermek, az anyja) szertartás része, melyben a szónak mágikus erőt tulajdonítanak a többi cselekmény mellett. Szómágiával állunk itt szemben. A természettől még többé-kevésbé függő ember megőrizve

egy már letűnt társadalmi, kulturális fokozat szemléletét, tudatszintjét, vakon hisz az önkényes változtatást kizáró, pontosan, szóról-szóra elmondott, a régi öregektől örökölt szövegben és gyógyító hatásában. Ha valaki, a tudósasszony a legcsekélyebbet is megváltoztatja a szövegben, magára vállalja az eredménytelenség ódiúját. Az eredményt csak a változtatás kizárása, mellőzése garantálja. Ennek ellenére mégis tapasztalható szövegromlás, változatok kialakulása, részint a feledékenységgel, részint a szokás halványodása miatt, esetleg több szokás egybeolvózdése miatt.

Az imák, ráolvasások hatékonyságát fokozzák még a ráolvasás után vagy a cselekmény alatt elmondott imádságok, a hivatalos vallás imái, a ráolvasók szerint változó számú Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy.

A székeleyknél „gurudszmáló”-nak emlegetett tudósasszony szinte minden betegségre tud valami eredményes mondást, ráolvasást, ráimádkozást. Van hatásos ráolvasás mind a gyermek, mind a felnőtt betegségeire, sőt az állatokéra is. A bűbájos asszony el tudja űzni a betegséget a szemmel vertből, a megrontottból, segítséget tud nyújtani a nyugtalanul, rosszul alvó gyermeknek, de a munkája természetéből kifolyólag a falusi földműves ember testén, kezén, szemén megjelenő szemölcs, árpa ellen, de a különféle kelések, gyulladások, gyulladt sebek, orbánc azaz Szent Antal tüze ellen is van gyógyírt jelentő ráolvasás.

Ezek a szövegek általában versesek, rövidek, rövidségük miatt hatékonyaknak tartottak. Szereplőik Szűz Mária, az angyalok, a Szent Lélek, Szent Antal hét lányával, hét unokájával, egész familiájával, Krisztus és a megszemélyesített betegségek: a köszvény, a tüzes orbánc, dagadó (vízi) betegség stb.

A sándoregyházi ráimádkozások párbeszédesei: Mária és Remete Szent Antal alakját idéző Szent Antal között folyik a beszélgetés. Mária mint a betegek védője érdeklődik az útközben talált Szent Antaltól, hova megy a hetvenhétféle nyavalyával. Szent Antal megnevezi az illető személyt, akit beteggé akar tenni, azt is közli Máriával, hogyan teszi beteggé. Mária fia, Krisztus sebeire kéri, térjen vissza vagy menjen máshová, még saját magát is felajánlja, szálljon a nagy havasokra (a hajdani lakóhely emléke!) vagy az orozslán szívébe, annak testét szaggassa meg, annak vérért szívja ki. A mi két szövegünk egy alapszövegnek (Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, Jőtöt lépék kötete 6. számú ráolvasás) többé-kevésbé megromlott változata.

Az egészet egy epikus rész vezeti be (Szent Antal és a betegségek utazása — régi, több évezredes kép az istenség földön való utazása + a betegségek utazása; a betegség démonnal való találkozás és elküldés keresztényesített változata már valószínűleg középkori eredetű).

A többi ráolvasás-szöveg is megtalálható Ortutay—Katona: Magyar népdalok II. kötetében. A mi szövegeink egy része már megrövidült, látszik, hogy a mondója már nem az értelmet keresi, talán csak gépiesen ismételi a hallott szöveget, az emberi memória, az emlékezés pillanatnyi kihagyásai miatt a szövegek már itt végleges formát öltöttek, mert akárhányszor mondtuk el az egyes darabokat, mindig ez a változat volt hallható.

I R O D A L O M

- Ortutay Gyula—Katona Imre*: Magyar népdalok I—II. Budapest, 1975.
- Erdélyi Zsuzsanna*: Hegyet hágék, lőtöt lépek (archaikus népi imádságok) Budapest, 1976.
- Dömötör Tekla*: A népszokások költészete, Budapest, 1974.
- Dömötör Tekla, Katona Imre, Ortutay Gyula, Voigt Vilmos*: A magyar népköltészet, kézirat, Budapest, 1960.
- Voigt Vilmos*: A folklór esztétikájához, Budapest, 1972.
- Voigt Vilmos*: A folklóralkotások elemzése, Budapest, 1972.
- Szendrey Zsigmond*: Oktató és alkalmi hagyományok, A magyarság néprajza III. k. Budapest.
- Hoppál Mihály—Törő László*: Népi gyógyítás Magyarországon, Orvostörténeti Közlemények, Budapest, 1975.
- Bálint Sándor*: Adalékok a hajdani pestisjárványok magyarországi hiedelemvilághoz (Szent Sebestyén, Szent Rókus, és Szent Rozália tisztelete), Népi Gyógyítás Magyarországon, Orvostörténeti Közlemények, Budapest, 1975.
- Diószegi Vilmos*: Az ősi magyar hitvilág, Budapest, 1971.
- Kiss Lajos*: Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virrasztóénekekben, Eth. 1966.
- Penavin Olga*: Székelykeve népének hitvilága, Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 1973. 11—12. sz.
- Penavin Olga*: Betegség, halál és temetés Szlavóniában, Hung. Int. Tud. Közl. 1974. 19—20. sz.
- Penavin Olga*: Népi gyógyászat Kórógyon, Hung. Int. Tud. Közl. 1975. 23—24. sz.

R E Z I M E

TUŽBALICE, MOLITVE, PRETKUČNICE, PESME ISCELJIVAČKOG OPČINJAVANJA

U dijalektološkom arhivu Instituta za jezik, književnost i hungarološka istraživanja nalazi se magnetofonska traka sa još neobrađenim značajnim dijalektološkim tekstovima, tužbalicama, apokrifnim narodnim molitvama koje je prikupila u Bogojevu nastavnica Iлона Kovač. Prikaz ovog i sopstveno prikupljenog materijala sadrži članak. Autor je na osnovu ovih materijala prikupio respektivne primedbe o stručnoj literaturi i proširio ih svojim zapažanjima.

Tekstovi se mogu svrstati u četiri tipa:

1. jedna vrsta lirskih (pevanih) pesama pripada obrednoj poeziji novog veka; to su one *tužbalice* na crkvenu melodiju koje se pevaju prilikom noćnog čuvanja pokojnika ili na putu od žalobne kuće do groba. To nisu improvizovani tekstovi, nego su strogo odmereni. To su narodne tvorevine sa malo upućivanja na neko određeno lice.

2. *pretkučnice* predstavljaju prelazni rod između umetničke i narodne poezije.

3. u *apokrifnoj narodnoj molitvi* može se zapaziti i dalje prisustvo magije. Vernost prema tekstu i zahtev za tačno kazivanje su odraz magije reči. Molitve se vezuju za vreme, mesto i pol.

4. *pesme isceljivačkog opčinjavanja* su zasnovane na verovanju u magičnu moć reči. Njihov efekat povećavaju molitve službene religije koje se čitaju za vreme ili posle isceljivačkog akta. U tim kratkim tekstovima u

stihu nastupaju Devica Marija, anđeli, Duh sveti, sveti Antun i njegova porodica, Hrist, personificirane bolesti: Kostobolja, Crveni vetar, Vodena bolest itd. Personificirane bolesti su sačuvala mnoga stara paganska verovanja u hristijanizovanom obliku.

SUMMARY

PLAINTIVE SONGS, PRAYERS, SONGS OF HEALING BY BEWITCHING

This paper contains the review of the complaints and apocriphal popular prayers compiled in Bogojevo by Ilona Kovács and the material compiled by the author.

The texts can be grouped in four types:

1. One kind of lyrical songs belong to the ceremonial poetry of the modern world; these are *plaintive songs* sung in an ecclesiastical tune by the occasion of night watching the defunct or on the way from the moaning house to the tomb. These are not improvised texts but strictly determined ones. These are popular creations with very few hints to a determined person.

2. Beggar's wail represent a transitory genre between the songs (by known author) and the folk-songs.

3. The presence of magic can be stated in *the apocriphal popular prayers*. The fidelity to the text and the requirement of faithful telling reflect the magic of word. The prayers are linked to the time, place and sex.

4. *The songs of healing by bewitching* are based on the belief in the magic power of the words. Their effect is increased by the prayers of the official religion told during or after the act of healing. In these short texts there are mentioned the Holy Virgin, the angels, the Holy Spirit, Saint Anthony and his family, the Christ, personificated diseases: the Gout, the Erysipelas, the Dropsy etc. The personificated diseases have preserved many old features of the heathen times in a christinized form.

Jung Károly

**GOMBOS
NÉPHAGYOMÁNYAI I.**

**A születéssel kapcsolatos
népszokás- és hiedelemvilág
II. rész***

A MÁSSA

A világra jött gyerek után „van ott más is, ami elmén”, a méhlepény, vagyis a „mássá”. A vele kapcsolatos hiedelmek minden bizonynyal halványulóban vannak már, de bizonyos szokásokra még emlékeznek vele kapcsolatban:

- a) „A mássát elásták oda, ahol nem jár sënki. Kerítés tövébe, vagy a mégyére. Ereszet alá is. Mélyen elásták, hogy a kutyák el nê húzzák.”
- b) „Amikor megszületik a gyerek, utána mégy el a mássa. Ez a gyerektartó. Nem járott helyre ássák el. Olyan helyre, ahol nem jár a nép.”⁷⁷
- c) „A mássát el szokták ásni. Úgy hiszëm, hogy úgy szokták, hogy a csurgásba. Hogy miért, azt nem tudom.”

A burokban született gyerekhez külön hiedelmek fúzódnek:

- a) „Aki burokban születik, azt szerëncsés gyereknek nevezték. A burok az a gyerektartó.”
- b) „A burokban született gyerek szerëncsés lesz.⁷⁸ Azt a burokfélét el szokták tenni és megszáritani, s azt szokta leginkább a nyakában égy acskóban hordani. Akármerre, a törvénybe, vagy akárhová mégy, hogy szerëncséje légyën. Azt mondták, hogy burokban született, azért ilyen nagy a szerëncséje.”

A „FÖLÖS CSONTOCSKA”

Mivel dolgozatom célkitüzései közé nem tartozott a gombosiak teljes néphitének kutatása, nem foglalkoztam részletesen a táltosokkal, garabonciásokkal, boszorkányokkal, bár menet közben számos érdekes boszorkánytörténetet is elmondtak az adatközlők. A táltosokra mégis

* A tanulmány első része megjelent a *Hungarológiai Közlemények* 1976. szeptemberi, 28. számában.

utalt néhány beszélgetőtárs, mégpedig a foggal, illetve a fölös ujjal született gyerekek esetében. Úgy látszik azonban, hogy a táltossal kapcsolatos hiedelmek már nagyon halványak, mert csak emlékeztetés után derengett föl valami néphagyományunknak ebből a rétegeből.⁷⁹

- a) „Ezékrol azt mondták, hogy hétéves korában elviszik a sáskák. Hogy hétéves korában eltűnik a gyermek, úgy őrizték, hogy csak nem építettek neki vasházat. Leginkább ez a gyermek még szokott halni. Ritkán maradt még. Mondták róla azt is, hogy táltosgyerek, azt mondták, hogy elviszik a sáskák. Táltosok hétéves korában.”
- b) „Azt mondják, hogy táltos, akinek több ujja van. Így hallottam a népek között. Az bölcs vagy olyasvalami. A hadvezérekben is volt táltos.”
- c) „Hallottam, hogy táltosnak mondták azt, aki foggal gyűtt a világra. Öregéktől hallottam. A táltosokat valami olyasminnek képzeltek, hogy a levegőben vannak. Nagy hatalmas valakik.”

A CSECSEMŐ FÜRDETÉSE

A bábasszony, miután rendbetette az anyát, ekkor fogott hozzá a csecsemő fürdetéséhez. A fürdetés műveletét mindaddig ő végezte, ameddig a gyerekágyas házhoz járt. Ez legalább egy hétig tartott.

- a) „Kisteknyőben, babateknyőben fürdették. Fából készítettek már előre egy picike babateknyőt. Már a cigányokkal még volt beszélve, hogy csináljanak harminc-negyven centis kis babateknyőt. A gyermek fürdővizébe szentéltvizet öntöttek, még tettek bele apróbujtorjánt, mint a menyasszony cipőjébe.⁸⁰ Ott szedik a temetőbe, ez olyan valami levélféle, kis caknis levele, van, és úgy fut. Nagyon jó szaga van. Ez minden sebre kifogástalan. Ezt csak beleteszik a gyermek fürdővizébe. A bábasszony lémossa róla a magzatsírt. A bábasszony a könyökével próbálta még, hogy nem forró-e a víz. Legelőször kimosták a gyermek száját.”
- b) „Forralt vízben szokták a gyermeket fürösztetni. Mégforralják és lehűtik. Az esővíz az jobb, az puhább, mint a kútivíz. Ha kezdett a bőre lévedleni a gyermeknek, akkor kamillát szoktak főzni, és azt tettek a fürdővízbe.”
- c) „A bábasszony fürdeti a gyermeket, amíg odajár az asszonyhoz. Olyan vízben fürösztötték, ami puha, nem kemény víz.”

Fürdetés közben nagyon figyelték, hogy hogyan tartja a kezét a gyermek. Ebből következtettek arra, hogy fukar vagy pedig bőkezű lesz-e élete során.⁸¹

- a) „Ha a gyermek összeszorítja az öklét, azt mondták, hogy a gyermek ravasz lesz, zsugori.”

- b) „Ha összeszorítja a gyermek a kezét, akkor azt mondják róla, hogy takarékos lesz, spórolós. Ha nem szorítja össze, akkor préda lesz.”
- c) „Aki gyermek összeszorítja a kezét, arról azt mondják, hogy spórolós lesz. Mondták azt is, hogy ravasz.”
- d) „Ha a gyermek összeszorította az öklit, akkor azt mondták rá, hogy uzsora lesz, ravasz. Ha nem szorította össze, akkor préda lesz. Amikor megszületett, akkor pénzt nyomtak a markába, hogy spórolós lesz vagy préda.”

A HINTÓPOR

Az adatközlők emlékezete szerint a régi időkben nem ismerték a gyógyszerárban vásárolható babahintőporokat, helyette az alábbi szereket használták:

- a) „A nyitott kéményt megvakarták, léhullot a sárgafödnek az a barnás porja, és avva szórták be a gyermekét. De ez má száz évnek ezelőtte vót.”
- b) „Krumpikeményítőt használtak, még sárgafödöt a szabadkéménybű. Az tiszta sárgaföd vót, nem kormos.”
- c) „Régén cinkvájszot használtak, az kicsit szürke por.”

Miután a bábasszony az anyát és a csecsemőt is „röndbetette”, az anya megszoptatta gyermekét, és két óra múlva, miután kihajtották a legyeket, vagy télen, miután jól befűtöttek,⁸² nyugovóra térhetnek. Hogy miért nem pihenhetett az anya rögtön, erre a következő feleletet adta az egyik adatközlő: „Az anyát a röndbetétel után két óra hosszat nem hagyták aludni, meséltek neki, rángatták, beszéltek neki, néhány elaludjon örökre.”

A CSECSEMŐRE LESŐ VESZEDELMEK

Csombosi beszélgetéseim során számtalan olyan történetet, hiedelmet hallottam, amelyek arra vallanak, hogy a gombosiak szerint a megszületés pillanatától kezdve állandó veszedelmek leselkednek az újszülöttre és az anyára egyaránt. A később idézendő történetekből kiténik majd, hogy a két legnagyobb veszedelem a gyermek *kicserélése* és *szemmel való megverése* volt. Az a benyomásom, hogy ezekben a veszedelmekben napjainkban már nem hisznek maradéktalanul, de mégis nagyon sok olyan szokáscelekedetet úznak ma is, amelyeknek célja éppen a szemmelverés elhárítása, vagy a kicserélés megelőzése, megakadályozása. E veszedelmeket elhárítandó — különösen a keresztelést megelőzően — az anya viselkedését és életmódját egész sor tilalom határozza meg.

1. *A csecsemő magárahagyásának tilalma*⁸³

- a) „Égy percre se (hagyhatták ott). Mindig valaki ott volt vele. Mert kicserélik.”
- b) „Ez a féltés, hogy a boszorkányok még ne rontsák, vagy még ne verjék szemmel. Ez mindaddig tart, míg az anyja ki nem viszi a templomba.”

2. *A szülőszoba elhagyásának tilalma*⁸⁴

- a) „Még a templomba se nem ment, sehová, még az utcára se ment ki. Új bilit használt, hogy nem menjen ki a vécére sem, mert régen a vécé az udvar végén volt.”
- b) „Nem szokott a templomba menni, se ki az utcára. Kéthetis korábban aztán elméntek a templomba. És akkor már aztán menthetett. Otthagyhatta a gyereket.”

3. *A csecsemő kivitelének tilalma*

- a) „Még el nem vitték keresztelni, addig nem vitték ki a gyereket sehová.”
- b) „Napnyugta után nem mászkáltak a gyerekekkel sehová. Addigra haza iparkodtak, hogy mire besötétedett, a gyerek otthon legyen.”⁸⁵

4. *A pelenka kinnhagyásának tilalma*⁸⁶

- a) „Napnyugta előtt összeszedték a pelenkákat, amelyeket kiaggattak száradni, hogy ne legyen kinn napnyugta után, mert elviszik a gyerekeknek az álmát.”
- b) „A pelenkát még a gyerek semmilyen ruháját nem hagyják kinn éjszakára, az ég alatt, mert megrontják.”

5. *Madár látásának tilalma*

- a) „Mégijedt, frászt kapott. ha egy madár elszát az ablak alatt. Inkább besötétítettek, hogy a gyerek ne lássa, hogy madár száll el az ablak előtt. Mert mégijed. Ezt (a frászt) nem lehetett gyógyítani. Szívbját kapott, oszt meghalt.”⁸⁷

6. *A tükörbenezés tilalma*

- a) „Amig nincs foga, addig a gyereket nem szokták belemutatni. Csak akkor, amikor már van foga.”⁸⁸
- b) „Nem szabad, mert akkor nem tanul még beszélni.”
- c) „Nem szokták tükörbe mutatni, csak akkor, ha karonülő lesz. Alighanem azért, mert akkor nem nő ki a foga.”
- d) „Még nem volt foga a gyerekeknek, addig nem volt szabad tükörbe mutatni. Mert nem lesz foga.”

7. *A gyerekágyraülés tilalma*

- a) „A szülő asszony ágyára nem ülhet lő sənki. Mert elviszi az álmát. Az ágy szélére sēm támaszkodhat, mēg mēg sēm foghatja az ágyat.”⁸⁹
- b) „A szülőasszony ágyára nem szoktak ráüni. Hogy mié, azt nem tudom.”
- c) „Az édesanya ágya mellett áll a böcső. A böcső karjára rá szokták kötni a rózsafüzért. Nem szoktak a böcsőre üni, mert elviszik a kisgyerek álmát. Az anya ágyára sē szoktak üni és támaszkonni ugyanezért.”

8. *A csecsemő megnézésének tilalma*⁹⁰

- a) „Nem szívesen mutatják mēg a kisbabát. Legalább addig, míg nem vitték ki a templomba. Addig nem nagyon szívesen. A szülők örülnek neki, hogy szeréncsésen megszületett, de annak nem örülnek, ha valaki huzamosan nézi.”
- b) „Nem mutatta mēg sənki szívesen a gyereket a látogatónak; ha nagyon megnézi a kicsit, akkor mēgveri szémmelel.”
- c) „Nem nagyon mutogatták, mert attól félték, hogy szemverésben fog szenvedni. Hogy mēgverik szémmelel. Ez a körösztlülés után is érvényes volt. Azt mondták, hogy köpködje mēg, mert jót nézett rajta.”

9. *„Csurgásba” tartás tilalma*

- a) „Gyereket csurgásba nem tartottak harangszókor, mert szép-asszony⁹¹ köpködése lesz rajta. Tele lesz olyan apró kis sebékkel.”

10. *A szélnek való kitevés tilalma*⁹²

- a) „Ha nagyon fűjt a szél, akkor nagyon betakargatták, mert azt mondták, hogy jóllakik szélelel. Hogy hasfájása lesz. Sənki nem hagy több szelet be(jönni), mint amennyi levegő kell.”

VÉDEKEZÉS A SZEMVERÉS ELLEN

A szemmelverés ellen az anya a gyerek megszületésétől kezdve védekezik. Nemcsak azzal, hogy tilalmakkal teszi lehetetlenné, hogy a szemverésre hajlamosak árhassanak neki, hanem azzal is, hogy bajelhárító „amulettel” látja el gyereket.

- a) „A gyerekeknek a kezére szoktak kötni egy kis gyöngyöt, kisfiúnak világoskék gyöngyöt, nehogy mēgverjék szémmelel. Kislány kezére pirosat. Ez mindig rajta van, ebben fürdetik is.”

- b) „Szoktak (a kezére kötni) olyan kis piros gyöngyöt.⁹³ Azt én úgy láttam. Azért, hogy ne verjék meg szemmel. Ez van akinek egy éves koráig, még tovább is.”
- c) „A kezükre szoktak piros gyöngyöt kötni, hogy ne verjék meg szemmel. Ez addig volt a kezén, még nem tudott járni. Állandóan rajta volt, ha fürdették, akkor is.”
- d) „A gyermek kezére piros kis gyöngyöt kötöttek. Akinek kevés volt, az két-három szemét, akinek volt, az egész sort. A kis csuklójára kötötték. Ez hétéves koráig rajta volt a kezén. Állandóan, nem vették le soha.”
- e) „A kezükre szalagot kötöttek, a fiuknak kéket, a kislányoknak rózsaszínűt.”⁹⁴

A szemmelverés elhárításának másik módja volt Gomboson, hogy a kicsire valamelyik ruhadarabját — leginkább a kisinget — fordítva adták rá.⁹⁵ Hasonlóképpen a szemverés ellenszeréül az anya is fordítva szokta fölvenni valamelyik ruhadarabját, leggyakrabban a pöntőjét:

- a) „Szemverésről szokták a gyerekekre fordítva ráadni valamelyik ruhadarabját. Mindig, átlagban. Nem csak akkor, ha mentek valahová.”
- b) „Szoktak (fordítva ráadni valamit), hogy ne verjék meg szemmel. Van aki asszony is megcsinálta azt.”
- c) „Szokták a kicsire fordítva ráadni a kisingét, nehogy megverjék szemmel.”
- d) „Mondták, hogy (az asszony) azé vette föl visszajáról, nehogy megverjék szemmel. Ez máskor is volt, nemcsak terhesség alatt. Mindégy, hogy mit vett föl visszajáról.”

Az anya ruhadarabjainak — vagy egyiknek: a pöntőnek — abban is megmutatkozott a bajelhárító funkciója, hogy egyéb esetben is használták a szemverés megakadályozására. Ha például olyan valaki járt a háznál, akinek „szurós” volt a nézése, és a házbeliek arra gyanakodtak, hogy megverhette a kicsit szemmel, akkor „amikor elmént az az illető, aki ott volt megnézni a kisgyereket, szokák azt is, hogy megmosdatják a gyereket mindjárt, és a pöntő aljával megtörülik. Az alsó szoknya aljával. Nehogy megverjék szemmel.”⁹⁶

Természetesen a látogatók is tudták, hogy akaratuk ellenére is megverhetik szemmel az újszülöttet, éppen ezért megfelelő cselekmény végzésével biztosították a családtagokat, különösen az anyát, arról, hogy a szemverésről — az ő esetükben — szó sem lehet:

- a) „Például eljött egy idegőn vagy egy rokon, akkor azt mondja, tő kis ronda, mégköpködlek,⁹⁷ nehogy megverjelek szemmel.”
- b) „A régi öregék még szokták köpködni, hogy még ne verjék szemmel.”

- c) „Nem volt szabad nagyon megnézni, azt mondták, köpködjé meg, mert jót nézett rajta.”
- d) „Nem kell nagyon megnézni a kisgyerékét. Este különösen, napléméntekor. Azért mondják a gyerekeknek, hogy tő csunya, hogy nő dicsérjék, nehogy megverjék szemmel.”

Az elhárító cselekmények és amulettek ellenére is nagyon sok gyereket megverték szemmel. Erre ugyanis jelek utaltak.

SZEMMEL MEGVERT GYEREKEK⁹⁸

- a) „Nekem is, amikor születtem a kisfiaim, akkor a hasuk fájt nekik, sírósak voltak. Kivitettem őket az utcára, és akkor a Frázi néni azt mondta, hogy még vannak verve szemmel.”
- b) „Hasménése volt, hányt, sírt egész nap. Nem aludt, hanem sárgult, fehéredett, becsipásodott. Rosszullétük jöttek a picikének. Tudták, hogy megverték szemmel.”
- c) „A gyerek sírós lesz, lázas lesz, éjszaka fölsikít, mindenféle baj előadja magát. Akkor mondják, hogy biztosan megverték szemmel.”

KIK VERTEK MEG SZEMMEL?

A gombosiak hiedelme szerint a szemmelverés nem szándékosan történt.⁹⁹ Ha valaki megvert szemmel egy csecsemőt, akkor nem is volt róla tudomása. Hogy valaki képes lehessen a szemverésre, annak születni kellett arra. Aki „szurós” nézésű volt, arra rögtön gyanakodtak, hogy megverheti szemmel a család legkisebb tagját. Őrizkedtek is tőle.

- a) „Akiknek a szemöldöke össze van nőve, azok vertek meg szemmel. Ha nagyon megnézik a kicsit, akkor megverik szemmel.”
- b) „Akinek összeér a szemöldöke, a jó barna szemöldökös. Ezek észrevétlenül csinálták, nem készakarva. Még aki nagyon megnézte a gyereket, annak azt mondták, hogy nő nézd annyira, mert megvered szemmel.”
- c) „Akinek a szemöldöke összeér. Azt mondták, hogy szurós nézésű.¹⁰⁰ Ezek nem akarattal vertek meg, hanem nagyon tetszett nekik az a valami, a kislány vagy más. Fiu vagy lány vagy menyecske. Nem volt bennük rossz szándék. Nagyon megnézte, nagyon megtetszett neki.”

Az adatközlők ma is meg tudnak nevezni olyan személyeket, főleg asszonyokat, akikről meg vannak győződve, hogy meg tudják verni szemmel a kisgyerekeket. Ezekről az a vélemény, hogy nem lehet a szemükbe nézni.

A KICSERÉLT GYERMEK

A vonatkozó szokásokból és hiedelmekből világosan megmutatkozik, hogy a gombosiak hittek a váltott gyermekben. Már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy számos elhárító cselekedet éppen arra irányul, hogy a „boszorkányokat” és a „rosszakat” távol tartsák a háztól, illetve a csecsemőtől. Azt tartották, hogy a rosszak azért cserélik ki a gyereket, „mert nekik így tetszik, mert erre törekszenek.”¹⁰¹ Ez a hiedelem azonban ma már csak emlékként él, ma már racionális magyarázatokat adnak a torzszülött gyerekekre; a torzszülötteket tartották ugyanis kicserélt gyerekeknek. „Régen is voltak ilyen rossz életű népek, nem volt kipucolódvá vagy az embér vagy az asszony, és akkor ilyen angolkóros gyerekek születtek. Ők ezékről azt mondták, hogy kicserélték a boszorkányok, és ezt tették helyette.” A beszélgetésből kitűnt, hogy a „cafrangos” szülők gyereke volt ilyen torzszülött, vagyis „kicserélt” gyerek.

- a) „Annak a B. Gyuránének született egy kislánya. A Trézika. Nagyon szép gyerek volt, aztán hallatszott, hogy nem fejlődik, mert kicserélték a boszorkányok. Negyven éves korában halt meg, nagyon alacsony volt és hatalmas a feje. Bölcsőben aludt, férfias vastag hangja volt. Nagy híre volt: az anyja jött panaszkodni, hogy kicserélték a rosszak a lányomat.”¹⁰²
- b) „A K. Roza nélinek született egy ilyen torzszülött gyereke. Akkora feje volt ennek a gyerekeknek, mint egy tízlitérés fazék. Úgy vélték, hogy ki van cserélve.”
- c) „Aki angolkóros lett, arra azt mondták, hogy kicserélték. Mikor megszületett. Azt mondták, hogy a boszorkányok cserélték ki.”

A KICSERÉLT GYERMEK VISSZASZERZÉSE

Amelyik családban kicserélt gyerek volt, az asszonyok, különösen az anya, mindent megtettek, hogy a „saját” gyereküket visszazerezzék a boszorkányoktól. A púpos gyereket is kicserélt gyerekeknek tartották. Az adatközlők nem tudnak olyan történetről, hogy a „kicserélt” gyerek helyett az anya visszakapta volna az „igazit”.

- a) „Hogy visszakapják az igazi gyereket, kiabáltak minden nap a kéménybe, hogy Trézika, Trézika, gyere vissza! De soha nem jött vissza.”¹⁰³
- b) „Mondták, hogy fűtse be a keméncét, és tegye a sütőlapátra a (gyereket) és dobja be a keméncébe. Hogy akkor elviszik a boszorkányok és visszaadják az övét. De ezt nem merték, nem volt szíve az anyának.”¹⁰⁴
- c) „Befűtötték a keméncét, és a kenyérsütő lapáton, amikor be volt fűtve a keménce, betették (a gyereket), mert úgy vélték, hogy ki van cserélve, és akkor majd a rossz szellemék az ő gyereket

és visszaadják neki, ezt még elviszik. Megcsinálták és nem lett semmi, megmaradt az a gyerek továbbra is.”

- d) „Azt mondták, hogyha fűtik a kemencét, ráültetik a sütőlapátra a (gyereket) és bedobják a tűzbe, akkor helyette rëndés gyerek lesz. Lēhet, hogy valaki csinálta, de én nem emlékszēm rá, hogy ki.”

BOSZORKÁNYOK ELŰZÉSE A CSECSEMŐTŐL

A rosszak elűzése érdekében, illetve a gyerek kicserélése ellen számos elhárító cselekedethez folyamodtak a gombosiak. E szokáscselekedetek egy része, az egész hiedelemanyag egyre nagyobb mértékű kopása és szürkülése következtében, összemosódik a szemverés elhárításának szokáscselekményeivel. Itt elsősorban a rózsafüzért kell megemlíteni, amely egyaránt szolgált szemverés, valamint boszorkányok ellen. Különösen fontos elhárító szerepe volt a rózsafüzérnek („olvasó”) a keresztelést megelőző időszakban, illetve addig, amíg az anya be nem mutatta gyermekét a templomban.

- a) „Körösztölésig állandóan rajta van a rózsafüzér. Rá volt tűzve a szalagra (a pólyán). Azért tették, hogy a jóisten védje még, hogy a rosszak nē ártsanak neki, hogy nem vitték keresztelni.”¹⁰⁵
- b) „Olvasót tettek a gyerek pólyájára. Rácsavargatták a kötésre.”
- c) „A gyerekre rögtön rózsafüzért tésznek, a pólyájára. Ez hat hétig van rajta. Rá van tűzve a pólyakötőre, hogy lē nē essēn.”
- d) „A bölcső karjára rá szokták kötni a rózsafüzért.”
- e) „Olvasót tésznek a pólyára, úgy behúzzák abba a kötőjébe. Az anyját. Az addig van rajta, mig lezajlik a körösztülés, aztán már nem használják.”

A ROSSZAK ELHÁRÍTÁSA NAPLEMFENTE UTÁN

Már az eddigiekből is látható, hogy a gombosiak hiedelme szerint a boszorkányok, illetve a rosszak, állandóan leselkedtek a csecsemőre, s „arra törekedtek”, hogy kicseréljék. A kérdéseimre adott válaszokból azonban kihámozható, hogy ez a veszély főleg „naplemente után” nagy, éppen ezért különösen éjszaka kell óvakodni a gonoszoktól.¹⁰⁸ Egy adatközlő arra is utalt, hogy az anya éjszaka is igyekezett ébren lenni, nehogy kicseréljék a kicsit. A boszorkányoktól való védelmet kell abban is látnunk, hogy a csecsemő egészen a keresztelésig az anyja mellett volt a gyerekágyban, s csak ezután került a bölcsőbe. A gonoszűző szerszámok közül a söprűt, a kést és a fokhagymát említették meg.

- a) „Amikor megszületik a gyerek, akkor éjszakára be szokták a szobaajtót söprűvel támasztani. Éjjelre, fölfelé a söprűjít. Cirok-söprűt. Betámasztják vele az ajtót, a kilincset. Belülről, hogy

a boszorkányok be né menjenek, hogy ki né cseréljék a gyereket.”¹⁰⁷

- b) „A szülés után odajöttek ketten öregasszonyok, ómama még a K. Pola néni, és hoztak két söprüt, és úgy körösztbe állították az ajtóban. Kőrösöprüt még ciroksöprüt körösztben az ajtóba.”
- c) „A sörpüt körösztbe tették este, amikor léfeküdtek, a kést körösztben beleszurták a kilincsbe¹⁰⁸ az ajtón, hogy né jöjjenek be a rosszak éjszaka.”

Az egyik adatközlő emlékezette szerint a rosszak nemcsak arra „törekedtek”, hogy kicseréljék a csecsemőt, hanem „szívták a kis cicijit is”. Ezt az alábbi módon igyekeztek megakadályozni:

- a) „Ha mégnagyobbodott a picikének a cicije, akkor megkenték kakával a cicit, még fokhagymával, mert szívják a boszorkányok. Előbb fokhagymával, ha pedig akkor is szívták, akkor szarral kenték be.”¹⁰⁹
- b) „Fokhagymát tettek a gyermek párnájába, a feje alá, mert szívják a boszorkányok a kis cicijit.”

A gyermek fürdővizét is óvni kellett a rosszaktól, mert képesek voltak azt is fölszedni és megrontani a kicsit:

- a) „A kerítés tövébe öntik ki (a fürdővizet), hogy né mászkáljanak rajta. Mert elviszik a gyermeknek a szeréncségét, még rosszak fölszedik a vizet. Csurgásba nem öntötték sémmit pénzért.”¹¹⁰

A KERESZTELÉS

A kereszteleés nagyon fontos momentum az újszülött életében. A kereszteleés aktusától kezdve válik keresztényé, addig pogánynak tartják. Ennek a hiedelemnek különösen a századeleji nagy gyermekhalandóság idején volt jelentősége, hisz ha a gyermek hirtelen meghalt, nem temethették el keresztényhez méltóan. Ha megkeresztelt csecsemő halt meg, azt mondták róla, hogy angyallá vált.

Éppen ezért a bábasszony a világra jött csecsemőt jól megnézi, hogy életrevaló-e, mert ha nem, akkor maga részesíti keresztségben, nehogy pogányul haljon meg.

- a) „Ha vézna volt a gyermek, akiről látszott, hogy nem soká él, a bábasszony keresztelte még rögtön. Szenteltvízzel végezte, ez érvényes keresztelés volt: Én téged, Gábor, megkeresztellek az atyának, fiúnak és szentlélek istennek nevében, ammen.”¹¹¹
- b) „Ha nem életrevaló a gyermek, akkor a bábasszony is még szokta keresztelni. Csak úgy szentelt vízzel, otthon. Ez érvényes keresztelésnek számított. Azért, hátha holnap meghal, és nem lesz megkeresztelve. Hogy né légyen pogány, hogy né pogányul temessék el.”

- c) „Aki nem volt megkeresztelve, arról azt mondták, hogy pogány.”
- d) „Akit nem keresztelnek meg, azt a pap nem temeti el, azt csak kiviszik a temetőbe, és ott a garádba eltemetik, egy kis skatulyába.”¹¹²

A család régen azon volt, hogy a gyereket minél előbb megkereszteljék, függetlenül attól, hogy életrevalónak mutatkozott-e, vagy sem. Ennek oka nemcsak abban keresendő, hogy a keresztetlen gyerek pogány,¹¹³ hanem abban is, hogy a keresztelés a gombosiak hiedelme szerint a gyerek viselkedésére is rányomja bélyegét: „Ha megkeresztelték, akkor úgy tartották, hogy nyugodtabb, jobban aluszik. Azt mondták, hogy nyugtalan, nincs megkeresztelve. Nyugtalan, mert keresi a nevét.”¹¹⁴ Napjainkban ez a szokás is eltűnőben van, mert ahogy az adatközlők mondják, „két hónapot is várnak rá, hogy az anya is részt vegyen abból a jó ebédből, ami kereszteléskor van.”

- a) „Régén úgy volt, hogy a következő vasárnapon¹¹⁵ körösztilik a gyereket. Most már hosszabb ideig is elhúzzák. Előfordul, hogy kéthetes meg háromhetes is az a gyerek.”
- b) „Születés után az első vasárnap körösztilték meg. Ha szombaton született, akkor vasárnap körösztilték meg, ha hétfőn született, akkor is vasárnap körösztilték meg.”
- c) „A gyereket úgy szokták, hogy hushordó napon körösztilték. Szombaton meg vasárnap. Másik napokon csak olyankor, ha az a gyerek beteg volt, vagy gyöngé volt, néhány esetleg meghaljon, akkor nem várták meg azt a napot. Ha esetleg meghal, né pogányul haljon meg.”
- d) „Történt, hogy szombaton megszületett, s másnap, vasárnap már megkörösztilték a nagymise alatt. Leginkább vasárnap volt a körösztilő napja.”

Az egyik adatközlő szerint „nagyon nézték, hogy a gyerek péntekén né születésén meg, mert az szerencsétlen nap.” Keresztelőre általában hárman mentek: a keresztszülő, az apa és a bábasszony. Odafelé ügyelniük kellett, nehogy rontásba lépjenek.

- a) „A körösztanya a nyalábjában vitte a gyereket; akkor elbucsuzik, s azt mondja: dicsértessék a Jézus Krisztus, kis pogányt viszünk, majd körösztilő bárányt hozunk. Evvel mentek el. Amikó visszaméntek: elvittük a pogánykát, meghoztuk a báránykát.”
- b) Amikor hazaérnek, azt mondják: „Elvittük a pogánykát, meghoztuk a báránykát.”

A GYEREK NEVÉNEK MEGVÁLASZTÁSA

A csecsemő nevének megválasztására nem volt általános szabály, ma sincs. Megfigyelhető viszont, hogy régen nagyon sok gyerek kapta a nagyapja, apja, illetve a keresztapja nevét. (Leánygyerek esetében

az öreganyja, anyja vagy keresztanyja nevét.) Valószínű, hogy ennél a szokásnál még régebbi az, amely szerint a gyerek azt a nevet kapta, amelyen született, „tehát hozta magával a nevét.” Napjainkban általában a divatos nevek járnak.

- a) „Mégégyezés volt a komák között; arra is vót példa, hogy egymás nevére köröszttútek a gyereket.”
- b) „Régén sokkal jobban vót a divat az apára köröszttúni a gyereket. Sckkal jobban, mint máma. Máma már olyan modern a világ, hogy idegény neveket keresnek.”
- c) „Van aki az édesapjáét, nagyapjáét vagy a körösztkomáét kapta.”
- d) „Már előre gondúkoztak, hogy milyen nevet adnak neki. Tudták, hogy az apjára, vagy ha hízelgősek voltak, akkó a körösztapjára köröszttútek.”
- e) „Ha arra a névre köröszttúlik, amikor született, akkor ez azért van, hogy në végyék el tüle a nevit. Mert hozta magával a nevit.”
- f) „Mondták, hogy mëghozta magával a nevit.¹¹⁶ Arra is szokták köröszttúni.”
- g) „A pap úgy követelte, hogy arra a névre köröszttújjék, amelyen született, de inkább két nevet adtak nekije, ha nem tetszett az a név.”
- h) „Az is vót, hogy azt a nevet kapta, amilyent hozott magával.”
- i) Sok gyereket olyan névre is köröszttútek, amilyent hozott magával. Amilyen névnap van azon a napon, amikor született, akkó azt a nevet kapta.”

Meg kell említenünk itt még egy hiedelmet, amely már nagyon halványan él a gombosiai emlékezetében. Arról a hiedelemről van itt szó, amely szerint a családban elhunyt gyerek nevére nem jó keresztelni az újonnan született gyereket.¹¹⁷

- a) „Ha egy gyerek mëghalt, akkor azt tartották, hogy annak a nevére nem jó köröszttúni a másik gyereket. Sokan azonban mégis arra köröszttútek. Azt mondták, hogy arra nem köll köröszttúni, mert akkor mëghal.”
- b) „Nem igen szokták, de vót ahun mëgcsináták.”

KIT VÁLASZTANAK KOMÁNAK?

A komaság intézményét¹¹⁸ napjainkban is igen komolyan veszik Gomboson. Ha családnak öröme, ünnepe vagy akár szomorúsága és bánata van, a koma mindig ott van, együtt a legközelebbi rokonokkal. Ez azt jelenti, hogy a jó koma közeli rokonnak számít. Éppen ezért a koma személyének megválasztása fontos dolog, mert nemcsak a gyerek keresztelésénél van szerepe, hanem szerep vár rá jóval később is, amikor a keresztgyerek megnősül vagy férjhez megy. A koma lesz ugyanis a násznagy, vagyis a lakodalmi tisztségviselők között az első. Komát

nem máról holnapra választanak az emberek, a fiatal korban létrejött barátság és pajtáság vezet a leggyakrabban a kölcsönös komasághoz.

- a) „Jó barátok vagy rokonyok közül is szoktak (komát választani.) Vagy ha legény korukban jó pajtások vótak a legényék, akkó megnevezték, ha születik családjuk, akkó meghívják komának.”
- b) „Van olyan, hogy katonakolégát választanak komának. A komaságot előre megbeszélük, nem lehet azt csak úgy, hogy majd tē leszél a komám. Mert az költség. Vagy hogy a lánynak van valami nagyon jó barátnője, vagy a fiunak van nagyon jó barátja.”
- c) „Ez jóbarátságú van. Akik együtt legénykedtek, szerették egymást, de nem rokonyok. Csak úgy jó ismerősök, abbú választanak komát. Rokony és testvér is szokott koma lenni.”

A komaság intézménye folytatódhat is két család között, ha az apák komái voltak egymásnak, jóbarátság és megértés esetén a gyerekek is komái lesznek egymásnak.

- a) „Van az is, hogy a régi komaság folytatódik.”
- b) „Úgy is vót, hogy a szülők is komák, és a gyerekek is komák lesznek. Hogy a családban maradjon.”

A komaság kölcsönös dolog, a komák egymás gyerekeit keresztelik. A komaság intézményének régi rendje is bomlófélben van, mert ma már az is megesik, hogy egy családnak nem csak egy komája van,¹¹⁹ hanem több, vagyis minden gyereket más koma keresztel. Régen minden családnak csak egy komája volt, aki a gyerekek számától függetlenül mindegyiket keresztvízre tartotta.

- a) „A komaság kölcsönös dolog. A koma a másikaté visszakörösztüli. Az is volt, hogy egy családnak csak egy komája volt, de az is, hogy minden gyermeknek külön körösztapja volt.”
- b) „A jó koma az egy első rokonynak számított. Azt előre még szokták fontúni, és megmondúni, hogy hívhatom-é komának, nincs-é neki másik komája már. Mindégy, hogy hány gyerekek van, mind az az egy koma szokta megkörösztüni. Ezelőtt így vót. Ma nem éppen. Most má két koma is lehet, még nincsen négy gyerek.”
- c) „Ez olyan megbeszélte dolog. Egymásnak komái, én a tied, tē az enyim. Ha egy családban még születik gyerek, annak is az első koma lesz a körösztapja. Ugyanaz lesz a körösztapja. Nálunk a faluban az a szokás.”

Gomboson a szokások nem írják elő, hogy csak házaspár tarthatják keresztvíz alá a gyereket.¹²⁰ Legényember vagy nagylány, menyasszony vagy vőlegény éppen úgy keresztelhet, mint a házastársak. A kereszteléssel kapcsolatban egyetlen tiltó hiedelemről hallottam, amely azt tiltja, hogy valaki lányfejjel kereszteljen lánysecsemőt: „Lány nő

körösztűjjon lányt, mert ez babonáság a házasságba. Hogy nem sikerül majd neki jól férjhez menni. Űneki saját magának, aki lány létire körösztül. Inkább fiut körösztűjjon.”¹²¹

A KERESZTELŐI LAKOMA

Keresztelőről hazajövet a keresztszülöt (vagy keresztszülőket) és a legközelebbi rokonokat ünnepi ebéd várja. Ennek az ünnepségnek nincs külön neve, ám a hagyományok és a megnevezések lassú halványodásának bizonyítékaként meg kell említenem, hogy az adatközlők egy része éppen ezt a lakomát nevezte paszitanak.¹²² Később azonban, amikor a komatál és a paszita intézményére kérdeztem rá, akkor volt, aki ezt a lakomát már nem tartotta paszitanak. Mindenesetre annyi kihámozható, hogy a keresztelői lakoma, a komatál és a paszita élő szokás, de a megnevezések elválasztásánál már igen nagy fokú a bizonytalanság. Úgy néz ki azonban, hogy a komatál azt az ebédet jelenti (és jelentette), amelyet a komasszony vitt a gyerekágyasnak, a paszita pedig azt az ételmezt, amit a rokonok vittek, megbeszélés szerint, több hétig is, egymás után.

- a) „(A komatál), amit a koma hoz énni a gyerekágyas asszonynak. Még gyerekágyat fekszik, a körösztülés másnapján, harmadnapján. Húsleves aprólékbú, kockatésztával, de a tyúkot kivészik és megsütik egészben, ahó egy kis krumplit sötnek, dunctot készítenek, paradicsomszószt főznek a hushó, és utána rétest sütöttek, siskát sütöttek, és hozták az asszonynak. Linzert is csináltak, régén csak az vót a sütemény.”
- b) „Mikor megkörösztülik, akkor másnap a komasszony visz ebédre komatálat. Teljes ebédét: huslevest, szószt, fiatal pecsenyét, kirántott hust, tortát, aprósüteményt, italt: pálinkát, bort. Ez a komatál.”
- c) „A komatál az bizonyára az az étel, amit a komasszony visz annak a gyerekágyas anyának. Mikó az már olyan jól érzi magát, hogy egyén. Azt egy személy nemigen bírja elvinni. Azt olyan illedelmes szép kosárba szokták becsomagúni, és akkó elviszi a komasszony és az anyja. Vagy a testvérje vagy a mēnye. Ezt ebédre szokták vinni neki. Úgy szokták, hogy a komasszony mer neki, oszt úk megvárják, még eszik, oszt mindēnt a komasszony mer a betegnek. Avval az alkalommal csak az asszony eszik. Ma már az a divat, hogy annyit visznek, hogy az egész család jóllakjon. Egy betegnek a komasszony egyszer visz komatálat.”
- d) „A komatálat viszi a komasszony a megkörösztülés után, mindjárt, vagy pár nappal később, ez egy nagyon nagy, cifra, kiadós ebédbú áll. Viszik egy kétfülű ruhakosárban, szép körüvarrott kendővel lē van takarva, ezt ketten viszik, van segítség is. Az egyik visz a keziben egy tortát, a másik egy litēr bort. A másik

kezükbe viszik a kosarat. Egész hétén van egy egész háznak mit enni belüle.”

- e) „A komatálbu rögtön tálúnak annak a betegnek vagy az anyós, vagy az anya, aki jelen van, ha nincs, akkó a komasszony. Abbú rögtön mindjárt észik.”

A paszitával kapcsolatos adatok a következők:

- a) „A paszitát a rokonyok hozzák. Az nem komatál, hanëm paszita. A nagynénje, a testvérje, az anyósa, vagy az anyja, ez ugyan-csak ételékbú áll. Komatálat egyet visznek, paszitát minden rokony visz. Még minden rokony sorba kerül. Annyit főztek, hogy az egész családnak légyen énnivalója. Az anyósa is egyen vagy az anyja, ha nála lakott. A familiák már hozták fél tizenkettőkó a paszitát, hogy në kölljön főzni.”
- b) „De szokott vinni a mama, az ángyom, a néném, úgyhogy van, akinek tizénöt komatálat is visznek. Ez még van beszélve, be van osztva. Nem mindénki egyformát visz, de mind nagyon jó falatokat.”
- c) „Amikor a testvérék, rokonyok visznek enni, akkó mondják, hogy viszik a paszitát. A gyerékágyasnak. A rokonok visznek paszitát.”
- d) „Amit a rokonyok visznek, az nem ilyen díszös. Van kinek visznek tizénötöt is. Ebbú az egész család észik. A legközelebbi rokonyok viszik ezéket a kosztokat. Nem vonatkozik a barátokra, de ha nagyon jóban van, az is vihet neki.”

Mivel — mint említettem — a paszita és a komatál elnevezések jelentése nem hámozható ki teljes biztonsággal a nyilatkozatokból, íme néhány egymásnak — és önmagának — ellentmondó adat is:

- a) „Ez a paszita (a keresztelői lakoma), csak erre mondják. A komatálra mondják: visszük a paszitát.”
- b) „Amit a keresztelés napján csinálnak, az a paszita. Ünnepség az. Finom ételüket csinálnak.”
- c) „A komatál a paszita, az amit visznek. Azt mondják, hogy paszitát visznek. Ezt itt hallottam Gomboson. Így is mondják, hogy komatál, még paszita is. Azt mondják, hogy készíték paszitát, viszem a paszitát.”

A komatál és a paszita (vagy paszita) az adatközlők szerint a tisztelet jele, valamint a segítség és összefogás szándéka is megvan benne, hisz a gyerekágyas asszony nem lenne képes a főzés feladatát is ellátni. A vitt komatálat tehát számontartják, és megfelelő esetben vissza is várják — mivel kölcsönös dolog. Ez mindenkire vonatkozik, nem csak a komasszonyokra. „Ez kőccsön kenyér, amit vissza szoktak szógáni” — mondta az egyik adatközlő. Ha nem viszonozzák, az nem szép dolog.

A SZÜLŐAVATÁS ÉS A GYEREK BEMUTATÁSA

A gombosi asszony két hétig feküdt gyerekágyat. A másutt szokásos hat hétről¹²³ nem tudnak, nem is volt arra lehetőségük a gombosiaknak, hogy ilyen soká nélkülözzék a dolgos kezét. A két hetet tartották normálisnak, mert az asszonyok „öleg egészségések voltak, nem voltak betegek.” Fontos volt, hogy a két hét eltelte után az asszony legalább el tudja végezni az otthoni, konyhai munkát, ha kinn nem is dolgozhatott még a határban. „A nép még vót terhelve munkával, a munkaviszony vót ennek az oka” — mondták az adatközlők. Ez a két hét azonban tilalmakkal teli időszaknak számított, az anya nem hagyhatta magára gyermekét, s nem hagyhatta el a házat sem. Erről szoltam már a csecsemőre leső veszedelmek kapcsán. A két hét után avatják a templomban szülővé az anyát, s ekkor mutatják be a gyereket Szűz Máriának. Az anya tehát „kiviszi a gyereket a templomba.”

- a) „Ekkó avatták föl szülőnek az asszonyt. Mert megvan a gyeréke. Amikó megesküdött, akkó fölavatták asszonynak, aztán, amikó megszületett a gyermek, fölavatták szülőnek. Ezt csinálják a szülés után két hétre.”
- b) „Szombaton mēnt ki az asszony bemutatni a gyermekét a Szűz Máriának.¹²⁴ Mikó fölkel a gyerekágyas asszony, akkó kerül sor erre a bemutatásra. Ez tizénnégy napra vót a körösztlülés után.”
- c) „Bemutassák a Szűz Máriának, hogy van gyeréke. Hogy megsegítette a szülésbe, hogy egyik sē halt még. Az asszony, még a bábasszony, még az asszony anyja mēnnek a templomba. Vagy a testvérje.”
- d) „Két hétre az anyja kivitte a templomba. Ekkor fölajánlotta a Szűz Mária oltalmába. Ez a körösztlülés után két hétre vót. Ilyenkor szokott a plébános gyertyát adni a kezébe, és imádkoztak.”
- e) „Az első utja a templomba vezetett, bemutatni a gyermekét. Nem mēhetett addig ki, még a gyermekkel együtt az édesanya nem volt kinn a templomban. Egy anyának az a kötelessége, hogy addig nem lófrált sēhová, még a gyermekét be nem mutatta a templomban.”

A gyerek bemutatása után az anya a csecsemőjét saját gyerekágyából áthelyezte a „böcsőbe”, a gyerek ott volt ezentúl. A tilalmak egy része tehát ezután megszűnt. A gyerek az oltalombavételtől kezdve már nem volt olyan védtelen a megrontással és a rosszakkal szemben.¹²⁵

- a) „A gyermek addig volt az anyja mellett az ágyban, még az anyja feküdt. Vagyis két hétig. Aztán tették a böcsőbe pólyával együtt.”
- b) „A gyermekét anyja kimēnetele után tészik böcsőbe. Most már még lehet nézni a gyermekét, de nem nagyon.”
- c) „Mikor kivitték a templomba, akkó má böcsőbe fektették. Addig az anyja mellett feküdt az ágyban.”

Mint mondtam, a gombosiak úgy hiszik, vagy hitték, hogy a bemutatás után a gyerek és az anya is Szűz Mária oltalmában van, tehát a tilalmak egy része ekkor már nem érvényes. A veszélyek azonban ott leselkedtek az anyára és a csecsemőre akkor is, amikor az avatóra mentek. Az alábbi hiedelemtörténet szerint az avatóra haladó anyát megrontották: „Vitte a gyermekét avatóra, és emlékszik rá pontosan, hogy valami papirt megrugott az uton. És amikor hazamént, a gyerek megbetegedett, úneki még a lába megfájdult. Rosszakkal találkozott az uton — egész biztosan. Rontásba lépett.”¹²⁶

A KISLÁNY FÜLÉNEK KISZÚRÁSA¹²⁷

Gomboson szinte nem is lehet olyan asszonnyal, öregasszonnyal vagy nagylánnyal találkozni, akinek a füle ne lenne kiszúrva. Ennek a műveletnek elvégzésére azért volt szükség, mert a csecsemő lányok túlnyomó többsége születése után nemsokára „függőt” kapott, amelyet élete végéig viselt a fülében. Napjainkban ez a szokás is kiveszőben van, csak a hagyományörzőbb családok végzik el ma is a kislány fülének kiszúrását.

- a) „Rendés körölményék között ezt a bábasszony szokta csinálni. Tehát a szülés első hétén. Lévágtak egy karika kruplit, alulra tették a fül alá, aztán rá a fület, aztán még egy szelet kruplit, aztán körösztülszurta cérnával, tüvel, és akkó az a kis cérna benne maradt egy-két napig. Aztán beletették a kis fülbevalót. Ekkó még a seb nem is vót begyógyulva, amikor beletették a fülbevalót. Ha nem vót függő, akkó az édesanyja fülébü vették ki és beletették, hogy ki légyen szúrva abba a pici korába. Azelőtt mindén kislánynak kiszúrták a fülit, mostanában nem szurkálják. A pólyás akkor már rögtön fülbevalóval vót.”
- b) „A bábasszony tüvel kiszúrta pici korában, kéthetis korában. Ha nem tette bele rögtön a fülbevalót, akkó selém cérnát húztak bele. És amikor begyógyult a fülem, akkó tették bele a fülbevalót. Valamivel senyvesztették, úgy szúrták át. Valamit oda-tették és úgy szúrták át. Vót akinek mindjárt beletették a fülbevalót, vót akinek akkó, amikor begyógyult az a szúrás. Addig benne vót a selémcérna. Akinek nem vót a selémcérna. Akinek nem vót fülbevalója, annak nem szúrták ki rögtön kicsi korában. Később, amikor már iskolába járt. Fájt, de eltúrtuk, hogy légyen fülbevaló.”
- c) „Azé szúrták ki, hogy függőt tégyenek bele. Vót akinek egyhetes korában, egyhónapos korában, hathónapos korában. Kit hogy. Nem vót kikötött idő erre. Talán amikor megvették a függőt; a körösztanija szokta megvenni.¹²⁸ A bábasszony szokta kiszurnyi a fülit, két nyers kruplikarikát tettek innend és onnand a fülhő, oszt azon szúrta körösztü. Varrótút. Rögtön beletették a függőt, ha nem vót függő, akkó nem is szúrták ki, vagy tettek

bele selémcárnát. A függőt köllött elejive kicsit forgatnyi, hogy nő nyójjön bele úgy, szorosra, hogy annak légyén ott hele. Ezt csinálják most is. Most is van fülbevalója a kislánynak.”

A SZOPTATÁS

Gomboson általában a kilenc hónapot tartják a normális szoptatási időnek. Az adatközlők azonban emlékeznek arra, hogy régebben évekig is szoptatták a gyereket, mert úgy hitték, hogy amíg szoptatnak, nem esnek újra teherbe.¹²⁹

- a) „Kilenc hónap vagy egy év vót a normális szoptatási idő. Van aki kettőig (évig) is szoptatta, hogy nő légyén korábban gyermeké. Vót aki négy évig is szopott, vitte a kisszéket az anyja után, hogy adjon neki szopni. Van egy embër, akit ma is úgy csufolnak, hogy cici hamm, mert évekig szopott.”
- b) „Egy éves koráig szokták szoptatni a gyermekét. Vót aki tovább is szoptatta; hozta a baba a székét, és mondta, hogy adjál cicit. Néha 2—3 évig is szoptatták. A gyerek már olyan hosszira húzta a cicit az asszonytú, húzta a kis szájához, mert akkó má játszott vele. Azt tartották, hogy még szoptat, addig nem marad állapotos.”
- c) „Vót aki hat hónapos koráig, vót aki kilenc hónapos koráig szopott. Vót aki másfél-két évig is szoptatta, hogy akkor nem marad állapotos. Azt mondták, hogy vitte a kisszéket, és odaállt a gyerek és szoptatta.”
- d) „Van, akit két-három évig is szoptatott az anyja, és mégis szopni akart utána is. Még van olyan is, aki egykettőre abbahagyta. Ha megfelelő étel vót a számára, akkó nem is akart szopni.”

AZ ELVÁLASZTÁS

Az elválasztással kapcsolatban gyűjtésem során nem bukkantam hiedelmekre, a közlések mindössze az elválasztás módszereire utalnak.¹³⁰

- a) „Égyszerűen csak bekötötték az asszony mellit zsiros ruhával, elkötötték szorosra, és a gyermeknek nem adtak többet szopni. Akárhogy sírt, eltüntették, hogy nő lássa az anyját. El szokták vinni egy-két hétre valahová.”
- b) „Akkó tettek ide (a mellre) kefét, még cipőkrémmel bekenték, még kocsikenyőcsöt is használtak, vót akinek csibekakával is bekenték, hogy bűdösödjön. Vagy elvitték az öreganyjához, még elszokik, egy hétig, kettőig.”
- c) „Vót olyan, aki azt mondta, hogy cipőkrémmel bekenyete a mellit, még mindën, hogy csak nő szopjon a gyerek. Mindénfélét próbálgattak.”

MIKOR KEZD ÉTELT ENNI A GYEREK?

Bár — mint fentebb írtam — Gomboson gyakran évekig szoptatták a gyerekeket, mégis viszonylag hamar ételre is fogták őket. Igaz, hogy arra is volt példa, hogy néha más asszonyt kértek meg: szoptassa meg a gyermeket, mert az anya nem lehetett mindig otthon. Ha pedig beteg volt az anya, vagy pedig „gyöngé vót a teje”, akkor a cigányasszonyt is be szokták régen szólítani az utcáról, hogy megszoptassa a bömbölő gyereket. Ezért persze a cigányasszony kapott valamit.

- a) „Attú függött, hogy a szülőanyának milyen erős volt a teje. Az anya előbb bevette az ételt a szájba, megrágtá, aztán visszaköpte a kanálba, és odaadta a gyermeknek. Mind a fecske, úgy nyelte a gyermek. Még rágtak cukros kényeret is a gyermeknek, belekötötték egy ruhába, az cucli vót, aztat szopta a gyermek.”¹³¹
- b) „Hét-nyolc hónapos korában étetni is kezdték a gyermekét. Krumplipaprikással. Lészopták rúla a zsírt, még a paprikát, oszt megtömték vele a gyermekét. Még zóccséggel, sárgarépával, egy kis tészta huslevessel, zsömlével, téával. Rágtak egy kis kényeret cukorral, beletették egy kis rongyba, oszt betették a baba szájába, az szítta, nagyon sok gyermek megfulladt tüle. Erre mondta édesanyám: régi babának, nyeli magának.”¹³²
- c) „Mikó már az a gyermek egy kicsit nagyobb vót, és gondúták, hogy abbul az ételbül is lehet neki adni, nagyon sokan összerágták az ételt, és úgy rakták a gyermeknek a szájába. Ráköpte az ujjára és betette a gyermeknek a szájába. Kényeret cukorral összerágtak, egy rëndes ruhára, megkötötték egy madzaggal, úgyhogy akkora vót, mind az ujjamnak a hégye. Az vót a cucli, mert abban vót egy kis íz.”
- d) „Öt-hat hónapos korában kezdte el étetni a gyermekét az anyja. Megrágtá az anyja és úgy adta a gyermeknek a szájába. Kényerháját megrágták cukorral, oszt fehér gyócsba belekötötték, és adták a szájába; az vót a cucli. Cérnával megkötötték a rongyot.”

A CSECSEMŐ „MÁKLEVEZESE”

Mint már említettem, a gombosi családok sokgyerekesek voltak a századelőn, a torokgyík és egyéb ragályos betegségek pedig állandóan tizedelték a gyerekeket. S persze az életben maradottakkal sem értek rá annyit foglalkozni az asszonyok; a gyermeket nem kényeztették, fölött az magától is a többi között. A mindennapi életet az állandó munka menete szabta meg, a csecsemő nem akadályozhatta a megszokott életritmust. Eppen ezért a sírós gyerekeket elaltatták, mákhajból főztek neki teát, hogy aludjon és a család fölött tagjait is aludni hagyja, hisz — különösen aratás idején — minden alvásra szánt percre szükség volt, mert a családtagok még sötétben mentek el kötelet csinálni, akkor, amikor harmat volt.

- a) „Rendkívüli rossz gyermeknek gyöngét főztek (máklevet). Ez olyan részéggé fette, oszt aludt föle a gyermek. Ezt azért nem nagyon vót szabad, eztet tiltották, mert azt mondták, hogy akkó nagyon buta lesz.”¹³³
- b) „Mákfejbü is főztek neki téát, hogy abban van altató, és akkó alszik. Mákubát főztek.”
- c) „Mákhajat főztek, hogy aludjon, ha rossz vót, de mondták, hogy ez nem jó, mert buta lesz tüle a gyermek. Régén nagyon sok máklevet itattak vele, hogy a többi család is bírjon aludni, mert ordibált egész éccaka. Ha mენტek aratni, akkó bemáklevezték őket.”

AZ „ELSŐ” A GYEREK ÉLETÉBEN

A néprajzi irodalomban fontos helyet kap a kisgyerek életében az „első”. Gombosi gyűjtésem során az alábbi ide vonatkozó szokást és hiedelmet jegyeztem föl:

- a) „Égyéves kora után nyírlák lő először a haját, mert akkó nem nyöl még többet.”¹³⁴
- b) „A haját egyéves korában vágják lő, hogy azután sürűbben nyőjön.”
- c) „A gyermek haját egyéves korában szokták először lővégni, hogy sürűbb lőgyén. Ekkó már egészen a kis válláig ér a gyermeknek.”
- d) „Az anya rágta a gyermek körmit, de hogy mié és meddig, azt nem tudom.”
- e) „A körmit nem nyírták, hanem harapták hét éves koráig, mert lőpós lesz.”¹³⁵

EMBERGYÓGYÍTÁS CSECSEMŐKORBAN

A születéssel és csecsemőkorral kapcsolatos gombosi hiedelmeket és népszokásokat tárgyaló fejezet végén mindenképpen fel kell jegyeznem azt a néhány gyógymódot, amelyet Gomboson alkalmaztak szemverés ellen. A szenesvíz készítésének gyógymódja egyébként jól ismert a vonatkozó szakirodalomban, negyedszázaddal ezelőtt Gomboson is lejegyezték és közzé is tették néhány változatát.¹³⁶ Meg kell jegyeznem, hogy nem olyan asszonyoktól hallottam őket, akik maguk is gyógyítottak ezekkel a módszerekkel, hanem olyanoktól, akik maguk is alávetették magukat a gyógyításnak, vagy pedig hallottak róla. A népi gyógyítás szokásainak és hiedelmeinek fölgyűjtését Gomboson mindenképpen el kellene végezni, mert az itt közölt anyag is azt bizonyítja — meg a jelen fejezetben közölt többi adat szintúgy —, hogy alapos gyűjtéssel meg lehetne alkotni a Gombosiak néphitének összefoglaló monográfiáját.

SZENESVÍZ KÉSZÍTÉSE

- a) „Egy pohárba kivettek a sparheltbú annyi kis darab égő parazsat, olyan faparazsat, beledobták a vízbe, hogy hányat, azt az tudta, aki csinálta; aztán ráimádkoztak, köröszöt vetettek, akkó annak a gyereknek, aki szemverésbe vót, annak három csöppet köllött belüle inni. Abbu a szenesvízbü mosdatták még, így körösztbe mosdatták, akkó talán azt a szenesvizet a csurgásba öntötték. De ezt többszó is csinálták. Vót ilyen több asszony abba az időbe. Vót a H. körösztanyám, a temetőné meg a P. Panna néni.”
- b) „A szemmel megvert gyereket odavitték, vittek neki egy poharat, szentút vizet, megrakta a tüzet és kivett három parazsat. Faparazsat. Azt mondta: ez az élőké, ez a hóttaké, ez aki megverte szemmel. Most aztán, hogy hány jut lē. (Beledobta a vízbe.) Ha mind lējut, akkó nagyon még vót verve szemmel. Ha az élőké mēnt lē, akkó életben marad, ha a hóttaké, akkó meg fog halni, ha még az, akkó még vót verve szemmel. Kigyütt a gondolatjuk, hogy még vót verve szemmel. Kérdzte az asszony, hogy vót-ē ott. Mondták, hogy vót. Hogy az verte még szemmel. Ha lēút az a három szén, akkó még égyszēr csinálta, megmosdatta, a kezefejit, a szēmit, a tarkóját, és akkó beleöntötte a sparheltbe a vizet. Így háromszó egymás után megmosdatta. El vót készítve háromszó a pohár, még a szén, még a szentút viz. Hónap megint háromszó, hónapután megint háromszó, akkó a gyerek nem sírt, nem hányt, nem mēnt a hasa, s jól érezte magát. Ezt napnyugta előtt csinálták.”
- c) „Azt mondta, hogy majd ű bemén, és csinál neki szenes vizet. Bemēnt és a pohárba tōtött vizet, akkó a tűzbü parazsat beledobott és imádkozott fölōtte. Nem tudom, mit imádkozott. A szén ha leūt, talán akkó van megverve. Vagy ha feljōtt a víz tetejire. Pontosán nem tudom. De lassan mondta.”

VÍZMÉRÉS A GYEREK FÖLÖTT¹³⁷

- a) „Másik asszonyok, mikō má az az öregasszony meghalt, akkó két tányért fogtak, az egyik tányérba vót öntve víz, bizonyos mennyiség, ebbü mért kilenc kanállal vizet ebbe az üres tányérba. A feje fölē tartotta és visszamērt a vizet. A többit kiōntōtte. Akkō má több vót kilenc kanálná. Mēgin a feje fölē tartotta, mēgin mēgmērtē, hát mēgin több vót kilenc kanáltū. Háromszó így a feje fölōtt mēgmērték a babának a vizet, mindig több vót, utōjára avva is úgy megmosdatták, kezit, lábát, mindēnit, oszt akkō az ajtó sarkába beōntōtte: Evve születtē, evve mūjj. Ezt csak naplēmēnte előtt lēhetētt csinálni, naplēmēnte után nem. A saját kutjukbū vēt vizet, de nem vót szabad szōni sēnkinek, még a kutbū kihúzta a vizet és bevitte a szobába. Az vót a szótlan víz. Ehhō öntōttek szentūt vizet, ami-

kó útra keltek a babával, még avval a szentített vízzel, a kutviz-zel, és akkó mérégették. Három miatyánkot, három üdvözlégyét, egy hiszékégyet mondott még a Panna néni, aztán visszafelé hármat, kettőt, égyet.”

JEGYZETEK

Mivel tanulmányunk a már megjelent első résszel együtt szerves egészet képez, jegyzetanyaga folyamatos számozású.

⁷⁷ Párhuzamai: Gönczi F. 1906. 49. lap és 1937. 57. lap; Csurgásba ássák vagy a ház mögé: Kiss L. 1943. 208. lap.

⁷⁸ Párhuzamai: Beck Z. 1975. 502. lap; A burokban született gyerek nem lesz katoná: Schram F. 1972. 99. lap; Ha magával hordja a burkát, illetve egy darabját, semmi baj nem éri, minden út megnyílik előtte: Fél E. 1941. 91. lap; Bosnyák S. 1973. 101. lap. További párhuzamok: Kára J. 1973. 53. lap; Kiss L. 1943. 209. lap; A gomboshoz hasonló párhuzama: „A burkot megszárogatva elteszik, s mikor az illető fiú sorozásra, vagy öiróságra megy, egy darabot levesz belőle, hogy e dolgokból szerencsésen kerüljön ki.” Gönczi F. 1937. 73. lap.

⁷⁹ A táltosokkal és az ősi magyar hitvilággal kapcsolatban alapvető fontosságúak Diószegi Vilmos könyvei, amelyekben további szakirodalom szerepel. (Diószegi V. 1958, 1960, 1962, 1973, valamint Diószegi V. szerk. 1971.) A táltosokkal kapcsolatos hiedelmeknek nagyon sok példája olvasható a szakirodalomban. Például: Horváth I. 1971. 51. lap; Belovai S. 1948. 51. lap; Luby M. é.n. 58. lap; Beck Z. 1974. 9. lap.

⁸⁰ Az apróbojtorjánt a népi gyógyászat is felhasználja: Luby M. 1943. 24. lap.

⁸¹ Párhuzamai: Belovai S. 1948. 50. lap; Bálint S. 1943. 211. lap; Bálint S. 1965. 577. lap.

⁸² Számos forrásmunka utal rá, hogy a szülést olyan helyiségben bonyolították le, ahol befűtöttek, az évszaktól függetlenül. Utal rá: MNépr IV. kötet, 136. lap.

⁸³ Gombosi párhuzama érdekes történettel: G. Czimmer A. 1951. 726. lap. Továbbá: Horváth I. 1971. 66. lap; Papp Zoltán S. 1975. 270. lap; Belovai S. 1948. 49. lap; Berze Nagy J. 1940. III. 68. lap, 19. szám.

⁸⁴ Párhuzamai: Fehér Z. 1975. 59. 480. szám; Bosnyák S. 1973. 100. lap; Tóth F. 1975. 141. lap. Palóc és csángó szokásként emlegeti: Bálint S. 1943. 208. lap. Tilos ki-menni az első templombamenésig, ha mégis kimegy, vigyen magával kést: Berze Nagy J., 1940. III. 69. lap, 25. szám. Ezzel kapcsolatban lásd még a 124. számú jegyzetet.

⁸⁵ Párhuzama: Berze Nagy J. 1940. III. 69. lap, 26. szám.

⁸⁶ Úgy látszik, általános hiedelem. Párhuzamai: Horváth I. 1971. 66. lap; Kálmány L. 1881. 113. lap; Berze Nagy J. 1940. III. 71. lap, 35. szám; Kára J. 1973. 54. lap; Kiss L. 1943. 218. lap; Bálint S. 1965. 578. lap; Fehér Z. 1975. 161. lap, 1519. szám.

⁸⁷ Valószínű, hogy ősrégi hiedelemről van szó, illetve annak csökevényes maradványáról: a madárlélek képzetköréről. Utal rá: Bálint S. 1965. 578. lap. Orosházi párhuzama: „Meghal (a gyerek) akkor is, ha valami madárféléától megijed.” Uo.

⁸⁸ Régebbi gombosi adat: G. Czimmer A. 1951. 727. lap. Másik párhuzam: Bálint S. 1965. 578. lap.

⁸⁹ Párhuzamai: Berze Nagy J. 1940. III. 67. lap, 12. szám; Tóth F. 1975. 139. lap; Fehér Z. 1975. 59. lap, 485. szám; Gönczi F. 1937. 70. lap; Luby M. 1935. 154. lap. Valamennyi forrás azért tiltja az ágyraülést, mert akkor elviszik az asszony álmát vagy a tejét.

⁹⁰ Párhuzamai: Bálint S. 1965. 577. lap; Luby M. 1935. 158. lap. Kórógyi vonatkozás: „A szigorú szabály szerint nyolc napig lehetőleg senkinek sem lehetne látni a babát, hogy meg ne verjék szemmel.” Penavin O. 1975. 106. lap.

⁹¹ A szépasszonyokról (boszorkányokról) székelykevei hiedelmek alapján: Penavin O. 1972. 138. lap. A szépasszonyokról nemzetközi összehasonlító anyag alapján: Róheim G. 1925. 110. lap. A csurgással, mint a varázsló cselekmények színhelyével kapcsolatban: Szendrey Zs. 1937. 20–21. lap. A csurgás veszélyes voltáról: „Az osztorhéj (ereszalja) az ördög helye, oda nem jó ülni halandónak.” Bartha K. 1940. 242. lap; „Csurgásba állni nem szabad, mert megverik a boszorkányok.” Fehér Z. 1975. 36. lap, 236. szám. A csurgásba tett gyerekek kapcsolatban érdekes hiedelemtörténet Padéről (csontkivetés): Ferenczi I. 1973–1974. 283. lap. Lásd még ezzel kapcsolatban a 110. számú jegyzetet!

⁹² Párhuzamát nem találtam meg.

⁹³ Régebbi gombosi párhuzama: G. Czimmer A. 1951. 727. lap. Egyéb párhuzamok: Beck Z. 1974. 9. lap; Muhi J. 1942. 61. lap; Tóth F. 1975. 141. lap; Ferenczi I. 1973–1974. 284. lap; Luby M. 1935. 150. lap.

⁹⁴ Párhuzamai: Muhi J. 1942. 61. lap; Bálint S. 1943. 208. lap; Tóth F. 1975. 141. lap; Ferenczi I. 1973–1974. 284. lap; Beck Z. 1975. 502. lap; Luby M. 1935. 150. lap.

⁹⁵ Régebbi adata Gombosról: G. Czimmer A. 1951. 727. lap. Egyéb párhuzamai: Beck Z. 1974. 9. lap; Bálint S. 1965. 577. lap. László Gy. 1944. részletesen foglalkozik a megfordítás szokásával, s többek között ezt írja: „Tehát a visszajáró intézett dolgokon azért törik meg a varázslat, mert az élet helyett a másvilág törvényei uralkodnak berne. A másvilágon pedig a rontó erőknek nincsen hatalmuk, mert ők is onnan valók.” 260. lap.

⁹⁶ G. Czimmer A. 1951. a szokásnak teljesebb változatát jegyezte föl: „Ha az anya észreveszi, hogy a gyereket valaki erősen megnézte, akkor a szemverés elhárítása végett saját friss vizeletével megmosdatják a gyereket miközben mondja: Ebből (a szeméremtest értendő, amelyből a vizelet jön) szültelek, evve gyógyítsalak. Azután megtörlő a péntő aljával (pendely = alsósoknya), miközben mondja: Ez alú szültelek, evve gyógyítsalak.” 726. lap. Párhuzama: „Előfordul az is, hogy hugyval mosdatják meg a kicsit, és a pendel visszájával törlik meg az arcét; egyesek szerint ez csak arra jó, hogy jobban aludják a gyerek.” Schram F. 1972. 104. lap.

⁹⁷ Általánosan ismert szokás. Párhuzamai: Belovai S. 1948. 51. lap; Gönczi F. 1906. 48. lap és 1937. 69. lap; Beck Z. 1974. 9. lap; Berze Nagy J. 1940. III. 72. lap, 55. szám; Muhi J. 1942. 62. lap; Kiss L. (1943.). 217. lap; Tóth F. 1975. 139–140. lap; Bálint S. 1965. 577. lap; Luby M. 1935. 154. lap.

⁹⁸ Párhuzamai: Ha baja van vagy sír, szemverésre gyanakszanak: Muhi J. 1942. 62. lap; Ha a gyerek „sírós, különcödő, nyűgölődő”: Kiss L. 1943. 217. lap; „A gyerekek nyugós, beteg. Szemverésben van.” Ferenczi I. 1973–1974. 285. lap; „Csak rítt meg ment a hasa.” Cs. Pócs É. 1964. 165. lap, 908. szám; „A szemmel megvert gyerek mindig sír. Meg is kékül bele, ha nagyon megverődik.” Luby M. 1935. 159. lap.

⁹⁹ Régebbi gombosi adat: G. Czimmer A. 1951. 728. lap. Más párhuzama: Belovai S. 1948. 51. lap.

¹⁰⁰ Gombosi párhuzama: G. Czimmer A. 1951. 728. lap. Más párhuzamok: Penavin O. 1972. 132. lap és 1975. 107. lap.

¹⁰¹ Párhuzama: Penavin O. 1975. 107. lap.

¹⁰² Általánosan ismert hiedelem a magyar néprajzi irodalomban. Párhuzamai például: Gönczi F. 1906. 50. lap; Ferenczi I. 1973–1974. 282. lap; Kiss L. 1943. 210. lap; Berze Nagy J. 1940. III. 66. lap, 1. szám.

¹⁰³ Párhuzamat nem találtam meg, de szépen beleillik ez a szokás abba a sorba, amely a kéményt mint a varázscselekmények jól ismert színhelyét tárgyalja. Ezzel kapcsolatban: „A tűzhely ereje a kéményre is átszállott; a tapasztásos varázslatok a kémény falában is végezhetők, a többiek pedig a kémény tükre alatt, s a kéménybe kiáltja a gazdasszony elveszett állatát, a rontó és tolvaj gyanított nevét, a beteget és betegséget, a lány meg a várt legény nevét, s alatta végzik a gonoszúzó cselekvéseket is, pl. villámlós időben a szenteltbarka vagy nyírfagally égetését.” Szendrey Zs. 1937. 21. lap.

¹⁰⁴ Általánosan ismert szokás. Néhány párhuzama: Belovai S. 1948. 49. lap; Kálmány L. 1881. 197. lap; Bona J. 1972. 232. lap; Penavin O. 1975. 107. lap; Ferenczi I. 1973–1974. 283. lap; Kára J. 1973. 55. lap; Fehér Z. 1975. 141. lap, 141. szám; Luby M. 1935. 151. lap; Gönczi F. 1937. 75. lap. Régebbi gombosi párhuzama: G. Czimmer A. 1951. 727. lap. Némileg más változatokban: Bartha K. 1940. 246. lap; Berze Nagy J. 1940. III. 69. lap, 27. szám. Valamint az a változat, ahol a kemencét „vízhoróta fával kell befűteni”: Gönczi F. 1906. 51. lap.

¹⁰⁵ Párhuzamai: Az avatóig van rajta a rózsafüzér: Belovai S. 1948. 49. lap. Hét hétig van rajta: Gönczi F. 1906. 50. lap. Az avatóig, két hétig van rajta: Tóth F. 1975. 140. lap. Egyéb párhuzamok: Muhi J. 1942. 61. lap; Schram F. 1972. 103. lap.

¹⁰⁶ A kérdést összefoglalóan tárgyalja Szendrey Zs. 1937. 19. lap: „Naplemente után veszik pl. a gyermek első ruhájához való fehéreműt; egyébként erre az időre csupa tiltások, tiltott munkák és cselekvések esnek. „Különösen a csecsemő fürdővizére leselkedtek veszélyek naplemente után. Példák: „A gyerek fürdővizét nem szabad napnyugta után kiönteni.” Bosnyák S. 1973. 101. lap; „Nem alszik el a gyerek, ha naplemente után öntik ki a fürdővizét” Kiss L. 1943. 218. lap. Néhol a gyerek fürdőszövizét nem szabad éjjel kiönteni, hanem az ágy alatt tartani a teknőben: Berze Nagy J. 1940. III. 71. lap, 35. szám és 76. lap, 9. szám. „A gyermek feresztő vizét ki nem öntik este, hogy a gyermek csendes nyugodalmát el ne vigyék.” Jankó J. 1892. 133. lap. (Lásd még ezzel kapcsolatban a 110. számú jegyzetet!) A naplemente utáni időszak a jószágra nézve is veszélyes: „Éjjelre sóprüt támasztanak az istállóajtó nyílásához... a boszorkányok ellen.” Horváth I. 1971. 58. lap. „Naplemente után ne hanyagjuk ki a trágyát az istállóból, kihányjuk a szerencsénket.” Penavin O. 1971. 135. lap.

¹⁰⁷ Párhuzamai: Penavin O. 1972. 139. lap; Gyura J. 1974. 182. lap; Berze Nagy J. 1940. III. 77. lap, 19. szám; Belovai S. 1948. 50. lap.

¹⁰⁸ Régebbi gombosi adat: G. Czimmer A. 1951. 726. lap. Egyéb párhuzamok: Belovai S. 1948. 50. lap; Muhi J. 1942. 61. lap.

¹⁰⁹ Párhuzamai: „A kövér gyermekeknél néha előfordul, hogy csöcsükben tej képződik. Az ilyen gyermeket, a nép véleménye szerint, boszorkányok szopják. Ily esetben ruhára faragott foghagymát dörzsölnek vagy bélsarát kenik egy ruhadarabra s ráborítják az emlőre s egy másik ruhával leborítják s lekötik.” Gönczi F. 1937. 220. lap. „A gyerek melle szemveréstől megnő. Megnyomták, tej jött belőle.” (48. szám) Gyógyítása: „mondták, hogy foghagymát törjön össze, disznóganajjal keverje össze, kenje be a következő mellett. Mert fölvtáva szopta (a boszorkány). Cs. Pócs É. 1964. 92. és 203. lap. (1165. szám). Negyedszázaddal ezelőtt a foghagymát Gomboson is gyakran használták elhárító szerül: „A rosszak távoltartása végett a gyermekágyas asszony szobájának a kulcslyukába foghagymagirizdet dugtak...” G. Czimmer A. 1951. 726. lap. (Lásd még a 107. számú jegyzetet!)

¹¹⁰ Párhuzamai: Hogy sírós ne legyen: Berze Nagy J. 1940. III. 67. lap, 9. szám. Mert eltapossák a gyerek álmát: Kára J. 1973. 54. lap. Hogy ne járjanak körösztü rajta: Tóth F. 1975. 137. lap; „A fürdővizet a csöpögésbe nem szabad önteni, mert a gyermeket a rosszak megrontják.” Gönczi F. 1937. 63. lap. Ezzel kapcsolatban lásd még a 91. jegyzetet!

¹¹¹ Párhuzamai: Gönczi F. 1906. 52. lap; Schram F. 1972. 101. lap; Beck Z. 1974. 12. és 1975. 502. lap.

¹¹² A gombosiai temetkezési népszokásait és hiedelmeit a munka itt közlésre nem kerülő fejezete tárgyalja.

¹¹³ Párhuzamai: „A gyermek kereszteleésének a kalotaszegi népszokás szerint a legrövidebb idő alatt meg kell történnie.” „A kereszteleésel azért sietnek, hogy a gonosz ki ne cserélje a gyereket, ami elmaradhatatlanul megtörténik, ha sokáig kereszteleésietlenül marad.” Jankó J. 1892. 133. és 134. lap. „Mióután a kicserélésnek különösen a kereszteleésietlen gyerek van kitéve, már ezen okból is siet a nép a kis gyermeket a poganságbu kivenni, vagyis megkereszteni.” Gönczi F. 1906. 52. lap. „Igyekeztek a gyereket mindjárt születése után megkereszteni, mert addig sohasem voltak nyugotak.” Luby M. 1935. 151. lap; „A gyermek lelkiüde érdekében igyekeztek minél előbb sort keríteni a kereszteleésre.” Beck Z. 1975. 502. lap; „... pinteken született... oszt má vasarnap vót a körösztlő... hogy ne legyen a gyerek soká pogán.” Tóth F. 1975. 144. lap.

¹¹⁴ Ezzel kapcsolatban: „Általában a legyveszedelmesebb idő ma is a születés és a kereszteleés közötti idő, amikor a gyermeknek még nincs neve.” László Gy. 1944. 265. lap. Lásd még a 116. jegyzetet!

¹¹⁵ Van rá párhuzam másutt is: Belovai S. 1948. 50. lap.

¹¹⁶ Párhuzamai: Schram F. 1972. 102. lap; Tóth F. 1975. 143. lap; Fehér Z. 1975. 60. lap, 495. szám.

¹¹⁷ Párhuzama: Fehér Z. 1975. 60. lap, 494. és 496. szám; Van példa arra is, hogy helyenként az elhalt gyerek nevéét újra adták, sőt ha az is meghalt, még egyszer: Schram F. 1972. 103. lap. A kérdéskörrel kapcsolatban lásd: László Gy. 1944. a 256. lap-tól, ahol párhuzamokat idéz a rokon népek szokásanyagából is.

¹¹⁸ A komaság intézményével kapcsolatban: Gönczi F. 1937. 77. lap, valamint Gergely K. 1971.

¹¹⁹ A szokás igen változatos a magyarság körében. A gombosinak megfelelő párhuzama: „Nálunk mind egy körösztlőte... Mára is úgy van, hogy csak egy komát választanak.” Tóth F. 1975. 142. lap. Más szokások: „Keresztlőkül régente minden gyereknél másokat hívtak meg... s egy-egy gyereknél 2–6 komát hívnak.” Gönczi F. 1906. 153. lap. Orosházán régen öt-hat komát is ki szoktak választani: Beck Z. 1974. 10. lap. Még egy, a gombosinak megfelelő párhuzam: „Egy családban több gyereknek is ugyanaz a személy lehet a keresztlője, sőt elég gyakori az is, hogy minden gyereknek ugyanazt kéri fel.” Schram F. 1972. 102. lap.

¹²⁰ Orosházán sem kizárólag házaspárt hívnak meg komának. De ha nőten vagy hajadon a koma, akkor valaki csatlakozik hozzá a rokonságból: Beck Z. 1974. 10. lap. Kalotaszegen három komát választottak, egy volt küzlők a főkoma, akire komoly feladatok hárultak. Eppen ezért főkoma csak férj és feleség lehetett. Jankó J. 1892. 134. lap; Másutt általában házaspárt hívtak meg komának, mert az volt a hiedelem, hogy ha nem házások keresztelenek, akkor a frigy felbomlik. Példák: Beck Z. 1975. 503. lap; Luby M. 1935. 148. lap. Utal rá MNépr IV. kötet, 140. lap is.

¹²¹ Párhuzamait nem találtam meg.

¹²² A paszita elnevezése és fogalma körüli bizonytalanság nem csak gombosi sajátosság: az alább idézendő változatok mind azt mutatják, hogy vidékenként más-más jelentéstartalommal használták és használják. Némi eligazítást ad a bizonytalanságban a TESz III. kötet. A paszita tehát legalább két jelentésben használatos: jelenthet kereszteleési lakomát, és jelentheti a gyermekánias asszony megátogatását, amikor ételt is visznek neki. Ez a két jelentés ott burjánzik a tárggyal kapcsolatos gombosi gyűjtés lapjain is, mivel azonban az elnevezés és a hagyomány is a halványodás fázisában van, az adatközlők nem tudtak már egyértelmű magyarázatot adni. A paszítát egyébként — Gombossal kapcsolatban — említik már a múlt század végén is: „A gólyát paszita, a kaszást vérasztó szokta követni házuknál...” Cziráky Gy. 1895. II. ugyanaz: 1898. 31. lap. Íme a paszita szó jelentéstartalmának néhány változata: „Kereszteleés után a komák is a házhoz mennek, s elkezdődik a paszita...” Résó Ensel S. 1867. 11. lap. „A gyerekánias menyecskenek, amíg a szülés után fekszik, úgynevezett paszítát (= paszita étel) visznek a rokonok, néha a szomszédok is.” Bona J. 1972. 234. lap, 31. szám. „Ilyenkor kereszteleési lakomát is szoktak tartani, amelyet sokféleképpen neveznek... Dunántúl... paszita a neve.” Bálint S. 1943. 210. lap. A paszita az a komasági muri. Ez nem a kereszteleéskor van, hanem amikor az asszony is talpra áll már”. Jankó J. 1892. 134. lap. A paszita tartását jelesebb napokhoz vagy időszakokhoz kötik: pár hét, pár hónap, néha azonban évek múltán ülik csak meg, esetleg a lány férjhezmenetele alkalmával. Gönczi F. 1906. 156. lap. „Születés és kereszteleés körül egy heti időtartam alatt a keresztyanya (komasszony) háromszor hoz kosárszám jó ételeket... (ez a) nevekerülő vagy paszita-vivés.” „Paszita vagy kereszteleési lakoma alkalmával a szülők összegyűjtötték a rokonságot...” „A gyermek kereszteleés után két hétre „kerülőbe” mennek, „paszítot” tartanak.” Berze Nagy J. 1940. III. 73. lap. Foglalkozik továbbá a paszita szokásával: Gönczi F. 1937. 85. lap.

¹²³ Két hét kiméleti időről beszél: Luby M. 1935. 155. lap; Tóth F. 1975. 140. lap. és Schram F. 1972. 100. lap. Hat hétről beszél: Kiss L. 1943. 215. lap; Fél E. 1941. 91. lap; Berze Nagy J. 1940. III. 69. lap, 28. szám. Hét hetet említ: Gönczi F. 1906. 156. lap. Más-más időbeli távokat sorol föl: Gönczi F. 1937. 71. lap. Lásd még ezzel kapcsolatban a következő jegyzetet.

¹²⁴ Régi szokásként emlegeti egyházközelő néven Résó Ensel S. 1867. 118. lap. Számos párhuzama van. Például: Gönczi F. 1906. 156. lap; Schram F. 1972. 100. lap; A gyereket nem viszik magukkal: Beck Z. 1974. 12. lap; Bálint S. 1943. 211. lap. Kiss L. 1943. 216. lap. Itt hálaadásnak nevezik.

¹²⁵ Ugyancsak az avató után került a gyerek a bölcsőbe: Belovai S. 1948. 49. lap; Gönczi F. 1906. 157. lap. Csak a kereszteleés után kerül a bölcsőbe: Fél E. 1941. 91. lap; Luby M. 1935. 151. lap. Az avatásig tartó időszak a gyerek számára számos veszélyt rejtget, ezért is kerül sok helyen csak utána bölcsőbe. Ez az időszak az anya számára is veszélyes: „Az anya... magát és gyermekét mindenfelől veszéllyel környeztetnek hiszi, mindaddig, míg avatásra nem megy.” Résó Ensel S. 1867. 12. lap. Erdekes viszont, hogy maga a gyerekánias asszony is rontó hatást fejthet ki, akarata ellenére. (Lásd a 41. számú jegyzetet!) Ezzel kapcsolatban mondja László Gyula: „A néphit

számos példáját őrzi annak, hogy milyen erős rontó hatása van a betegágyas asszony nézésének. Ennek a rontó hatásnak csak az asszony megtisztulása vet véget. Ma az első templombemenetel után múlik el ez az akaratlan tulajdonsága." László Gy. 1944. 256. lap.

¹²⁴ Párhuzama: „Mikó az asszony az avatóra mén, jó vigyázzon magára, hogy ki mén utána, mer ha a rosszak a nyomába hágnak, akkó a gyeröke meg lesz rontva." Kálmány L. 1881. 113. lap.

¹²⁷ Párhuzamai: Schram F. 1972. 102. lap; Kiss L. 1943. 211. lap.

¹²⁸ Párhuzamai: Beck Z. 1974. 11. lap és 1975. 503. lap; Schram F. 1972. 101. lap.

¹²⁹ Párhuzamai: Gönczi F. 1906. 157. lap és 1937. 97. lap.

¹³⁰ Párhuzam a kefe felhasználásához: Gönczi F. 1937. 99. lap. Zsíros ruha és kefe használata: Gönczi F. 1906. 158. lap.

¹³¹ Párhuzamai: Gönczi F. 1906. 157. lap és 1937. 96. lap; Luby M. 1935. 157. lap; Kiss L. 1943. 216. lap; Schram F. 1972. 104. lap.

¹³² Szólásként értelmezi: O. Nagy G. 1976. B19. 62. lap.

¹³³ Párhuzamai: Berze Nagy J. 1940. III. 78. lap, 34. szám; Kiss L. 1943. 222. lap; Luby M. 1935. 158. lap; Penavin O. 1972. 131. lap.

¹³⁴ Általánosan ismert szokás. Például: Luby M. 1935. 157. lap. Egyéb vonatkozások is: MNépr IV. kötet, 146. lap.

¹³⁵ Az adatközlő által emlegetett hét évre nem találtam párhuzamot. Egy évet említének: Horváth I. 1971. 59. lap; Belovai S. 1948. 50. lap; Berze Nagy J. 1940. III. 71. lap. 36. szám és 76. lap 7. szám; Luby M. 1935. 157. lap. Az utóbbi két forrás szerint azért, mert a gyerek tolvaj lesz.

¹³⁶ Általánosan ismert gyógy mód, sokféle változatban. Néhány gombosi változat leírása: G. Czimmer A. 1951. 728—729. lap; Kórógyi változata: Penavin O. 1975. 106. lap; Más változata: Luby M. 1935. 160. lap.

¹³⁷ Általánosan ismert. Változatai: Belovai S. 1948. 51. lap; Muhi J. 1942. 62. lap; Ferenczi I. 1973—1974. 284. lap; Cs. Pócs E. 1964. 184. 185. lap, 1020—1023. számúak.

I R O D A L O M

Bálint Sándor: 1943 A parasztélet rendje. In: Bartucz Lajos szerk: A magyar nép. Bp. Singer és Wolfner 201. lap.

1965 Néphit. In: Orosháza néprajza II. Orosháza. 576. lap.

Bartha Katalin: 1940 Szlavóniai babonák, babonás történetek és cselekmények. In: Kalangya, IX. 6. 241. lap.

Beck Zoltán: 1974 Népszokások Békés megyében. Békéscsaba.

1975 Az élet nagy eseményei. In: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba. 499. lap.

Belovai Sándor: 1948 Algyői népszokások. In: Alföldi Tudományos Gyűjtemény (Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve) II. 1946—1947. 48. lap.

Berze Nagy János: 1940 Baranyai magyar néphagyományok. I—III. Pécs. Kultúra.

Bona Júlia: 1972 Néphagyományok (Szlavóniai nyelvjárású falvak). II. In: Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 11—12. szám, 231. lap.

Bosnyák Sándor: 1973 Adalékok Bezdán néphitéhez. In: Hugarológiai Intézet Tudományos Közleményei 15. szám, 87. lap.

G. Czimmer Anna: 1951 Babonák, ráolvasások. Adatok Gombor néprajzához. In: Híd, XV. 10—11. szám, 725. lap.

Cyirákgy Gyula: 1895 Bogojeva népe. I—II. In: Szabadka és Vidéke. Szabadka. 49. és 51. szám.

1898 Bogojeva és Gombos múltja. Zombor. Bittermann Nándor. Separatum ex: Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, XIV. évfolyam.

Diószegi Vilmos: 1958 A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp. Akadémiai.

1960 Sámánok nyomában Szibéria földjén. Bp. Magvető.

1962 Samanizmus. Bp. Gondolat (Élet és Tudomány Kiskönyvtára).

1973 A pogány magyarok hitvilága. Bp. Akadémiai. (Kőrösi Csoma Sándor Kiskönyvtár 4. 2. kiadás).

Diószegi Vilmos szerk.: 1971 Az ősi magyar hitvilág. Bp. Gondolat. (A Magyar Néprajz Klasszikusai).

Fehér Zoltán: 1975 Bátya néphite. In: *Folklór Archívum* 3. Bp. MTA Néprajzi Kutató Csoport.

Fél Edit: 1941 Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. Bp. Tanya, falu, mezőváros 1.

Ferenczi Imre: 1973—1974. Népi gyógymódok a bánsági magyarok körében. In: *Néprajz és Nyelvtudomány* XVII—XVIII. 281. lap.

Gergely Katalin: 1971 A komaság intézménye. In: *Mezőcsát népi kultúrájából*. Mezőcsát. 139. lap. lap (Mezőcsáti Helytörténeti Füzetek 3.).

Gönczi Ferenc: 1906 A gyermek születése és szoptatás körül való szokások Göcsejben és Hetésben. In: *Ethnographia* XVII. 44. és 153. lap.

1937 Somogyi gyermek. Kaposvár.

Gyura Julianna: 1974 Boszorkány-történetek. In: *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 19—20. 173. lap.

Horváth István: 1971 Magyarózdai toronyalja. Írói falurajz. Kolozsvár. Dacia.

Jankó János: 1892 Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány. Bp. Athenaeum.

Kálmány Lajos: 1881 Szeged népe I. Összeged népköltészete. Arad. Réthy Lipót.

Kára Judit: 1973 Nagydobronyi szokások és hiedelmek. In: *Folklór Archívum* 1. Bp. MTA Néprajzi Kutató Csoport.

Kiss Lajos: 1943 A szegény asszony élete. Bp. Athenaeum.

László Gyula: 1944 A honfoglaló magyar nép élete. Bp. Magyar Élet.

Luby Margit: 1935 A paraszti élet rendje. Bp. Centrum.

é.n. Bábalelte babona. Bp. Magyar Könyvkiadó.

1943 Fogó legelőkön. Bp. Athenaeum.

Muhí János: 1942 Babonák között a bölcsőtől a sírig. In: *Kalangya* X. 1—2. 60. lap.

O. Nagy Gábor: 1976 Magyar szólások és közmondások. Bp. Gondolat. 2. kiadás.

Papp Zoltán Sándor: 1975 A beregdaróci emberek élete a századfordulón. Bp. Natura.

Penavin Olga: 1971 Látogatás egy javasasszonynál. Népi gyógyítások, ráolvasások, hiedelmek, babonák. In: *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 7. 132. lap.

1972 Székelykeve (Skorenovac) népének hitvilága. In: *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. 11—12. 121. lap.

1975 Népi gyógyászat Kórógyon. In: *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 23—24. 99. lap.

Cs. Pócs Éva: 1964 Zagyarváras néphite. Néprajzi Közlemények IX. 3—4.

Réső Ensel Sándor: 1867 Magyarországi népszokások. Pesten. Emich Gusztáv.

Róheim Géza: 1925 Magyar néphit és népszokások. Bp. Athenaeum.

Schram Ferenc: 1972 Turai népszokások. Szentendre.

Szendrey Zsigmond: 1937 A varázslócselekvések személye, ideje és helye. In: *Ethnographia* XLVIII. 13. lap.

Tóth Ferenc: 1975 A néphit és népszokások rendszere Ürményházán a szerelemtől a keresztelig. In: *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 23—24. szám 119. lap.

SUMMARY

POPULAR CUSTOMS AND BELIEFS IN CONNECTION WITH BIRTH (II)

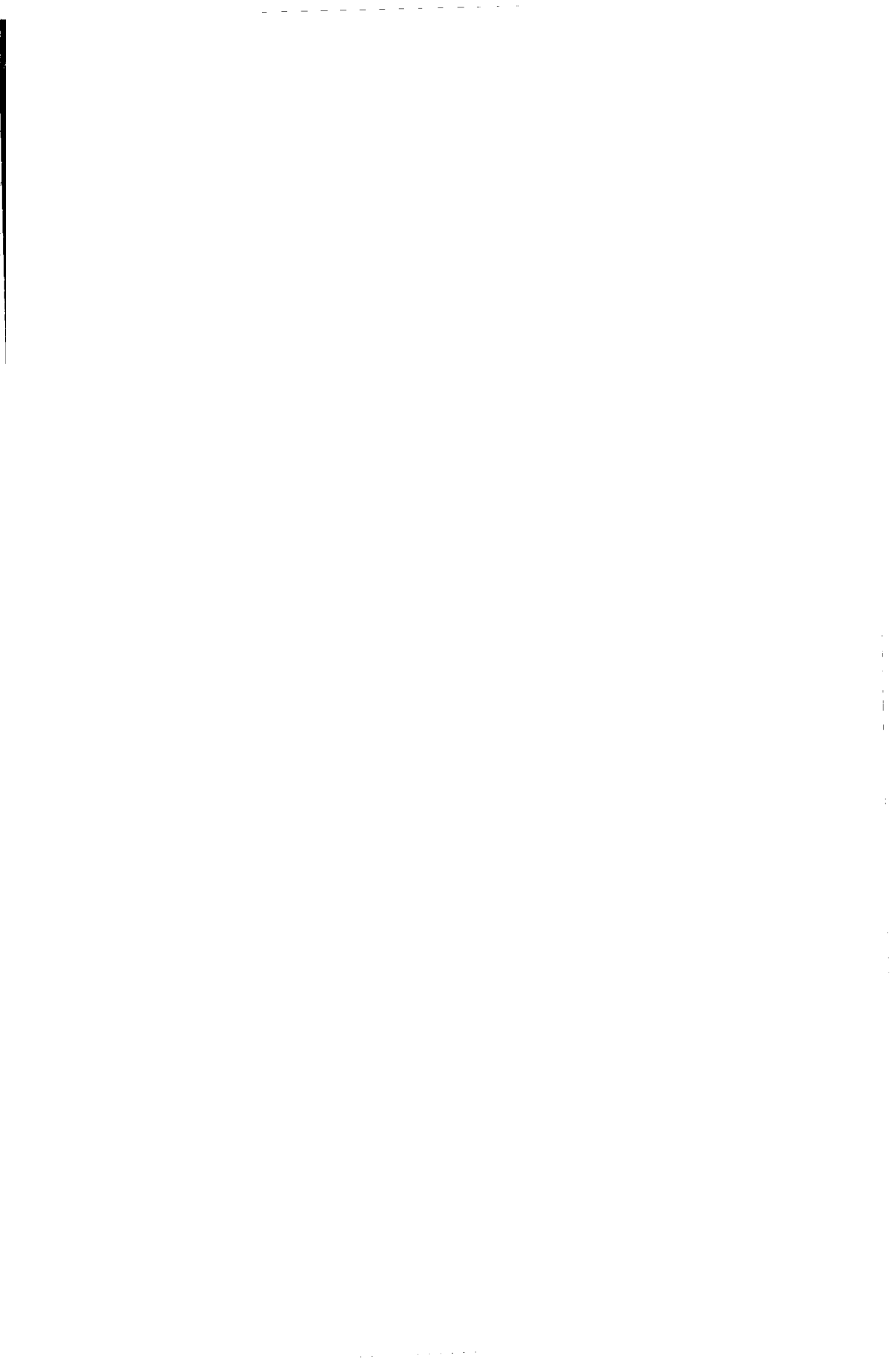
This paper sums up the popular customs and beliefs of Bogojevo in connection with birth. The first part of this study was published in No. 28. of Papers of Hungarian Studies and presents together with this part a whole. In this part the author treats beliefs in connection with the caul; the remnants of shamanism; the traditions of bathing the new-born and their ethnomedical relations. Nine dangers for the new-born, characteristic for the beliefs of Bogojevo, have been documented by texts gathered by the author. The author treats the beliefs in casting spell on the child, the customs and feasts of baptism, the customs of making holes in the ears of girls for earrings, the beliefs connected to stilling the baby, and other beliefs.

In the final part of the present paper ethnomedical procedures are treated, and the Bogojevo variants of preparing coal-water and measuring water are presented. The whole study is based on the author's own compiling of material. Comparisons are made in order to point to the spreading of these customs and beliefs on the whole Hungarian speaking territory.

REZIME

NARODNI OBIČAJI I VEROVANJA U VEZI SA ROĐENJEM (II)

Ovo saopštenje predstavlja sumiranje narodnih običaja i verovanja stanovnika Bogojeva u vezi sa rođenjem. Prvi deo rada objavljen je u 28. broju Hungaroloških saopštenja, koji zajedno sa ovim drugim delom predstavlja celinu. U ovom delu autor govori o verovanjima u vezi sa opnom na embrionu; o ostatku verovanja u vrače; o tradicijama kupanja novorođenčeta, podrazumevajući tu i izvesne etnomedicinske odnose. 9 verovanja o opasnostima kojima je izloženo novorođenče karakterističnih za Bogojevo dokumentuje tekstovima koje je prikupio na terenu. Autor govori o uroku deteta, o zamenjenom detetu, o problematici učaranja deteta i načina kako da se odbrani od toga, o krštenju, davanju imena detetu, o slavlju krštenja, o običajima proglašavanja roditeljem, o bušenju ušne školjke kod devojčica radi nošenja minduša, o dojenju deteta i njegovom odbijanju od sise, o prelaženju na ishranu deteta i o drugim verovanjima. U završnom delu studije govori se o etnomedicinskim postupcima i prikazuju se bogojevske varijante pripremanja ugljene vode i merenja vode. Cela studija se zasniva na sopstvenim terenskim prikupljanjima autora. Komparacijama ukazuje se na rasprostranjenost ovih običaja i verovanja na celom području mađarskog jezika.

Kónya Sándor

**SZÖVEG ÉS DALLAM
KAPCSOLATA
NÉPDALAINKBAN**

A dallamvariánsok keletkezése

„... a népdalnak egyik alapvető műfaji sajátága ez a magasabb egységbe olvadt ketősség.”

Kodály Zoltán

Dolgozatunk célja népdalaink szövegének és dallamának együttes vizsgálata. E vizsgálatot a népdal leginkább előforduló megjelenési formája indokolja: az énekelt dal. Munkánkban a főhangsúly a szöveg dallamra gyakorolt hatásának bemutatásán, tárgyalásán van, mert ez a hatás a dallamok variálódásának fő mozgatója.

A következőkben tárgyalt jelenségek legtöbbször az utóbbi három évben Észak-Bánátban gyűjtött népdalanyagból vett példákkal szemléltetjük, e példák mellé, ahol szükséges, a szakirodalomból állítunk párhuzamokat.

Ezúton mondok köszönetet Dr. Katona Imrének és Tóth Ferencnek, akik segítségemre voltak a szöveg és dallam kapcsolatára vonatkozó szakirodalom felkutatásában.

1. A DALLAM KERETSZEREPEÉRŐL

A népi dallam egyik jellemző tulajdonsága a hagyományban megőrződő állandóság, aminek egyik oka a népdalok világában betöltött keretszerepe. Az adott keretet (egy meghatározott dallamot) a népi énekesek mondanivalójuktól függően különböző szövegekkel töltik ki. Első példánk dallama a pásztorok körében igen közkedvelt:

1. példa
1975. aug. 10.
Csóka

BANKA JÁNOS (1919.)

Rubato ♩=80

1. Ha-ra-gos-sar szól az ü-rüm ha-rang-ja,
Tol-vaj gye-rek a bo-kor-ban hall-gat-ja.
E-redj, ró-zsám, csapd visz-sza az e-le-jét,
Mer le-lop-ják leg-szebb ü-rüm csen-gő-jét.

3. VÉZ.:

2. Éjjel után kettőt ütött az óra,
Még hajnalra be kell menni Magladra.
Elkötöttem három tinót, hat lovat;
Ott verik rám, édes rózsám, a vasat.
3. A magladi tömlőcajto de sárga,
Oda van a betyárgyerek bezárva.
A magladi tömlőcajto „Hasadj meg!”
Te meg, rózsám, örökre szabadulj meg.

A fenti példa szövege pásztor- és betyárdal keveréke. Dallamának variánsait gyűjtőterületünkön még a következő szövegekkel hallottuk:

a) *Tiszta betyárdallal*

2. p.
1975. szept. 22.
Csóka

GÁL ANDRÁS (1898.)

Parlando ♩ = 96

1. Ka-ri-ká-ba gyű-röm a ga-tyám szá-rát,
El-haj-tom az End-re bá-ro bír-ká-ját.
El-haj-tom az ór-gaz-da la-nyá-já-ra,
Jó bort i-szok még é-lők a vi-lág-ba.

2. VSZ.:

2.3 VSZ.:

3. VSZ.:

2. Jó bort iszok, fenyőfával tüzelem,
Kis pejlovam csárda előtt enyeleg.
Ejnye, lelkem, szép csárdásné, nézze meg,
Rajta van-e a lovamon a nyereg.

3. Lovad hátán férecsúszott a nyereg,
Nem jó nyergelte fel ez a rossz gyerek.
Megtanítom a gyereket nyergelni,
Hogy köll a lánt a kapuba ölelni.

b) Betyárballadával

3. p.

1975. aug. 17.

Mokrin — Gréda

FEHÉR JÓZSEF (1901)

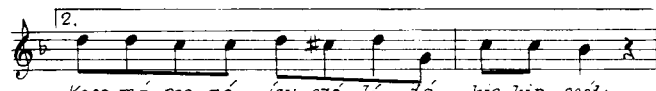
Parlando

Per-já-mo-si ha-tá-ron van egy csár-da,

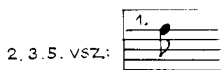
o-da lö-szünk é-ca-ká-ra be-szál-va.

Kocs-má-ros-né, így szó-lí-tá kis kin-csél:

4 szá-munk-ra jó va-cso-rál ke-szít-sé.

2. Készített is nekünk oly jó vacsorát,
Vigan ittuk szép csárdásné jó borát.
De vesztünkre ittuk meg a sok jó bort;
Sokan jöttek utánunk Nagyzomborból.
3. A kocsisunk kiinn feküdt a kocsinkon,
Mink mög ketten az istállóba voltunk.
Erre ébredtem fel, így szólítá zsandárok:
Keljetök fő, Szabó Palkó, betyárok.
4. Bús vötte föl mellölem a fegyverem.
Evvél lőtte jagyon az én testvérem.
Hogyha jagyon lőtte az én testvérem,
Nékem is azáltal folyjon el vérem.

5. A nagy utcán végigmenni nem merek,
 Mer asz mondják, fekete gyászt viselek.
 Fekete gyász, fehér, slingölt zsebkendőm,
 Szabó Palkó ki volt igaz szeretőm.

4. p.
 1977. ápr. 11.
 Csóka — Réti major

GLIGOR JÁNOSNÉ ZSIFKÓ MAGDOLNA (1910)

Rubato

Ba - bás Gyur - ka buj - do - sik az er - dő - be,
 n De nem tud - ja, mi - kor ér a h vé - gé - re.
 Nyár - fa - le - vél dé - rék - al - ja, pár - ná - ja,
 Gyöngy - ha - r - mal a ta - ka - ród - zó su - bá - ja.

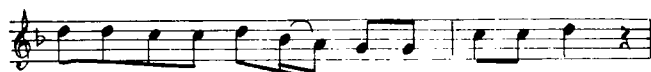
(Sajnos, utóbbi példánk szövege csak töredék. Előadója többre nem emlékezett, de elmondta, hogy Babás Gyurka bandájával az Óbéb-Majdán-Rábé háromszögben, és az onnan nem messze fekvő „kilencclukú” hídnál betyárkodott.)

5. p.
 1975.
 Csóka

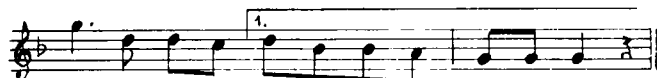
CSORDÁS SÁNDOR (1909)

Parlando

1. Jaj, de szé - les, jaj, de hosz - szú az az út,
 A me - lyi - kön ki - lencs é bé - lyár el - in - dull.

Ki-lenc bē-tyár, térj visz - sza az u-tad - ra,

Gon-dolj visz-sza az es - te - li sza-vađ-ra.

A 2.VSZ. 1.SORA:

2. VSZ.:

2. *Kilenc bētyár nem tért vissza útjára,
Nem gondót rá az esteli szavára,
Kocsmárosné, adjon isten jóestét!
Tinektek is, kilenc bētyár, szöröncsét.*

3. *Kocsmárosné, nē kívánjon szöröncsét,
Még az éjjel nagykés járja a szivét!
Kocsmárosné szalad ki nagy ijedve,
Föltekint a nagy, csillagos egekre:*

(A dallam második felére:)

*Jaj, istenem, hogy kő nékem meghalni,
Hogy köll ezt a kilenc árvát itthagyni.*

c) *Helyi történetet megéneklő dallal, balladával*

Lásd: Dr. Burány Béla: Hallották-e hírét?, 170., 171. sz.

Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a bemutatott dallamtípus csak balladával, pásztor- és betyárdallal párosult. Eddigi tapasztalataink alapján, úgy látszik, egyes dallamoknak nagyobb az affinitásuk bizonyos szövegek kategóriáik iránt. Sajnos, eddig gyűjtött, illetve publikált anyagunk még korántsem akkora, hogy általános törvényszerűségeket állapíthatnánk meg.

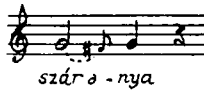
2. A VOKALIZÁCIÓ

Éneklés alkalmával általában a dallam egy-egy hangjához a szöveg egy-egy szótaga járul. A szótagot képezheti egy magánhangzó, vagy pedig egy magánhangzó és egy vagy több mássalhangzó. Köztudott, hogy

a magánhangzó szabályos zenei hang, a mássalhangzó pedig nem tekinthető annak. Tehát egy énekelt népdal dallamának lejegyzésekor voltaképp a szótagokban lévő magánhangzók adott magasságát és időtartamát ábrázoljuk. A szótagkezdő mássalhangzó egy impulzus, mely föloldódik az utána következő magánhangzóban. Mi történik szótagvégi mássalhangzó esetén?

Mivel a mássalhangzó nem zenei hang, a mássalhangzós-végű szótagnak megfelelő „zenei szótag” sem korrekt zenei hang, hisz befejezése zenei szempontból határozatlan. Ilyenkor a szótag végére egy magánhangzó kapcsolódik, s ez egy veláris, illabiális, tökéletlenül képzett e vagy ö-féle hang, (jelölése ə, ʏ, ä):

6. p.

A vokalizált szótagvég állhat egy magasságban az előtte lévő főhanggal (7. p.), attól alacsonyabban (8. p.), ill. magasabban (9. p.), amint látjuk, mintha magassága a következő hang magasságától függne.

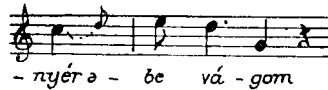
7. p.

8. p.

9. p.

A vokalizáció megkönnyíti az éneklést. (Tanult énekesek tudatosan használják.) Előfordulásának gyakorisága egyénenként, vidékenként változik. A vajdasági népdalkutatók legtöbbször nem jelöli, pedig itt is létezik,¹ és az előadásmód egyik jellemző jegye.

Vokalizált szótagok a köznyelvben is előfordulnak, különösen mórósabb beszéd esetén. Dallammal párosult beszéd esetén ez a jelenség sokkal hangsúlyozottabb.

jük, hogy a magyar beszéd alapvető hanglejtésformája ereszkedő; ugyanígy népdalaink egyik jellemző tulajdonsága az ereszkedő zenei vonal. A két tényező ilyen kapcsolata nem a véletlen műve; a zenei elem a dallamos beszédből keletkezett. A dallam (mint zene) létezésének kezdetleges állapotát őrzik siratóink, recitatívó dalaink, melyekben szöveg és dallam egyenrangúak. A zenei elem csak később vált dominálóvá, de ez a domináció nem merev, ugyanis a szöveg hatására változások jönnek létre a dallamvonal menetében. Ezekről a későbbiekben lesz szó.

b) Giusto előadásmód esetén a dallam a maga zenei ritmusát *kényszeríti* a szövegre:

12. p. (giusto)

/GIUSTO/

Töb-bez ér a szá-za-dos úr lo-vá-nál.

A közönséges beszédben (durva megközelítéssel) így mondanánk:

Töb-bez ér a szá-za-dos úr lo-vá-nál.

Seprődi János a magyar népdal ritmusáról a következőket írja:

„... itt tulajdonképpen nem egy, hanem két külön művészet ritmusáról van szó: egyik a zenéé, másik a szóköltészeté. Ez a kettő az énekelt dalban frigyre lép egymással. Az egyesülés mindkét félre nézve következményekkel jár, de az állandóbb a változatlanabb formát a dallam mutatja. Az ütem határain belül a magyar népdalban a szöveg is érvényesítheti esetleg a maga metrikai erejét, de magukat az ütemeket, tehát a sorok hullámzásának számát, kivétel nélkül mindig a dallam szabja meg, s a szöveg utána enged még akkor is, ha az tán az értelem, és logikai hangsúly feláldozásával járna.”²

A dallam ritmusának dominációjára már Arany is figyelmeztet:

„... ha a példaképp idézendő dalszöveg nem adna tiszta mértéket, az mit sem tesz, miután a mérték nem is abból, hanem a *dallamból* vonatott el”³ (Kiemelte K. S.)

c) A daltól hatására a szöveg hangsúlyozása is megváltozik néhány esetben: „Különösebb eltérés a beszéd-hangsúlytól csupán abban az esetben nyilvánul, ha a versütem hangsúlytalan egytagú szóval (pl. névelővel) kezdődik; ebben az esetben erre az egytagúra vetődik a következő szó főhangsúlya.”⁴ Ez a hangsúly-eltolódás azért jön létre, mert népi dallamainkban mindig az ütem első hangján van a főhangsúly.

d) A dallam domináló szerepét igazolja az is, hogy néhány esetben értelmetlen szövegrészek jönnek létre a dallam „vak” követése miatt:

13. p. (giusto)

A szöveg dallamhoz alakulásának magasabb szintjét képviselik a mondanivaló szempontjából gyakran fölösleges indulatszók (sej, haj, ihajlom stb.):

14. p. (giusto)

E fölösleges indulatszók akkor kerülnek a dalokba, mikor a szövegek dallamot cserélnek. Arra szolgálnak, hogy kiegyenlítsék a dallam és szöveg szótagszámát. Idővel az indulatszók helyébe a szövegbe illő szavak kerülnek. A szöveg csiszolódásának átmeneti fázisát szemlélteti fenti (1976-ban rögzített) példánk teljes szövege:

*Kár a tiszta búzát, ihajlom, korjú lekaszálni.
Kár egy barna kislánt, ihajlom, korán férjhez adni.
Ha férhez is adják, menyecske, megszelídül szépen;
Akár csak a dallos pacsirta, fent a levegőben.*

A kiemelt részek elhagyása nem változtatna a dal érthetőségén, az eredeti szótagszám tehát 12 volt.

Mikor a szöveg mostani dallamával párosult a kiemelt részek helyén mindenütt „ihajlom” volt; a dal második felének kezdetlegesebb formája valószínűleg így hangzott:

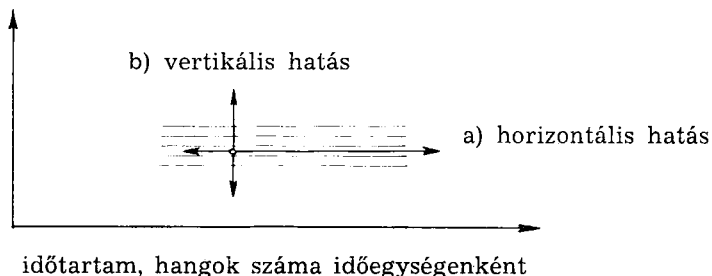
*Ha férhez is adják, ihajlom, megszelídül szépen,
Akár a pacsirta, ihajlom, fent a levegőben.*

A szöveg csiszolódása odáig vezethet, hogy a dal első felében is megfelelő szavakkal cserélődnek ki az „ihajlom”-ok, és ekkor tekinthetjük befejezettnek a szöveg nagyobb szótagszámú (esetünkben 15) dallamhoz való alakulását.

5. A SZÖVEG HATÁSA A DALLAMRA

A szöveg hatása a dallamra két irányban nyilvánul meg:

hangmagasság

a) Horizontális hatás

A szöveg szótagainak hosszúsága, valamint a szótagszám-változás⁵ okozza a dallamszerkezet horizontális változásait.

1. A szöveg *szótagszámának változása* magával vonja a „zenei szótagok”, hangok számának változását. Ez másképp nem is történhet, és ez a jelenség könnyen érzékelhető.

1.1. A szótagszám csökkenése (összevonás):

15. p. (giusto)

Az első strófából:

A 2. str. megfelelő ütemei:

16. p.

Az első strófából:

A 4. str. megfelelő üteme:

1.2. A szótagszám növekedése (aprózás):

17. p. (giusto)

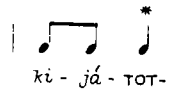

A 2. str. megfelelő üteme:

18. p.

Az első strófából:

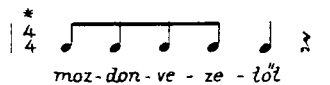
A 2. str. megfelelő ütemében:

1.1. és 1.2.-ből úgy tűnik, hogy a szótagszámváltozás giusto előadásmód esetén nem okoz időtartamváltozást a megfelelő sorokban, ill. ütemekben. Az ellenkezőjére is van példa:

19. p. (giusto)

Az első strófából:

A 2. str. megfelelő üteme:

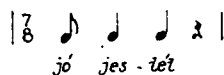
Parlando előadásmód esetén ez természetes:

20. p.

Az első strófából:

A 3. str. megfelelő üteme:

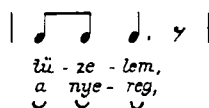

2. A szöveg szótagainak hosszúsága szinte diktálja a fölöttük lévő zenei hangok hosszúságát. Parlando előadásmód esetén ez különösen a sorvégeken szembeötlő:

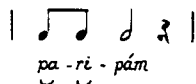
21. p. (parlando) 1. str.

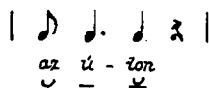
A 2. és 3. str. megfelelő ütemei:

22. p. (parlando) 1. str.:

A 2. str. megfelelő üteme:

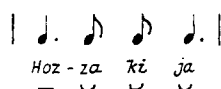

Tempo giusto, pontozott ritmus esetén ezt a jelenséget „belső rubato”-nak hívjuk. Ez esetben a szöveg szótagpárjaihoz alkalmazkodik a dallam. Bartók Béla rámutatott, hogy ez az alkalmazkodás így történik:

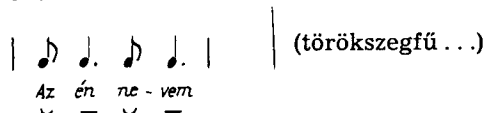
„Két hosszú szótagból álló szótagpár (— —) ritmust kíván. Hosszú és rövid szótagból álló szótagpár (— ∪) vagy ritmust kíván. Rövid és hosszú szótagból álló szótagpár (∪ —) ritkán ritmust kíván. Két rövid szótagból álló szótagpár (∪ ∪) ritmust kíván.”⁶

23. p.

Az első strófából:

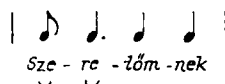

A 2. str. megfelelő ütemében:

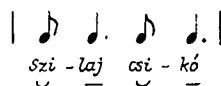

24. p.

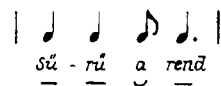
Az első strófából:

A 2. str. megfelelő üteme:

A 3. str. megfelelő üteme:

A fenti szabályok nem mindig valósulnak meg. Sok példánk van a belső rubato szabálytalan alkalmazására is.

b) Vertikális hatás

A dallam hangjainak magasságára hatással van a szöveg *mondanivalója*. Meg kell említenünk a dalos *lelkiállapotát* is, mely kétségtelen, hogy hat a dallamvezetésre, de e kapcsolat kivizsgálása szinte lehetetlen, mert egyrészt éveket kíván, másrészt pedig nem is tudjuk pontosan megállapítani, hogy gyűjtésünkkor milyen lelkiállapotban van a dalos.

Lássuk, hogyan alakul a dallam a szöveg mondanivalójától függően:

Egyik párosítónkat így kezdte egy csókai nótafa:⁷

25. p. (giusto)

2. és 3. strófáját pedig a következőképp indította:

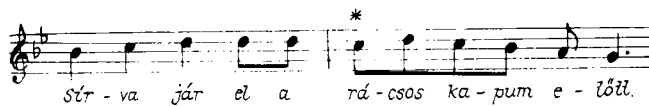

Természetes beszédünkben kihangsúlyoznánk azt hogy „Ki hallotta”. Tehát a dallam a természetes beszédhez, ez esetben a szöveg *fölhívó funkciójához* alakult.

Beszédünkben kihangsúlyozzuk a tagadó szavakat (nem, nincsen), határozói névelőket (úgy), mutatónévmásokat (amott). Ennek hatására népdalainkban a dallam följebb lép az ilyen szavak fölött:

26. p. (giusto)

Az első strófából:

A 2. str. megfelelő ütemei:

27. p.

Az első strófából:

NEM dá-rom, hogy

A 2. és 3. str. megfelelő ütemei:

Ha meg-fő-zöm
Ha be-ü-öm

28. p. (giusto) Forma: ABB_kA

A dal belső sorainak első ütemei:

Ki-hú-zom ma-gam a
Úgy be-ze-né-zék a

29. p. (giusto)

Az első strófából:

Merl nem lel-tem

A 2. str. megfelelő üteme:

Úgy tölt-se ki

30. p. (poco rubato)

Az első strófa kezdése:

A - MOTT, A - MOTT

A többi strófák kezdése:

Ju - hász le - gény.
Ha az a pénz, stb.

Logikus, hogy a káromkodás és a köszönetmondás nem egyforma dallamívvel párosul:

31. p.

Az első strófa első sora:

Őr - mes - lér - úr AZ IS - TE-NIT ma - gá - nak

A 3. strófa első sora:

Széd - za - dos úr, kö - szö - nöm a jó - sá - gáz.

A szöveg hatására a dallam főzárata is megváltozhat:

32. p. (parlando)

Az első strófa második sora:

D - da kö - töm kis pej - lo - vam. egy szom - ba - ton haj - nal - ba.

A következő strófa második sorának vége:

leg - kezd - ve - sebb Ma - ris ne - vű te - á - nya mosl DE KÉ - NYES

A szerető kihangsúlyozása gyakran megváltoztatja a dallamívet:

33. p. (giusto) Forma: AA⁵BA

A dal két szélső sorának vége:

hal ó - ra rö - vid vas a ba - ká - nak.

vár en - gem a SZE - RE - TŐM a sza - kács - né.

34. p. (poco rubato)

Az első strófa utolsó sora:

Jön a sze - kér ér - iem.

A 2. strófa utolsó sora:

BAR - NA SZE - RE - TŐ - MET.

A következő rabnótában a szerelmi tartalmú szövegrész kiemeléséből adódik az, hogy második fele igen megváltozik.

35. p. (poco rubato)

A raboskodásról, halálról szóló strófákban a dallam hangjai a szomorúság hangulatát árasztva sorakoznak egymás után, (a dallamrész ambitusa V-6):

Ől lát - lam sok u - ral ül - ni, A - zok fog - nak el - l - tél - ni,
Tisz - ta vas az én nyo - szo - lyám, lil ha - lok meg, é - des - a - nyám,
Ko - por - sóm se le - gyen más - ból, Tisz - ta te - hér or - go - ná - ból. stb.

Ezzel szemben, ahol a dalos a szerelemről szól (2. str.), a dallamvonal nagyobb hangközökben hullámszik, és nagyobb ambitusban (V-8) feszül a szöveg fölött:

Be - le - jes - tem, ben - ne va - gyok, A sze - re - tem rab - ja va - gyok.

* * *

Az tény, hogy nem mindig hat a szöveg a dallamra, annak menében nem mindig okoz eltéréseket a különböző strófák megfelelő ütemében. A dallam ilyenkor strófáról strófára egyforma, megkövült. A megkövült dallam és a „megbéklyózott” szöveg viszonyát semmiképp sem tekinthetjük természetesnek, hisz ilyen esetekben a variánsképzés lehetősége kizárt.

A dallam megkövülésének okát a hangszeres zene hatásában kereshetjük. Népi hangszerjátékosaink, de méginkább népzene, népies zenét játszó hivatásos muzsikusaink leginkább megkövült dallamokat adnak elő. Pontozott ritmus esetén a belső rubato szabályos alkalmazását is elhagyják, mert a szöveget nem tudják. A zene hatása miatt igen gyakran énekelt dalainkban is a már megszokott ritmusformulákat használják (belső rubato helyett), a szlovák népzene esetében szinte törvényszerűvé vált ez a jelenség.⁸

Az is igaz, hogy a szövegnek a dallamra gyakorolt hatása nem valószínűleg meg mindig olyan kihangsúlyozottan, mint fenti példáinkban. Ennek oka egyrészt az, hogy publikált népdalaink nagy részénél a lejegyzők nem jelölték a dallam kisebb-nagyobb eltéréseit, másrészt pedig az, hogy a mikrofonba mondott dal sohasem a dalos ösztönszerű, belső indulatából fakad. Ilyenkor előfordul, hogy a dalos túlságosan mikrofonláz, vagy beszédét szépíti, vagy igyekszik a dallamot mindig egy „kótán” vezetni; a dalnak így csak torz képe születhetik. Azok a példák, melyek dolgozatunkban vannak, valószínűleg mind úgy kerültek szalagra, hogy dalos és gyűjtő is megfeledeztek a mikrofon jelenlétéről.

Borsai Ilona is rámutatott a spontánul keletkező dallameltérések körülményeire „Díszítés és variálás egy mátrai falu dalaiban” című munkájában:

„Mátraszentimrén gyakran volt alkalmam megfigyelni a különbséget az átforrósodott, ünnepi hangulatban dalolók s az éppen hogy csak dudorászók ének módja között, s tapasztalhattam, hogy a kiemelők törekvések a hangulat emelkedésével egyenes arányban lépnek előtérbe... jelen esetben nem annyira tudatos érzelmekről, mint inkább öntudatlan, szinte biológiai síkú felfokozott állapotról van szó, ami sajátos dallamformálásban is jelentkezik.”

Meg kell jegyeznünk, hogy már említett munkájában Borsai Ilona muzikológiai síkon tárgyalja és rendszerezi a dallameltéréseket, kiemléseket, míg mi a szöveg hatásával magyaráztuk ezt. A kétféle megközelítés nem mond ellent egymásnak, mert a szöveg hatásából adódó dallamváltozások idézett példáinkban a Borsai Ilona által bemutatott törvényszerűségek szerint jöttek létre. Illusztrációként lássuk néhány példa muzikológiai magyarázatát is:

26. példánk variánspárjában a motívumban lévő célhangot (d²) alsó, majd felső szekund-kezdéssel közelíti meg a dalos.
31. példánk szabályos „tükrösvariálás”.
28. példánk hangismétlés elkerülése felső terccsel.
A későbbiekben bemutatásra kerülő 37. példánkban pedig a pentatónia és diatónia küzdelmét láthatjuk.

2. *Legény, legény, szegé juhászegény,
Nesze néked ez a pénzes erszény:
Megveszem a szegénységed tőled,
(csak)
Rájadásul add a szeretődöt.*
3. *Ha jez a pénz csak foglaló volna,
Ezerannyi borraavaló volna,
Tisza mentét adnád rájadásul,
Szép kedvesem mégsem adnám máshoz.*
4. *Juhászegény, büszke vagy babádra,
Büszkébb vagy, mint százezer dinárra.
De ha egyszer hűtlen lesz a rózsád,
Sem a pénzed, sem a kedves rózsád.*
5. *Akkor leszek csak igazán szegény,
Szegény, szegény, szegé juhászegény.
Elölveszem meggyfa furulyámat,
Búsan legeltetem én a nyáját,*
6. *Esik eső, még a szél is vágja,
A szegénynek sehol sincs hazája.
Rideg puszta nékem ez az élet,
Ahová ja napsugár se férhet.*

(A dallam második felére:)

*Rideg puszta nékem ez az élet,
Még hozzá ja holdvilág se férhet.*

A dallam mindegyik apró eltérésének megvan az oka, de most csak a legszembetűnőbbel foglalkozunk (4.):

Nyilvánvaló, hogy a szöveg mondanivalója készítette a dalost arra, hogy ezen a helyen a megszokott dallammenettől eltérően felvigye a dallam ívét. Ez az *egyéni variáció* a dalban csak egyszer fordul elő (6. vsz), de az is megeshet, hogy egyik-másik dalosunk előadásában megrögződik, és átvivődik az utolsó és második sorra is, mivel a dal formája AA⁵BA_x. Hogy ez megtörtént, erre bizonyíték a dal másik variánsa:

37.b. példa
1975. aug. 17.
Mokrin-Gréda

FEHÉR JÓZSEF (1901)

Parlando

Ju - hász - le - gény, sze - gény ju - hász - le - gény,

Ne - sze né - ked ez a pénz - zes er - szény.

Meg - ve - szem a sze - gény - sé - ged tő - led,

Rá - a - dá - sul bar - na sze - re - tő - del.

2. Ha jaz a pénz csak fogláló volna,
Szép szeretőm mégsem adnám oda.
E világot rájadásul adnád,
Szép szeretőm mégsem adnám másnak.
3. Juhász vagyok, nyáron nem kaszállok,
Nyájam után jó fűbe sétálok.
Zöld mezőben legel az én nyájam,
Fordulj felém, öleljé meg, rózsám.
4. Be van az én szűrőm úja kötve,
De nem tudja senki, mi van benne.
Az egyikbe pipa, dohányacskó,
A másikba szépaszonycsábító.

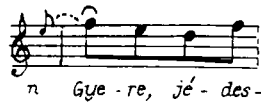
¶ azt jelzi, hogy nem halványodott el még teljesen az előbbi dal megfelelő fordulatának emléke.

Az eddig elmondottak a dallamvariánsok keletkezésének általános folyamatait vázoltuk. Ilyen változatképzések az ősidőktől fogva máig tartottak.

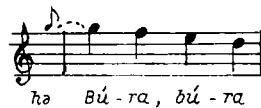
3. Most lássuk a változatképzés egyik specifikus módját, előbb azonban a „megtámasztott” kezdőhangokról kell szólnunk.

Népdalainkban gyakran előfordul a sorok kezdőhangjainak megtámasztása előlről. Erről Kodály azt írja hogy: „a hangsúlyos hangnak előlről való megtámasztása úgy látszik fiziológiai szükség.”¹⁰ E „támasztó”-hang, ill. hangcsoport lehet valamilyen mássalhangzó (m, n, hn), vagy egy-két szótag (hej, de hæ, ə). Bartók rámutat, hogy e hangok nem integráns részei sem a szövegnek, sem a dallamnak, így ütemelőzőként szerepelnek.¹¹

38. p.

39. p.

40. p.

41. p.

Há e „támasztó”-szótagok hangsúlyt kapnak, a dallam integráns részeivé válnak. Így alakultak ki

1 + X, X, X, 1 + X
 1 + X, X, Y, 1 + X
 2 + X, X, X, 2 + X
 2 + X, X, Y, 2 + X típusú dalaink.

(X, Y a belső sorok szótagszámát jelölik, 1 = sej, 2 = sej haj).

E típus keletkezési idejét is meghatározhatjuk hozzávetőlegesen. Kialakulása valószínűleg a múlt század végén kezdődött, és századunk első felében volt a legintenzívebb.

Kriza „Vadrózsáiban” egyetlenegy ilyen dal sincs, Seprődi már találkozik ezzel a típussal, a nemrég megjelent „Romániai magyar népdalok”-ban is képviselve van e típus (323. sz.).

Kálmány gyűjtésének idején már forrásban volt az említett típus kialakulása, mert gyűjtésében találunk ilyen dalokat. Mai észak-bánáti gyűjtésünkben azonban nem egy dalt találunk, melynek Kálmány-gyűjtötte változatában nincsenek *sej*, ill. *sej haj* kezdőszótagok. Illusztrációként lássunk egy Kálmány-változatot, és annak mai formáját:

42.a.p.

A szótagszám: 10, 10, 10, 10.

*Égy asszszonnak van két szép lějánya,
Égygyik szőkű, másik majoránna,
Aszt üzentem az édös anynyának:
Köttesse mög neköm bokrétának.*

(Egyházaskér)

42.b.p.

A szótagszám: 12, 10, 10, 12

1976. szept. 20.

Csóka

KÓNYA MIHÁLYNÉ BANKA JULIANNA (1915)

giusto

Az ősbibb változat (42.a.) dallamát, helyesebben dallamának egyik lehetséges variánsát meghatározhatjuk, ha a b. példa két szélső sorában elhagyjuk az első ütemeket, a második ütemekben pedig ritmusbővítést alkalmazunk. Így megközelítőleg körvonalazhatjuk a dal ősbibb változatát, melynek mind a négy sorát ez a kezdetlegesebb ritmusséma alkotja: | ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ |

* * *

Népdalaink behatóbb, aprólékos vizsgálata a szöveg és dallam kapcsolatának szempontjából, amint látjuk, tanulságokkal jár. A legfontosabbat említsük csak: a dallamvariánsok keletkezésének magyarázatát nyújtja.

A szöveg és dallam kapcsolatának egyes kérdései még bővebb tanulmányozást igényelnek. Például a vokalizáció, melynek nyelvészeti vonatkozása is van, mert a hangképzés problematikáját érinti, vagy a belső rubato, melynél talán statisztikai vizsgálatok alkalmazásával vonhatnánk le végső következtetést szabályos, vagy szabálytalan alkalmazásának miéértjéről.

A PÉLDÁK LELŐHELYEI

Rövidítések:

- MA = A csókai Móra Ferenc Művelődési Egyesület Néprajzi Csoportjának kéziratos archivuma
 PRB = „Hallották-e hírét?” — Pásztor dalok, rabénekek, balladák. Újv. 1977.
 HN = Kiss Lajos: Horgosi népdalok, Zenta 1974.
 PN = „Édesanyám rózsafája” -- Palóc népdalok, Bratislava 1974.
 Király = Király Ernő: Magyar népdalok, Újv. 1962.
 Kálmány = Kálmány Lajos népköltési hagyatéka I., Bp., 1952.
 A par. = A parasztdaltól a munkásdalig., Bp., 1968.

1.p. MA 59. sz.	23.p. MA 156. sz.
2.p. MA 58. sz.	24.p. Király 5. sz.
3.p. MA 56. sz.	25.p. MA 67. sz.
4.p. MA 177. sz.	26.p. MA 168. sz.
5.p. MA 26. sz.	27.p. HN 28. sz.
6.p. MA 168. sz.	28. p. MA 93. sz.
7.p. MA 137. sz.	29.p. A par. 388. old. 45. sz.
8.p. MA 128. sz.	30.p. PRB 17. sz.
9.p. MA 155. sz.	31.p. MA 80. sz.
10.p. MA 133. sz.	32.p. MA 33. sz.
11.p. Kodály Zoltán: Kelemen
kömüves balladája (1918)	33.p. MA 123. sz.
12.p. MA 84. sz.	34.p. A par. 372. old. 5. sz.
13.p. MA 115. sz.	35.p. PRB 49. sz.
14.p. MA 134. sz. (jegyzet)	36.a.p. Kálmány 220. sz.
15.p. MA 182. sz.	36b.p. MA 170. sz.
16.p. PRB 69. sz.	37a.p. MA 91. sz.
17.p. MA 70. sz.	37b.p. MA 66. sz.
18.p. PRB 153. sz.	38. p. MA 47. sz.
19.p. MA 141. sz.	39. p. MA 163. sz.
20.p. PRB 43. sz.	40. p. MA 52. sz.
21.p. MA 58. sz.	41. p. MA 47. sz.
22.p. PN 3. sz.	42a.p. Kálmány 160. sz.
	42b.p. MA 126. sz.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Lásd pl. Kiss Lajos: Horgosi népdalok 11, 110, 122 sz.
² Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése. Buk. 1974. 89. old.
³ Arany János prózai dolgozatai. Bp. 1879.
⁴ Bartók összegyűjtött írásai I. Bp. 1966. 113. old.
⁵ A szótagszámváltozás egyidejű horizontális-vertikális változást is előidézhethet a dallammenetben.
⁶ Bartók, i.m. 127. old.
⁷ 1953-ban ugyanettől a dalostól Burány Béla jegyezte le a dalt („Hallották-e hírét?” 204. sz.), V-ös kezdőhanggal. A dal ambitusa így változott: V—6 volt, több mint húsz évvel később VII—6 lett.
⁸ Lásd Bartók, i.m. 410. old.
⁹ Kerényi György: Népies dalok. Bp. 1961. 37. sz.
¹⁰ Kodály Zoltán: Ötfokú hangsor a magyar népzeneben. (Visszatekintés II., Bp. 1974. 71. old.)
¹¹ Bartók, i.m. 113. old.

I R O D A L O M

- A parasztdaltól a munkásdalig, Szerk.: *Katona—Márton—Szatmári*, Bp. 1968.
Austerlitz, Robert: Szöveg és dallam a vogul dalokban. (A vízimadarak népe, Bp. 1975.)
Ág Tibor—Tózsér Árpád: „Édesanyám rózsafája” Palóc népdalok, Bratislava 1974.
Bartók összegyűjtött írásai I. Bp. 1966.
Bodor Anikó: Az Árgirus nóta dallama környékünkön. (HÍD, 1977. 1. sz.)
Borsai Ilona: Diszítés és variálás egy mátrai falu dalaiban (Etnographia 1959.).
Dr. Burány Béla: „Hallották-e hírét?” Pásztor-dalok, rabénekek, balladák, Újv. 1977.
Emberek, sorsok, balladák (HITK, 1971. 7. sz.).
Dincsér Oszkár: A változat a magyar népzenei kutatásban (Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Bp. 1943.).
Katona Imre: „Édesanyám rózsafája” Egyszakaszos népdalok vándorlása és változatai. (Etnographia, 1975. 4. sz.)
Kálmány Lajos népköltési hagyatéka I. Történeti énekek és katonadalok. Bp. 1952.
Király Ernő: Magyar népdalok, Újv. 1962.
Kiss Lajos: Horgosi népdalok, Zenta 1974.
A szlavóniai szigetmagyarság ősi népzeneje. (Szlavóniai hétköznapiak. Újv. 1973.).
Köszöntők a jugoszláviai magyar népzeneben (HITK, 1972. 11—12. sz.).
Kodály Zoltán: A magyar népzene Bp. 1973. (6. kiad.).
Visszatekintés I—II. Bp. 1974.
Manga János: Zomborvidéki lakodalmas énekek — (Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára, Bp. 1943.).
Romániai magyar népdalok (Közzéteszi Jagamas János és Faragó József) Buk. 1974.
Sárosi Bálint: Zenei anyanyelvünk, Bp. 1973.
Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése, Buk. 1974.
Szabolcsi Bence: Vers és dallam, Bp. 1972.
Szendrei Janka: Recitatív típusok a magyar népzeneben. (Népzene és zenetörténet II. Bp. 1974.).
Szentjóni Miklós: Szöveg és dallam kapcsolata a magyar népdalban. (Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Bp. 1943.).

Tripolszky Géza: Szövegváltozatok egy dallamra. (HITK, 1972. 11—12. sz.)
Vadrózsák — Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József
gondozásában, Buk. 1975.

Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa I—II. Bp. 1976.

SUMMARY

THE LINK BETWEEN THE TEXT AND MELODY IN OUR POPULAR SONGS

The genesis of tune variants

The aim of this paper is to examine together the texts and tunes of Hungarian folksongs. Such an examination is motivated by the fact that most of the folksongs are sung.

The examination is focused on the influence of the text on the tune, because this influence has been the main motor in the genesis of tune variants, since old times. A recent, specific way of the genesis of tune variants has been also treated. It has resulted in creating a new group of our heterosyllabic poems.

Other problems connected to the text and tune, as: the framerole of tune, the vocalization, the syllabization of texts connected to the tune, and the cases of the domination of tune, are only touched upon in this paper.

REZIME

POVEZANOST TEKSTA I MELODIJE U NAŠIM NARODNIM PESMAMA

Nastajanje varijanata melodija

Cilj ovog rada je zajedničko ispitivanje tekstova i melodija mađarskih narodnih pesama. Razlog za ovakvo ispitivanje je najčešći pojavni oblik narodne pesme: pevana pesma.

Težište ispitivanja je stavljeno na uticaj teksta na melodiju, jer je taj uticaj počev od prastarih vremena glavni pokretač nastajanja varijanata melodija. Raspravlja se i o jednom novijem specifičnom načinu nastajanja varijanata melodija, koji je doveo do formiranja jedne grupe naših heterometričkih pesama.

Ostale probleme u vezi sa tekstom i melodijom, kao što su: okvirna uloga melodije, vokalizacija, silabiziranje teksta povezano sa melodijom i slučajeve dominacije melodije, samo dotičerno u ovom radu.

Kalapis Zoltán

A BÁNÁTI MESEMONDÓ*

**Adalék Borbély Mihály
életrajzához**

Nem mesét írok, jóllehet Borbély Mihály életútja olykor meseszzerűnek tűnik, hanem afféle krónikát — főleg a családi és a rokoni szájhagyomány, a kortársi visszaemlékezés, de néhány írásos dokumentum, fénykép alapján is, már amennyi egy uradalmi cselédről, földbérlőről és szegényparasztból egyáltalán fennmaradhatott 95 évvel születése és csaknem negyed századdal a halála után.

Meséinek gyűjteménye Pingált szobák címmel ez idő tájt jelent meg a könyvesboltok kirakatában. A meséket még Kálmány Lajos gyűjtötte 1913-ban az észak-bánáti Egyházaskéren (Verbicán) élő Borbély Mihálytól, 1914-ben önálló kötetben kiadta — a Pingált szobák ennek a gyűjteménynek az új kiadása.

A könyv az újvidéki Fórum Kiadó Hagyományainak sorozatában jelent meg. A meséket sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket Katona Imre írta; Borbély Mihály életrajza Bori Imre munkája; a kiegészítő gyűjtést Beszédes Valéria végezte.

A gyűjtemény első kiadásának megjelenését Juhász Gyula, a költő lelkes szavakkal köszöntötte: „A nagy, ősi mesekincsből valók természetesen — írja recenzójában a mesékről —, az idő és a tér nem korlátozza őket, az örök nép és az örök világ égisze alatt élnek, de mégis érezzük, hogy most mondták el, hogy mesélték el őket, mintha most hallanánk először, mi, öreg, meseváró, csodaváró, szomorú nagy gyerekek. Ahogyan elmondja őket Borbély Mihály ifjú gazda, az kész tanulmány minden elbeszélő számára. Itt nem egy talentum, nem egy zseni nyilatkozik, hanem minden fordulatában, minden ötletében és szeszélyében a legnagyobb és a legelső zseni maga: a nép, a magyar nép. Petőfi, Jókai, Tömörkény főfő tanító mestere...”

Ortutay Gyula 1940-ben így ír mesemondónkról:

„A legutóbbi időkhöz Kálmány Lajos népköltési gyűjteményeinek egy szempontból unikum jellege volt a magyar folklórban. Bunker híres soproni hienc mesélője, Kern Tóbiás mellett egyedül Kálmány gyűjteményéből ismerhattünk meg egy gazdag mesemondó tehetséget, aki maga is egy kötetre való mesét tudott, s anyagának formálásában egyéni jegyeket, az alkotó beleélés jegyeit fedezhetjük fel. Azóta ma-

* Megjelent a Magyar Szóban 1977. május 15—27-ig.

gamnak is sikerült nem is egy ilyen mesemondó tehetségre rátalálnom, az egyiknek, Fedics Mihálynak anyagát, éppen most rendezem sajtó alá. De Kálmány előtt, s egészen mostanáig utána, kutatóink nem foglalkoztak vagy nem találkoztak ilyen mesemondó tehetséggel...”

A magyar népmesekutatás még egy harmadik Mihályt is számon tart. Lacza Mihályt, a már említett Borbély Mihály és Fedics Mihály mellett. Jelentős meseőrző és teremtő özv. Palkó Józsefné, de a legnagyobb feltűnést talán mégis a páratlan emlékezetű és szabadon rögtönző Ámi Lajos keltette. Felfedezője, Erdész Sándor három kötetben több mint száz ív terjedelemben publikálta meséit. Legutóbb az erdélyi Jakab István tűnt fel pompás meséivel. A Görgényi havasokban, a végterületek favágói között él, ott, ahol még a pap is szenet éget. Egyik meséjét „Újvidéken, sebesülése alkalmával” csippentette fel.

Nos, egy ilyen szép vonulat elején áll, ezt a sort nyitja meg a mi egyházaskéri Borbély Mihályunk, életrajzi krónikánk hőse.

Életéről Bori Imre adott átfogó képet még 1971-ben a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 7. számában, azóta pedig — újabb részletekkel kiegészítve — a Pingált szobákban. Írt róla az Idő, idő, tavaszidő című népköltészeti antológiájának Előszavában is. Úttörő kutatásainak eredményeit felhasználom krónikámban.

A mesemondó életének egyik bűvárlója sem kerülheti el Kálmány Lajos néhány életrajzi sorát. Hadd álljon itt is dokumentumként, emlékeztetőként.

„Iskolába járt ugyan egy kis ideig — írja adatközlőjéről — akkor is, szavai szerint, tanítója a jószágok körül foglalkoztatta, s így olvasni sem tanult meg, pedig nem rossz feje van, mint szoktuk mondani. Született 1882. évben Beodrán, Temesközön és a szomszéd Kisbikács-, Nagybikács-, Aladár-, Kerekto-majorokban nevelkedett. Mikor arra való volt kiskanász, juhászbojtár foglalkozása volt. Meséi jó részét Kerekton Horgosról került öreg juhásztól tanulta, mi beszédjén meg is látszik, mert mikor a mesélésbe belemelegszik, a bácskai nyelvjárás nyomai fel-feltűnedeznek.

A nagyobb helyek közül Beodrán, Temesköz Lőrinczfalváján töltötte az idejét, s négy év óta Egyházaskér lakosa. Az eddig felsorolt helyek közül Kerekto-t kivéve, mindenütt ö-vel beszélnek.

Volt katona is, kérdésemre, hogy ekkor milyen meséket tanult? az volt a felelet, hogy ő nem tanult meséket, hanem tőle tanultak, mint jól mesélni tudónak, neki kellett a legtöbbet mesélni Bécsben.

Az araci puztán: Simogyban tartózkodása alatt megházasodott, ma mint napszámos él Egyházaskéren, hol kevés földet is — amennyivel könnyen bír — árendálgat, s keveset vett már örökáron is...”

Kerekto, Aladár és Simogy világáról, az ottani küzdelmes, krajcáros létről szinte első kézből tájékozódhattam az egykor ott dolgozó Borbély család egyetlen ma is élő tagjától, a mesemondó édeshúgától, özv. Zombori Jánosné, szül. Borbély Rozáltól. Egész életében a szegénység rabja volt ő is, jó néhány éve az öregségé is: 83 éves.

A jó emlékezetű, izesen beszélő idős asszony Törökbecsén él. Értekes és fontos adatközlőm volt. Ő a krónikás életrajz első részének koronatanúja,

*A mesemondó húga: Özv. Zombori Jánosné
szül. Borbély Roza (A szerző felvétele)*

*Borbély Mihály leánya és úkunokája:
Annus és Gabi (A szerző felvétele)*

17.	19. 20. Aug	Aranka Elvira	form legit	Edmundus Bauer sparius Dom. Magdalena Hechl civil.
18.	18 82. 24. 25 Aug	<u>Michael</u>	mas legit	Andreas Bobely Veronica Kupai pleb.
19.	18 82. 27 27	Dominicus	mas legit 1883. 28	Dominicus Jese Magdal. Rodenbacher

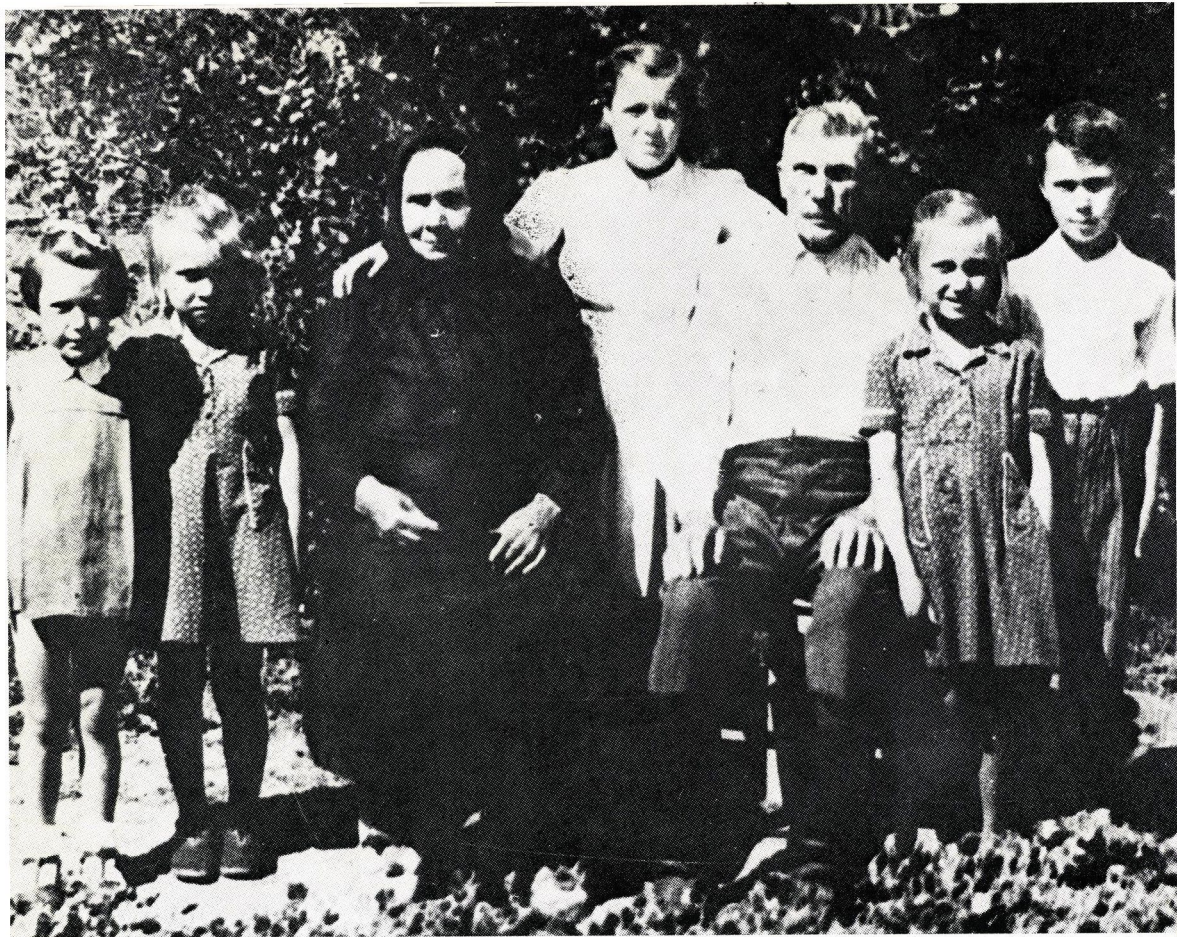
20.	20. 21. Sept	Francisca Kesswald	sparius Dom. civil.	Magdus nom paribus Acdransis
21.	21. 22. Sept	Georgius Tukay	pleb.	Johannes Hegedus nom paribus Acdransis
22.	22. 23. Sept	Elisabetha Bicsmy	pleb.	Johannes Hegedus nom paribus Acdransis
23.	23. 24. Sept	Stephanus Storh	pleb.	Johannes Hegedus nom paribus Acdransis

A születés és az elhalálozás napja: bejegyzés a beodrai (Novo Miloševo) anyakönyvben (Karakó János felvétele)

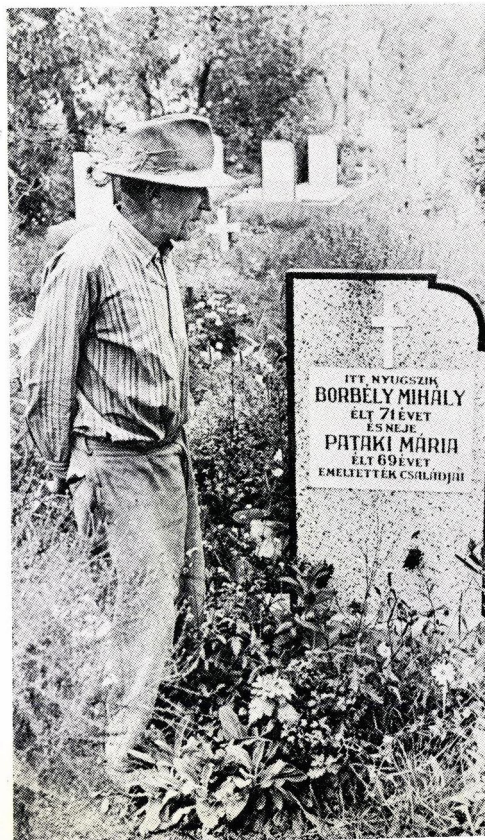
Kérlek: Aracsai
 1866. október 22-én Aracs Magyarországon születtem.
 Szüleim: Borbély Mihály és Pataki Mária.
 Anyám előző házasságából: Aracs
 1. név: Borbély Mihály
 2. név: Aracs
 3. név: Aracs
 4. név: Aracs
 5. név: Aracs
 6. név: Aracs
 7. név: Aracs
 8. név: Aracs
 9. név: Aracs
 10. név: Aracs
 11. név: Aracs
 12. név: Aracs
 13. név: Aracs
 14. név: Aracs
 15. név: Aracs
 16. név: Aracs
 17. név: Aracs
 18. név: Aracs
 19. név: Aracs
 20. név: Aracs
 21. név: Aracs
 22. név: Aracs
 23. név: Aracs
 24. név: Aracs
 25. név: Aracs
 26. név: Aracs
 27. név: Aracs
 28. név: Aracs
 29. név: Aracs
 30. név: Aracs
 31. név: Aracs
 32. név: Aracs
 33. név: Aracs
 34. név: Aracs
 35. név: Aracs
 36. név: Aracs
 37. név: Aracs
 38. név: Aracs
 39. név: Aracs
 40. név: Aracs
 41. név: Aracs
 42. név: Aracs
 43. név: Aracs
 44. név: Aracs
 45. név: Aracs
 46. név: Aracs
 47. név: Aracs
 48. név: Aracs
 49. név: Aracs
 50. név: Aracs
 51. név: Aracs
 52. név: Aracs
 53. név: Aracs
 54. név: Aracs
 55. név: Aracs
 56. név: Aracs
 57. név: Aracs
 58. név: Aracs
 59. név: Aracs
 60. név: Aracs
 61. név: Aracs
 62. név: Aracs
 63. név: Aracs
 64. név: Aracs
 65. név: Aracs
 66. név: Aracs
 67. név: Aracs
 68. név: Aracs
 69. név: Aracs
 70. név: Aracs
 71. név: Aracs
 72. név: Aracs
 73. név: Aracs
 74. név: Aracs
 75. név: Aracs
 76. név: Aracs
 77. név: Aracs
 78. név: Aracs
 79. név: Aracs
 80. név: Aracs
 81. név: Aracs
 82. név: Aracs
 83. név: Aracs
 84. név: Aracs
 85. név: Aracs
 86. név: Aracs
 87. név: Aracs
 88. név: Aracs
 89. név: Aracs
 90. név: Aracs
 91. név: Aracs
 92. név: Aracs
 93. név: Aracs
 94. név: Aracs
 95. név: Aracs
 96. név: Aracs
 97. név: Aracs
 98. név: Aracs
 99. név: Aracs
 100. név: Aracs

Kérlek: Pataki Mária
 1866. október 22-én Aracs Magyarországon születtem.
 Szüleim: Borbély Mihály és Pataki Mária.
 Anyám előző házasságából: Aracs
 1. név: Borbély Mihály
 2. név: Aracs
 3. név: Aracs
 4. név: Aracs
 5. név: Aracs
 6. név: Aracs
 7. név: Aracs
 8. név: Aracs
 9. név: Aracs
 10. név: Aracs
 11. név: Aracs
 12. név: Aracs
 13. név: Aracs
 14. név: Aracs
 15. név: Aracs
 16. név: Aracs
 17. név: Aracs
 18. név: Aracs
 19. név: Aracs
 20. név: Aracs
 21. név: Aracs
 22. név: Aracs
 23. név: Aracs
 24. név: Aracs
 25. név: Aracs
 26. név: Aracs
 27. név: Aracs
 28. név: Aracs
 29. név: Aracs
 30. név: Aracs
 31. név: Aracs
 32. név: Aracs
 33. név: Aracs
 34. név: Aracs
 35. név: Aracs
 36. név: Aracs
 37. név: Aracs
 38. név: Aracs
 39. név: Aracs
 40. név: Aracs
 41. név: Aracs
 42. név: Aracs
 43. név: Aracs
 44. név: Aracs
 45. név: Aracs
 46. név: Aracs
 47. név: Aracs
 48. név: Aracs
 49. név: Aracs
 50. név: Aracs
 51. név: Aracs
 52. név: Aracs
 53. név: Aracs
 54. név: Aracs
 55. név: Aracs
 56. név: Aracs
 57. név: Aracs
 58. név: Aracs
 59. név: Aracs
 60. név: Aracs
 61. név: Aracs
 62. név: Aracs
 63. név: Aracs
 64. név: Aracs
 65. név: Aracs
 66. név: Aracs
 67. név: Aracs
 68. név: Aracs
 69. név: Aracs
 70. név: Aracs
 71. név: Aracs
 72. név: Aracs
 73. név: Aracs
 74. név: Aracs
 75. név: Aracs
 76. név: Aracs
 77. név: Aracs
 78. név: Aracs
 79. név: Aracs
 80. név: Aracs
 81. név: Aracs
 82. név: Aracs
 83. név: Aracs
 84. név: Aracs
 85. név: Aracs
 86. név: Aracs
 87. név: Aracs
 88. név: Aracs
 89. név: Aracs
 90. név: Aracs
 91. név: Aracs
 92. név: Aracs
 93. név: Aracs
 94. név: Aracs
 95. név: Aracs
 96. név: Aracs
 97. név: Aracs
 98. név: Aracs
 99. név: Aracs
 100. név: Aracs

A törökbecsei, illetve aracsai anyakönyv két lapja: Borbély Mihály és Pataki Mária házasságvelevele. (Szakáts Géza felvétele)

Az utolsó fénykép: Borbély Mihály és felesége az unokákkal (Karacsony Lajos felvétele)

Itt nyugszik Borbély Mihály: Kocsis Mihály kővágó a mesemondó sirja mellett az egyházaskért temetőben (A szerző felvétele)

Tőle tudom, hogy szülei az Aranka partjáról, Jázováról jöttek a Karátsonyi grófok birodalmába. Fiatalok voltak, a maguk kezére szertettek volna dolgozni, a családtól elkülönülve. Hitték, hogy sorsuk ezen a tájon jobbra fordul, holott a cselédtörvényt itt is vasvillával írták.

Édesapja neve Borbély András, édesanyjái Raffai Vera. Az anyja tulajdonképpen Hodicsról, illetve Hódegyházáról származik, de a két települést már a múlt században Jázovó-Hodics néven emlegették, mivel házaik a falu szélén találkoztak.

Borbély Roza emlékezete szerint a fiatal pár Aladáron, Beodrától, illetve a mai Miloševótól 6 kilométerre, a majorsági cselédlakások egyikeben telepedett le. A nyílt tűzű közös konyhából négy ajtó nyílt négy szobába, a rendszerint soktagú családok külön álló lakóterébe. Kik voltak szomszédaik? — kérdeztem beszélgetőtársamtól. A sokgyermekes Szűcs családot említi, a másik kettő elveszett a múlt kódében.

— Mind a négyen Aladáron jöttünk a világra — mondja Borbély Roza. — Én vagyok a legfiatalabb, 1894-ben születtem. Mihály 13 évvel volt idősebb tőlem, János 11-gyel, Viktor 7-tel. Kettős ikret is szült anyám, de héthónaposak voltak, meghaltak.

Ha azt, amit adatközlőm mondott, összehasonlítom az egyetlen ránk maradt életrajzzal, amelyet Borbély Mihállyal beszélgetve Kálmány Lajos vetett szűkszavúan papírra, akkor némi eltérést tapasztalhatok. Úgy látom, Borbély Roza egy évvel megtoldotta a korkülönbséget közte és mesemondó bátyja között. Kálmány Lajos Beodrát, a mai Miloševót említi a mesemondó szülőhelyeként, Borbély Roza pedig Aladárt. Nagyobb tévedés a két állítás között persze nincsen, ha tudjuk, hogy Aladár csak egy majorsági központ volt, amely közigazgatásilag Beodrához tartozott, s ott vezették az anyakönyveket is.

Az apró pontatlanságot a latinul vezetett egykori egyházi anyakönyvek oszlatják el. Ezeket Miloševón, mint mindenütt az országban, a falusi anyakönyvi hivatalban őrzik.

A születési helyet illetően sem Kálmány, sem mostani adatközlőnk meghatározása nem pontos, Borbély Mihály az anyakönyvi bejegyzés szerint Kerektón született.

Ez is egy majorsági birtok központja volt, öt kilométerre Aladártól, a Tisza irányában. Kisebbfajta település, cselédlakásokkal, ökör-istállókkal, intézőlakkal. Helyén ma egy üres, ablaktalan, ajtótlan ház áll meg néhány árva kútgém. A gazdasági épületeket alig húsz évvel ezelőtt bontották le: a máló falak olykor még ki-kitekintenek a tavaszi gazok alól.

Ide másolom az anyakönyv adatait, úgy, ahogy akkor írták. Ezek szerint Michail Borbély, vagyis Borbély Mihály 1882. augusztus 24-én született Kerektón. Apja neve Andreas Borbély, anyjái Veronika Raffai, a keresztkomáké pedig Georgius Pakay és Elisabetha Bárány.

Az élet tehát elindította útjára mesemondónkat. Hányatott életének ismeretében mondhatom, hogy csak úgy, ahogy a szél elindítja a ballagókórót és görgeti maga előtt a gyepen hol ide, hol oda.

A századfordulón a Borbély család az araci pusztára, Simogyra költözik. Ekkor már mind a négy gyerek megvan:

Mihály, történetünk hőse, a legidősebb;

János, a második fiúgyermek, Bocsásra kerül, az első világháború után pedig kivándorol Brazíliába;

Viktória, a harmadik, mindvégig Simogyon marad, és csak az ötvenes években költözik Törökbecsére. A családban csak Viktor néven említik;

Roza, a legfiatalabb, Bácskába megy, Péterréve környékére. Jelenleg Törökbecsén él, a Strossmayer utcában, a városnak abban a negyedében, amelyet az öregek ma is Aracsnak, Vranjevónak neveznek, mivel ez a rész ezen a néven egykor önálló település volt.

Borbély Roza visszaemlékezése szerint Szépfy Zoltán szegedi származású intéző tanyájára kerültek. Fercsik Pál, egy 78 éves nyugalmazott miloševói (beodrai) téglagyári munkás, aki közeli rokonsági kapcsolatban áll Borbélyékkal, pontosan megmondta, hogy az egy nádfődeles ház volt, Budai Misa és a Szabolcski-féle szállás között, két hold földdel.

Az intéző később felkínálta nekik megvételre a házat, de a családfőnek, Borbély Andrásnak nem volt pénze, adósságba pedig nem akart belekeveredni. Végül a szomszéd, Szabolcski vette meg, és istállónak alakította át. Ő bácskai származású, 106 hold földje volt és nagy családja: Vera, Jóska, Pali, István, Péter, Misa, Juszti, Etus, Marcell, Bözse, Ilon.

A család Simogyról járt Aladárra és Kerektóra dolgozni. Borbély Mihály ez idő tájt nyakigláb kamasz, iskolába nem jár, írástudatlan marad, akár a többi szállási gyerek. Az uradalomban cselédeskedik, „kiskanász, juhászbojtár foglalkozása volt”, ahogy Kálmány Lajos írja.

Ennél többet gyermekkoráról jómagam sem tudok. Egy kis szolgálóra, béreslegénykére ugyan ki figyelhetett föl, ki őrizhette volna meg emlékezetében? — Pedig éppen ekkor — a serdülő korban, a legénysorban — hatottak rá a döntő életélmények.

Itt, ezen a vidéken ismeri meg a szegénységet, amelynek érzékeltetése meséiből lépten-nyomon, életizűen kicseng. Egyik hőse „ojan szögén vót, hogy a kinyérből se övött eleget”, a másíknak „csak három lánc fődecskéje vót, de nem vót semmi jószága, amivel művelje”, a harmadikkal ezt mondatja: „jó lössz valahová beszegődni cselédnek, hogy lögyön aprópénze”.

Itt találkozik azzal a sejtelmes világgal, amelyben nincs különbség a két ikertestvér, az ima és a babona között. Születésének évében írja példának okáért a Kikindai Közlöny, hogy „a helybeli kir. járásbírósnál... egy mokrini asszony kívánta megvizsgáltatni magát, és bíróilag kimondani, hogy ő nem boszorkány.”

Itt tanulja a juhászatot, amelyhez szinte élete végéig, mellékfoglalkozásként, hű marad. Mégpedig Vajas Pajor Andrásnál, vagy Vajas Pajor Pálnál lehetett bojtár, mivel a Karátsonyiaknak ők voltak a számadó juhászai. A Vajas ragadványnevet zsiros kucsmájukról kapták.

És itt, Kerektón, találkozott egy Horgosról elszármazott öreg juhásszal, akitől a meséket tanulta. Mások egy nagybikácsi számadót is emlegetnek, meg olvasni tudó anyját. Egészen bizonyos, hogy mesevilágát több hagyományörző forrás táplálta.

Amikor Borbély Rozát ennek az időszaknak az emlékeiről faggattam, ezt mondta:

— Egyszer hazajött Kerektőről és nagyon oda volt. Arról beszélt, hogy találkozott egy emberrel, akit sokan körülálltak, hogy jobban hallhassák szavát. Azzal kezdte, hogy csak olyan meséket tud, amelyekben egy szó sem igaz. „Én mind elhittem neki”, mondta bátyám.

A fiatal bojtár és az élő népművészet között nem ez lehetett az első találkozás. A szépség korábban is termékeny talajra találhatott nála, de ez lehetett a döntő felismerés, ezt említi Kálmány Lajosnak is.

A jövődöbéli mesefát beoltották. Alig néhány év múlva kilombozik, és édes gyümölcsöt hoz.

A simogyi származású, most Temerinben élő Hajdú Istvánné emlékezete szerint a gyerekek az árokparton körülülték Borbély Mihályt, és száj tátva hallgatták meséit.

Adatközlőim saját élményeikre természetesen élénkebben emlékeznek.

— Ezt Mihály vágta ki — mondja Borbély Roza, és félre húzza a ruháját, hogy jobban lássam a nyakán levő sebhelyet. Ötéves lehetett, amikor azon a helyen kelés keletkezett. Egy ideig senkit se engedett közelébe, pedig a családban többen is ki akarták tisztítani.

— Ha megengeded, veszek neked aranyos kisszoknyát — ezekkel a szavakkal kérlette hűgát Borbély Mihály. Sok időbe tellett, míg végül a borotva élével felvágta a csúf kelést.

Borbély Roza szívesen emlegeti, hogy bátyja szép szál legénnyé cseperedett. „Nagyon erős ember volt — mondja —, amikor csépelünk, fogával emelte fel a zsákot és felvetette vállára. A félmázsásokat is kiséjjével emelte fel.”

Fercsik Pál, az aratások idején, Borbély Mihály kötélterítője volt. Arra is emlékszik, hogy Borbély Mihály Simogyon kelt egybe Pataki Máriával, a lakodalomban pedig az ottani tanyáslegények tamburazenekegára játszott: Budai Jóska, Hajdú István, Zombori Jóska, Takács Jóci, Pataki László.

Borbély Mihály lakodalma 1906-ban volt, mint ahogy a törökbecsei anyakönyvekből látni lehet. Már mint a hivatalos, az egyházi esküvő, de szíve választottjával már évekkal előbb egybekelt, úgy, ahogy az akkoriban a majorsági cselédeknél szokásban volt: választott párját megszőktette és hazahozta.

Borbély Mihály 20 éves ekkor, Pataki Mária 15.

Borbély Roza elbeszélése szerint egy reggel a mesemondó apja az istállóba igyekezett, hogy felébressze fiát, aki kint, a pallatról, vagyis a mennyezetről függő, szalmával bélelt deszkaágyon aludt. Amikor felnézett, egy dunna csücskét pillantotta meg. A legények fekvőhelyén lópokróc, suba vagy efféle volt a takaró, ha dunna került oda, azt csak lány hozhatta. Ezt tudta Borbély András is, s az eseményről így tájékoztatta a ház népét:

— Halljátok, hé, dunna van az ágyon, megszapordtunk.

Roza néni szerint az eset meglepetést keltett, senki sem tudott előzményeiről. Nem valószínű, persze, hogy a szülői szemet elkerülte volna Borbély Mihály legyeskedése a szomszédos cselédház körül, ahol Pataki

Mári élt, bár az ilyesmi, ha bekövetkezik, mindig a váratlanság erejével hat. Így történhetett ezúttal is.

Mári apró növésű, törekeny lány volt, Mihály pedig magas, mint egy fa. A leánykérés állítólag úgy történt, hogy a mesemondó hóna alá vette a leányt és ezt mondta: „Te leszel a feleségem”.

A fiatal párnak két házasságon kívüli gyermeke volt. Az első, Pataki Erzsébet 1903 októberében született, háromnapos korában halt meg. Borbély Mihály személyesen jelentette be az anyakönyvi hivatalban, és „kijelentette, hogy a született gyermeket magáénak ismeri el”. Így aztán az anyakönyv megfelelő rovatába be is került, hogy az újszülött „természetes apja Borbély Mihály földművesnapszámos”.

A második gyermek, Pataki Mihály 1904 decemberében jön világra, őt a bábasszony jelenti be.

A harmadik gyerek, Borbély István, 1907 áprilisában született, tehát már a házasság után, de ezt sem az apa jelenti be, hanem a nagy-apa, Borbély András.

A negyedik simogyi gyermek, Borbély Erzsébet 1909 október végén született, s ezt már ismét az apa jelenti be, jöllehet ez idő tájt Feketetón (Crnabarán) dolgozik, illetve Egyházaskéren (Vrbicán), mint ahogy Kálmány Lajos feljegyezte. Még pontosabban: valahol a két falu között, a tanyavilágban. Onnan jöhetett haza a családi eseményre, és a formáságokat is elintézte. 1910-ben már az egész család Feketetón van, mivel Erzsébet lányuk korai halála már az ottani anyakönyvben van bevezetve.

Miért emlegetem a bejelentés körülményeit? Ebből lehet következtetni, hogy krónikánk hőse mikor volt katona. Ez az időszak 1904 és 1907 közé tehető, mivel 1904 végén, amikor a második gyermek született, már nem volt otthon, 1907 elején, amikor a harmadikat kellett volna bejelentenie, még nem jött haza.

Tényleges idejét Bécsben szolgálja, egy ottani huszárezredbe kerül. Három évig katona. Ez az időszak is homályba vesz, csak azt mondhatom róla, amit Kálmány Lajos jegyzett le, vagyis hogy ott nem tanult senkitől mesét — tőle tanultak.

Itt mondanám el, hogy kutatóútjaim során mindenütt kerestem katonafényképét. Ha máshol nem, Bécsben csak lencse elé állhatott. Sokáig még a hírét sem hallottam. Végül is leánya, Borbély Annus erősítette meg feltevésemet. A fénykép 1927-ben még megvolt Crna Barán (Feketetón), ottani tanyájuk falán függött. Olajnyomatszerűség volt, egy lovon ülő, kivont kardú huszárt ábrázolt, kék nadrágban, piros mentében. Borbély Mihály arcképe rá volt ragasztva.

A kép eltűnt. „Már akkor, amikor a tanyára kerültünk, egy darab hiányzott belőle. Beleesett a moly” — mondja a 64 éves, Pancsován özvegyi sorsban élő Pap Gáborné, született Borbély Annus. Igen jó adatközlőnek bizonyult ő is, gyakran fogok az elkövetkezőkben hivatkozni rá. Az ő fiókjából került elő Borbély Mihálynak egy öregkori képe, az unokákkal.

1906. november 11-én a szabadságos katona oltár elé vezette Pataki Máriát. Az aracsai templomban esküdtek örök hűséget. Ezt megelőzőleg Rankovits Szvetozár anyakönyvvezető előtt polgári házasságot kötöttek.

A 63 éves Harkai Mihály és a 44 éves Svanmer Ferenc a tanú. A hivatalos okmány annak rendje-módja szerint „helybenhagyatott és aláíratott, a vőlegény, a menyasszony és az egyik tanú által írástudatlanságuk folytán kézjegyeikkel ellátatott”.

(Az anyakönyvből az is kitűnik, hogy Pataki Mári Moholon született 1887-ben. Ez a kitérő egy tévedés kiigazítása miatt történik. A verbeci temető sírlapján ugyanis az van feltüntetve, hogy 69 évet élt. Ez pontatlan. A születési és a halálozási évszám egybevetésével — 1960-ban halt meg — könnyen kiszámítható, hogy 73 évet élt.)

Az egybekelés nem ment olyan simán, mint ahogy az esetleg kiolvasható az iménti egy-két mondatos tájékoztatóból.

Borbély Roza szavai szerint Mihály újra kedvet kapott a legényéletre, el akarta hagyni a szülői házat — egyedül. Az apa csúnyán legorombította fiát, hogy feleségét faképnél kívánja hagyni. „Itt a két gyerek, mi lesz velük?” — ripakodott hevesen katonaviselt fiára, s a nagyobb nyomaték kedvéért elővette a kancsikát is, ahogy errefelé nevezik a rövid nyelű, bőrsallangokkal díszített, kötélből font karikás ostort. A családi hagyomány nem tud arról, hogy a terelőszerszámot használta-e, csördített-e vele ijesztésképpen, de tény az, hogy ettől fogva Borbély Mihály, ha nem is mindig békességben, egy emberöltőn át együtt élt Pataki Máriával.

Borbély András egyébként szigorú apa lehetett. A törökbecsei Szabó István mondja, hogy egy reggel János fiát keltette, s mint aki jól végezte dolgát, továbbállt. A fiatalember elaludt, s így elesett az asznapi napszámtól. Az apát fölbőszítette az a körülmény, hogy első szavára nem kelt föl, kötelet vett a kezébe, s úgy nekiesett katonaviselt fiának, hogy az holmiját csak a tanyaszéli vetésben húzhatta magára, az emléke pedig a mai napig fennmaradt.

Miután Borbély Mihály megadta a császárnak azt, ami a császáré — kezdett jobban körülnézni a nagyvilágban. Az önállósulás útjára lépve elhagyta Kerekőt és Aladárt, elköltözött Simogyról. Északabbra tájékozódott: 1909-ben egyedül, 1910-ben családjával együtt letelepedett Feketetón, majd később a szomszédos Egyházaskéren, a mai Verbecán. Mi szél vitte arra a vidékre? — kérdeztem ettől is, attól is. Leányának, Borbély Verának válaszát jegyzem le: „Ment a jobb sors után. Itt lakott egyik nagybátyja Borbély János, aki segített neki, hogy talpra álljon”.

Mielőtt Egyházaskérré ért, más helyütt is próbálkozott. Kálmány több falut nevez meg. Ezek közül Kisbikács és Terján (Lőrinczfalva) már nem létezik, Nagybikács pedig a kihalás útjára lépett. Bánát-Topolján az idősebbek, akik valaha majorsági cselédek voltak, nem halották hírét.

Még mielőtt tovább mennék, hadd mondjam el, hogy Simogyra mindig szívesen vissza-visszatért, szekerének illegő-billegő kereke gyakran forgott arrafelé. Az elején sűrűbben, később ritkábban, de a családi eseményekre, a lakodalmakra mindenképpen eljutott. 1932-ben Zombori Ferenc feleségül vette Borbély Mihály nővérének, Rozának a leányát, a 19 éves Csontos Julist. Még most is emlékszik, hogy Borbély

Mihály ezt mondta neki az esküvő napján: „Ugye, fiam, ilyen hitvány ember létedre, el tudod te tartani ezt a leányt?”

A felszabadulás után járt utoljára Simogyon, ugyancsak lakodalomban. Viktor nővérének a leánya, Rozika ment férjhez. „Te, sógor — mondta Borbély Mihály nővére férjének, Szabó Istvánnak. — Ilyen gyenge a pálinkád? Van egy csepp szírszódád?

— Tréfával élte le életét — ezzel a megállapítással fejezi be a két történet elbeszélését a törökbecsei Zombori Ferenc.

Simogyhoz való vonzódása mélységesen emberi vonás, hiszen itt élte le gyermekéveit, itt serdült férfivá, itt találkozott mesemondó mintaképével.

Ekkoriban Borbély Mihály már egy újabb életreszóló élmény elé tekint — 1913-at írunk, a mesemondó és a mesegyűjtő szerencsés találkozásának éve ez.

„Nyelvhagyományainkat gyűjtögetve — írja Kálmány Lajos Borbély Mihály meséi elé írt bevezetőjében — 1913. év január hó végén Egyházaskéren oly mesemondóra találtam, ki képes volt egy héten keresztül újabb és újabb használható meséket mondani. A hét végén, mielőtt a falut elhagytam volna — mert elhalaszthatatlan dologra hívták emberemet —, azt kérdeztem tőle: hogyha máskor, mikor már elvégezte a sürgős dolgát, eljövök, tud-e még újabbakat mesélni? a kívánt feleletet kaptam: hogy még sok mesét tud. Ekkor már húsznál több hagyományt jegyeztem tőle... Máskor, mikor folytattam a gyűjtést, már több olyan mese került a felszínre, melyet sikamlósságánál vagy drasztikusságánál fogva semmiképpen sem lehetett leírni, de azért bő szüretje volt a használható meséknek. Így jött létre e gyűjtemény, mintegy két hét alatt.”

Így ír a találkozóról Kálmány Lajos. A mesemondó életének ez a legjobban megvilágított szakasza, a Pingált szobák című kötetben is bőven van rá utalás, emlékezés.

Az életút búvárlójának itt nem teremhet babér, ezért csak jelzi a fontos eseményt, amely az életrajzi adalékok létjogosultságának is egyedüli alapja. Legföljebb azt teheti hozzá a tudotthoz, hogy Borbély Mihály abban az évben Gyémánt Ferenc verbicai tanyásgazda szállásán élt mint harmados.

Borbély Mihály 31 éves ekkor, családos ember, szüleit is ő tartja el — háza nincs, földje is csak egy-két lán. Küzd, hajtja magát, lábra kíván állni. Kálmány Lajosnak is napszámba mesél, kell neki a pénz.

A kötet, Borbély Mihály 50 meséjével, mint tudjuk, 1914-ben jelenik meg Szegeden, mintegy cáfolva a néprajzi gyökértelenségünkről vallott elméleteket. Három példány került belőle a faluba: egy a tanítóhoz, egy a kántorhoz s egy a mesemondóhoz. Borbély Mihályé is kézről kézre járt és eltűnt, 1928-ban jutott ismét a nyomára. Végigjárta azokat az embereket, akiknek kölcsönadta, bekopogtatott Fehér Pistához, Benák Lajoshoz és másokhoz, végül is Nagy Frigyesnél rábukkan a könyvre.

Kivitte a tanyára, úgy őrizte, mint a szeme világát. Pedig, mint tudjuk, írástudatlan volt, ha nem számítjuk azt a néhány írásjelet, ami a háború idején ráragadt.

Annus lánya Pancsovára vitte azzal a szándékkal, hogy egy hozzáértő nyomdással beköttesse, de ott ismét eltűnt. Hogy végleg-e, vagy lappang-e valahol, nem tudhatjuk.

A könyv megjelenésének évében kitör az első világháború. A család fő bevonul, de a létszám nem csappan, mert ide jön Borbély Roza a Csóka melletti Macahalmáról, mivel férje, Csontos András, szintén katona. „Szüleimnél húzódtam meg — mondja Roza néni —, nehéz évek voltak, nem is tudom, hogyan éltük át.”

Mihály, az egykori huszár, hogyhogynem, tréncocsis lett: vitte a municiót, hozta a sebesülteket. „A sebesültekről lemaradt gúnyját összeszedte, és ezt hozta haza a gyerekeknek” — emlékszik a régmúlt időkre Borbély Roza.

Mári néni a háború idején Farkas Péter tanító valami újfajta módszerének alapján megtanult írni-olvasni. Férjének segítség nélkül írja a leveleket, oktatja a tanító rendszerére, egyre biztatja, fohászkodjon ő is neki, könnyű lesz megtanulni. Állítólag jutott is valamire, de megtorpan.

Galíciában, Erdélyben katonáskodik. Pancsován élő leánya egy imakönyvet őriz. „Orgonavirágok — olvasom címét — imák és énekek a római katolikus hívek használatára”. Takácsy Lajos gyulai kántor adta ki 1911-ben. Azt mondja, hogy ezt apja hozta ajándékba anyjának Erdélyből.

A törökbecsei Szabó István is emlegeti Erdélyt. Amikor a mesemondó Simogyra jött, és történetesen csirkepaprikást főztek neki, akkor nekiállt, és kukoricalisztból gancát főzött magának, jó keményet, hogy megálljon benne a kanál, úgy, ahogy azt a Kárpátok alatt tanulta.

— Nem is tudjátok ti, mi a jó — mondta az asztalnál azoknak, akik kitartottak a krumpli vagy a galuska mellett.

Bécsben, a huszárezredben mint tudjuk, nem volt kitől mesét tanulnia. És ott a havasokban, a hegyi pásztoroktól? Vajon a bánáti góbé találkozott-e egy székely góbéval?

Gyakran járt haza, néha szabadságos levéllel, de legtöbbször anélkül. A háború utolsó esztendejében is otthon van. Testvére, a Simogyon élő Borbély Viktor meglátogatja, és elújságolja neki, hogy útközben az állomásokon tüntető tömeget látott.

— Azt kiadálják az emberek, hogy živio, živio — mondta Borbély Viktor.

— Húgom, akkor alighanem vége a háborúnak — a hallottak alapján Borbély Mihály ezt a következtetést vont le, és még hozzáfűzte —, én már vissza nem megyek.

Ahogy mondta, úgy cselekedett. Egységénél nem jelentkezett. A császári és királyi hadsereg tréncocsisa — a törökbecsei Szabó István elbeszélése szerint — így fejezte be a háborút.

Nem sokkal később — 1919 decemberében — s innen, Egyházaskértől nem is messze, megszakadt egy érdemes és küzdelmes emberi élet fonala: Szegeden meghalt Kálmány Lajos. Utolsó éveit szegénységben, utolsó napjait pedig mindenkitől elhagyatva töltötte. Több napos halott volt már, amikor egy iskolás gyerek rányitotta az ajtót.

Bár Borbély Mihály 34 évvel túlélte gyűjtőjét, most már tudjuk, hogy Kálmány Lajos halálával végképp elesett a teljes meseanyag összegyűjtésének, az élő szó hagyomány értő tanulmányozásának, az újramondásnak és az újraalkotás megfigyelésének lehetősége.

Borbély Mihály az új államban úgy folytatta életét, mint ahogyan a régiben abbahagyta: gürcölve. Beköltözik a faluba, s mint látni fogjuk, sokfajta munkába kezd, mindenből pénzt próbál csinálni. Szüleit is ő tartja el.

János öccse egy nagy elhatározással nekivág az amerikai útnak, kihajózik Brazíliába.

Viktor változatlanul Simogyon él. Az ő anyagi helyzete a legrendezettebb, középparaszti sorban él.

Roza Péterrévére került. Férje, Csontos András, aki csak huszonkétben, háromévi gyaloglás után érkezik haza Szibériából, rosszul kereső mezőgazdasági cseléd. Mihály nagyon szerette kisebbik hűgát, gyakran felkereste, és amennyire csak tehetette, segített rajta. Nagy kenyeret, fél zsák lisztet, krumplit vitt neki. Egy ízben kisebbfajta, használt, csónakos Singer-varrógéppel ajándékozta meg.

Az utat Péterrévéig kocsival tette meg, azzal, hogy Simogyot mindig érintette: itt szállt meg és tartott pihenőt.

Péterrévéről visszajövet Moholon cserépedényt vásárolt. Főleg mázas tejesköcsögöt, leves és főzelék hordására alkalmas nagyhasú szilkét, meg néhány korsót, fazekat. Szekerét jól megpúpozta, a törékeny árut gondosan szalmába rakta. Amint a komppal megérkezett a bánáti oldalra, megkezdte az árusítást. Vajon a kenyérkeresetnek ezt a formáját is Erdélyben leste el?

— Gölöncsért árulok, gölöncsért árulok — így kiabált Borbély Annus emlékezete szerint az útjába eső falvak utcáin. Ha szerencséje volt, már félúton túladott portékáján, és üres szekérrel poroszkált Verbica felé, ha nem, akkor egész hazáig eltartott az árusítás, sőt egy-két vargabetűt is meg kellett tenni.

Ha útja csak Simogyig vezetett, akkor otthon rakta meg kocsiját hagymával, krumplival vagy ami éppen volt, és bement vele a törökbecsei piacra egy kis pénzt csinálni.

A vállalkozó szellemű Borbély Mihály az első világháború után, valamikor a húszas évek elején felcsapott lisztcserélőnek.

— Maga okos ember, Mihály — mondta neki Messzinger József, a mokrini zsidó boltos, és megtette verbicai megbízottjává. Felvilágosította, hogy egy mázsa búzáért mennyi fehérlisztet, barnalisztet, korpát adhat, s mennyi a vám. Mérleget és zsákot is adott neki.

Ebből a foglalkozásból egy másik született. Akkoriban, tekintettel a jugoszláv—román határ közelségére, Verbicára került egy pénzügyőr szakasz.

— Huszonkét finác jött a faluba, mind nőtlen — emlékezik vissza Borbély Annus. A nőtlenség emlegetése azért fontos körülmény, mert a faluban nem volt pékség, ennyi embert pedig valakinek el kellett látni kenyérrel. Nos, Borbélyék vállalkoztak erre, mivel a liszt kéznél volt, a pénzből pedig sohasem volt elég. A vállalkozás elég jól sikerült, olykor háromszor is sütni kellett a nagy kemencében. Öt darab öt kilós

kenyér fért bele. Borbély Mihály már virradat előtt dagasztotta a tésztát. Utóbb a falusiak is vásároltak náluk.

— Mári, adjál már két kiló kenyeret — szólt be hozzájuk egyik-másik határba induló asszony.

A kenyérsütés egészen 1927-ig tartott, vagyis mindaddig, amíg Verbicáról ki nem kerültek a Crna Bara-i gyepre, a tanyára.

Borbély Annus szerint apja Cservenka környékére kubikolni is járt, méghozzá kettesben, egyik unokatestvérével, mivel a kocsi-ló mellett kellett a gyalogmunkás is. Borbély Vera úgy tudja, hogy egy Pancsova környéki töltésen kordéval dolgozott.

— Ami a világon dolog volt, azt mind csinálta — mondja bátyjáról Borbély Roza. — Valahol messze, tán Szerémségben vagy hol, kötőrőként dolgozott az út mellett. Bandája volt, ő volt a bandagazda. A megtört követ az út szélén halomba rakták, ezután kapták a fizetést. Ha több volt a halom, több volt a pénz is. Jól kerestek, túl jól. Fel is tűnt, hogy gyorsan haladnak, sok a kőhányás. Egy ellenőrzés során széttúrták a rakásokat, kiderült a csalafintaság: a halmokat növesztették, alul nagyobb kődarabokat, fölül zúzott követ raktak. A vállalkozó nem fizette ki a bért. Sok rimánkodásba tellett, míg újra törhették a követ, rakásba rakhatták és megkaphatták érte a bért.

Egy időben disznóval kereskedett, meg lócsizár volt. A verbicai Kovács Andrással járták Észak-Bánát vásáros falvait. A sikeres adásvétel után testvériesen megosztották a pénzt, majd első útjuk a laci-konyha irányába vezetett. A csípős birkapörkölt vagy a zsíros cigánypecsenye után izlett a bor, a primás is kedvverítő nótákat cincogott, így aztán egykettőre bemelegedett a sátoros népség. Csak találgatni lehet, hogy a mesemondó nyelve mennyire eredhetett meg, a népi lelemény, a furfang és a tréfa forrása mennyire buzgott belőle — a hallgatóság legnagyobb örömére.

A család másfajta emlékeket őriz. A szájhagyomány szerint a kucepedés vége az volt, hogy az áldomást, a zenészeket, mindig a mesemondó fizette saját részéből. Lehetséges, persze, hogy ez csak afféle kitalálás, hogy az asszony haragja megoszoljon közte és a cimborá között. A vásári kiruccanások, illetve a hiányzó dinárok nagy családi perpatvarokat idéztek elő. Egy ízben Borbély Mihály lesodorta az asztalról a megmaradt papírbankókat: szanaszét repültek a konyhában. Mári néni a levesből, a moslékből, a mosogatóedényből és a vizes kannából kapkodta ki őket, és egyenként szárítgatta a banyakemencén.

Vigyázni kellett arra is, hogy a nagy törvényű, ittasan hazatérő házigazda előtt mindig idejében kinyissák a nagykaput, mert ellenkező esetben nekihajtott, meg aztán nem is nagyon nézte, kit talál el ostorával.

Hirtelen haragú ember hírében állt. A könyvben közölt visszaemlékezések is ilyennek állítják elénk. A szajáni Fercsik Etel szemtanúja volt, amikor Borbély Mihály még Kerektón, az előle menekülő felesége fejéről lekapta a fityulát, és bedobta a kemencébe.

A hörcsög természetű ember féltékeny volt feleségére, de a más asszonyát ő sem vetette meg. Mégis, azt mondhatjuk, szerette feleségét, kedves is volt hozzá.

— Mi, gyerekek, hárman is eljártunk egy ruhában, de anyámra mindég áldozott — mondja leánya, Borbély Annus. — Amerre járt, és ahol látott, papucsot vett neki: pirosat is, feketét is, kerek fejűt és kis sarkosat, hímezettet és pántlikásat, selyem meg bársony borításút. Volt neki egy világoskék is, meg egy ugyanolyan színű ruhája, ebbe ment apámmal a bálba. Nagyon szerettek táncolni, nélkülük nem múlt el egy bál sem.

Ezeket a mulatságokat szinte minden adatközlő említi. „Akárhogy összevesztek hétközben, vasárnapra kibékültek” — mondja a törökbecsei Szabó István. „Óregapámnál, Simogyon ismertem meg, jó táncos volt” — emlékszik a mesemondóra a mилоsevői Korponai Imréné, született Jónás Ágnes. A szajáni Fercsik Etel is úgy tudja, hogy amikor táncoltak, Borbély Mihály nyalta-falta apró termetű feleségét.

— Apám és anyám nagyon szerettek táncolni — mondja a pancsovai Borbély Annus. — A verbicai rezések mindig előbb kifáradtak, mint ők. Régiesen, különtáncolva járták a csárdást, az egyik a terem egyik végében ropta, a másik a másikban. Egy ideig ki-ki szabadon járta a maga figuráját, aztán apám intett anyámnak, és megindultak egymás felé. Amikor a bálterem közepén talákoztak, apám homlokon csókolta anyámat. Erről a táncról nagyon hírekes voltak a faluban. A rossz nyelvek ilyenkor azt mondták, hogy „nézd Borbély csókolja feleségét, megint verés lesz”.

— Anyám szépen énekelt — folytatja Borbély Annus. — Apám kevésbé tudott, ő csak dúdolva kísérte anyámat. Felcsillant a szeme, amikor kedvenc nótájára zendített:

*Sudár magas, sudár magas
a nyárfa teteje,
Halványsárga, de halványsárga
annak a levele.
Én is olyan, én is olyan
halványsárga vagyok,
Volt szeretőm egy pirosbarna
kislány, de már rég elhagyott.*

Így élt a Borbély házaspár, a negyvenéves Mihály és a harmincöt éves Mária. Szerették és marták egymást, az öröm ritka pillanatait követte a gyakori bánat, az apró sikereket gyorsan váltották a nagy kudarcok, de a gonddal terhes hétköznapok után mindig jöttek az önfeladás pillanatai, a zenés, táncos vasárnapok.

Sok gyermekük volt. A Crna Bara-i Borbély Vera szerint tizenketten voltak testvérek, a pancsovai Borbély Annus tizenháromról tud.

Vegyük számba először azokat, akik már nem élnek. Kerektón két Erzsike született: az egyik 3 napos, a másik 14 hónapos korában halt meg, Piroska Verbicán halt meg, másfél éves volt, Mihályt 1917-ben temették, 14 éves korában. A családi emlékezet két koraszülött csecsemőt is számon tart. A felszabadulás után Maris Kikindán, Lajos pedig, akinek meséi apja kötetében jelentek meg, másfél évvel ezelőtt, 1975 októberében Crna Barán halt meg.

A 13 Borbély utód közül 5 még él.

István Brazília polgára, Sao Paulo lakosa. Nyugdíjas, húsgyári munkás volt. Évente egyszer karácsonykor jelentkezik egy-egy lappal a családnak.

Mihály németországi lakos, bútorgyári rakodómunkás. Egy-két évvel ezelőtt járt itthon.

Annus Pancsován, Vera Crna Barán, Etel pedig Kikindán él.

Ezzel a számbavétellel akár le is zárhatjuk Borbély Mihály életútjának egy szakaszát, amely az első világháború befejezésétől eltartott egészen 1927-ig. Ezt az időszakot két sikertelen nekibuzdulás, két amerikai utazási szándék közé is zárhatjuk. Az első kísérlet a húszas évek elején volt. Öccse, Borbély János feleségével és két gyermekével ekkor vág neki a tengerentúli nagy útnak. A sokgyermekes Borbély Mihály bizonytalankodik, kétségek gyötrik: mit csinál idegenben a nagy családdal? Végül is itthon marad, csak fia, István kelt útra Borbély Jánossal együtt szerencsét próbálni. Ő az előrs, a felderítő, ha megveti lábát, jöhetnek utána a többiek.

A kiábrándulás keserősége adta az emberek kezébe a vándorbotot. A belgrádi király ugyan földet ígért, de a bécsi császárnál többet nem adott, csak éppen annyit: a szegénységet. Nikola Gaćeša történész az 1919—1941 között végrehajtott bánáti földreformról és kolonizációról írott könyvében (Újvidék, 1972) a magyar nemzetiségű szegénység kimaradását a földreformból szoros összefüggésbe hozza az amerikai ki-vándorlással.

Az óceán túlsó feléről sűrűn jön a levél, itthon a családi levélíró szerepét Mári néni tölti be, aki, mint tudjuk, az első világháború idején megtanult írni-olvasni.

Elérkezik az 1927. esztendő. Borbély Mihály minden vagyonát pénzzé teszi, útra készen áll, de Amerika helyett csak a szomszédos Feketetóig, vagyis Crna Baráig jut el, a falu széli gyepre, ahol gyorsan egy kis tanyát tákol össze, félig cseréppel fedi be, a másik felét, az istálló feletti részt, sárral tapasztja be.

A megtorpanásnak több oka van. Kettő a tengerentúlról érkező levelek tartalmából olvasható ki, illetve pontosabban abból, amit ezekből a levelekből a családi emlékezet megőrzött.

Az egyik arról tudósított, hogy Amerikában majd intéző rendezi ügyeiket, amire mesemondónk állítólag azt találta mondani, hogy ha életük felett ott is ispánféle rendelkezik, akkor nem megy. A grófi majorságban eltöltött évek során, úgy látszik, jól megismerte az uradalmi intézőket.

A másik ok több levélből hámozható ki. Az egyikben István elpanaszolta az otthoniaknak, hogy rosszul megy a sora, mire a válaszlevélben Mári néni hazahívta, sőt, kilátásba helyezte, hogy pénzt küld neki, hogy megvehesse a hajójegyet. István az egyik lehetőséget meg a másikat is elutasítja, és valami olyasfélét ír, hogy szégyellné magát otthon, hogy legény létére nem sikerült neki.

Borbély Mihály fia tehát, aki annak idején előrsnek, kémlelőnek ment ki, saját sorsát is csak nagy nehézségekkel kormányozta el. Gyenge támasza lett volna az útra kelő Borbély családnak.

Súlyos, tragikusnak is mondható év ez. Az emberi megtorpanást anyagi összeomlás kísérte. Sok jel mutat arra, hogy Borbély Mihály eladósodott és tönkrement. Az amerikai út afféle szalmaszálnak, vágýálmoknak tűnik, meg lepelfélének, amivel a család igyekezett eltakarni baját a kárörvendő falusi közvélemény előtt.

Az eddigiek során már kirajzolódhatott Borbély Mihálynak a mozgékony, az ügyeskedő, a mindentől pénzt csináló embernek az alakja. A dinárt nehezen kereste meg, sok kellett, nagy volt a család, de olykor könnyen a nyakára lépett. Könnyelműnek nem mondható, bár nem tartozott a fukar, a gyűjtögető, a magától mindent megvonó parasztemberek sorába. Az italt nem vetett meg, szerette a társaságot, a mulatozást — a vidám életet. A szegénységből mindenféleképpen menekült volna, ide-oda kapkodott, ezt is, azt is csinált.

Messzinger Józsi, a mokrini boltos biztatására pénzt vett fel tőle, és megbízásából kiadta a rászoruló verbicai földműveseknek — az új búzáig, uzsorakamat ellenében. Legtöbb esetben azonban, jóhiszeműen, váltó nélkül adta oda, olykor kocsmában, borozgatás mellett. Volt aki később letagadta, hogy valaha is kapott tőle, volt, akinek egyszerűen nem volt miből visszaadni. Az ő váltója viszont ott volt hitelezőjénél, Messzinger Józsinál, aki behajtotta rajta a váltóadósságot, amikor elérkezett az ideje.

Akárhogy jött is a baj —, itt volt, s jó ideig el sem mozdult Borbély Mihályék mellől.

A ház árából valamennyi készpénz meg egy lánc földjük maradt, ezzel kezdtek új életet a sebtében felépített Crna Bara-i tanyaházban. Bent lassú tűzön szárították a sárból, téglából, cserépdarabokból frissen rakott kemencét, de hogy, hogyan, mégis összedőlt. A munkából este hazatérő Borbély Mihály szapora káromkodás között rakta újra a pislákoló méces fénye mellett. A kenyérsütést emiatt el kellett halasztani, pedig a kenyér elfogyott már. Kint zuhogott az eső, koromsötétség szállt a gyepre. „Nagyon szerencsétlennel éreztük magunkat” — mondja Borbély Annus visszaemlékezve a nehéz napokra.

1927-et írtak ekkor. Borbély Mihály negyvenöt éves, felesége negyven.

Egy kis szerencse pártol hozzá, mert egy Makóra költöző verbicai asszony, Fekete Fodor Gunda felkínálta neki három lánc gyepföldjét kilencezer dinárért. Megállapodtak, és Borbély Mihály megvette tőle a földet.

Hogy mi ebben a szerencse? Nem sok. Csak az, hogy Gunda néni nem kér tőle készpénzt, megelégszik azzal, ha az adósságot havonta törleszti a törökkanizsai bankban.

Szegény embernek szegény a szerencséje is.

— Mi lányok elszegődtünk cselédnek Kikindára — meséli Borbély Annus. — A 16 éves Maris egy orvosnál szolgált 250-ért, én egy szerb papnál 150-ért. Tizennégy éves voltam. A legfiatalabb, a 11 éves Vera, egy özvegy boltosnánál cselédeskedett havi 100 dinárért. Anyám minden elseje előtt egy nappal bejött a városba, felvette keresetünket, apám pedig minden elsején vitte az 500 dinárt a törökkanizsai bankba, hogy törlessze Gunda néninek az adósságot.

— Egyszer anyánk, nem tudom, miért, néhány napot késett. Mi kaptuk kézhez a pénzt, és elmentünk ruhát vásárolni. Szép gyapjuszövetet vettünk, világossárgát, ujjnyi zöld csíkkal. Harminckét dinár volt métere. Még arra is emlékszem, hogy Homonnai Anna varrta meg. Anyám néhány nap múlva jött, és sírva ment vissza. Egyre azt hajtogatta kétségbeesetten, hogy most mit visznek a törökkanizsai banka.

Nehéz évek következtek. Gunda néni három lánca, egy sajátja és egy Ágnes nevű rokon egy lánca földje mellé egyre több árendás, feles föld kerül, köztük törökkanizsai és oroszlámosi gazdáké. Olykor 30 lánca földön is dolgoztak.

— A kukoricatörés hat hétig tartott — mondja Borbély Annus. — Anyánk estefelé hazament, hogy ellássa a jószágot, és főtt ételt készítsen. Mi kint maradtunk a földeken. Apám keveset aludt, kora hajnalban már vágta a szarát. Bennünket is korán keltett, hogy kévét kösünk. Vadmuharral kötöttük össze, a lábunkhoz csapokdtuk, hogy a föld kihulljon a gyöker közül. Majd rakásba hordtuk a kévét, apám pedig kúpokba rakta. Mire anyánk kijött, elkészültünk. Ettünk — a lekötött fazék melegen tartotta a levest, anyánk olykor rétest, kelt kalácsot is sütött — és újra kezdtük a törést. From Martin, egy rafinált német gazda néha leitatta apámat, s ilyenkor, másnap, az ő földjén törtük a kukoricát, velünk dolgoztatta le a pálincát.

— A kukoricaszárral fűtöttük télen a banyakemencét — mesélte másik leánya, Borbély Vera. — A kukoricacsutkát is összeszedtük, kazalba raktuk. Ezzel meg a szárral az épített tűzhelyben tüzeltünk. Ha már ez is elfogyott, akkor úgy délfelé anyánk rászólt az egyik gyerekre: „Szedjél árvaganét a pusztán, majd főzünk levest”.

A gyerek, akinek a parancs szólt, tudta a dolgát, vette a nagykosarat, és összeszedte a napon száradt tehénürüléket, vagyis az árvaganét. Ebből bőven akadt, mert a falusi csordát a tanya előtt hajtották el, meg a legelő is közel volt. Olykor nap közben megfordították, hogy száradjon, néha pedig egész nap hordták a padlásra, hogy télen is legyen tűzrevaló.

A dudvát formába préselték, mint a téglát. Ezt is napon szárították, és ezzel tüzeltek nagymosáskor a katlan alá.

Roza néni, Borbély Mihály húga meséli, hogy egy tanyaszéli fán összekaptak Borbélyék. Mária néninek kellett volna a tüzelő, Lajos fia pedig megkötötte magát, nem hagyta kivágni. „Nem adom a fát — mondta —, szántáskor hűvöseben kifoghatok és én is megpihenhetek alatta.”

Sorsuk későbbi jobbra fordulását az állattenyésztésnek köszönhetik. A második világháborút megelőző években már három-négy koca van a tanyán, borjúkat, üszöket nevelnek. Hús-harminc birka mindig volt a ház körül. A gyepen 200—300, olykor 400 szárnyast tartottak. Hetven—nyolevan libát tömtek — nagy munka volt ez. Mihály is segédkezett, az egyházi ünnepek előtt egészen Szabadkára vitték eladni. Az utat kocsival tették meg. Pulykával, csirkével Kikindára, Zentára, Mokrinba jártak.

Borbély Mihály nem lett volna Borbély Mihály, ha sok minden mással is nem próbálkozott volna.

Kukoricából és rozsból pálinkát főzött magának, de másnak is. „Egyszer rajtacsípték — mondja Borbély Annus —, elvették tőle a rézcsövet, és a Crna Bara-i községi bikaistálló padlására tették. A kisbíró, aki a mesemondó embere volt, egy alkalmas pillanatban egy másfajta csövet csempészett oda, a jót meg elhozta apámnak, úgyhogy tovább főzhette a pálinkát, amikor pedig jóba lett Simo Legetić finanszmentlésszel, már titkoznia sem kellett.”

Testvére, Borbély Roza egy kicsit másképpen emlékezik az esetre. „Kisüstje is volt — mondja —, de tiltott pálinkafőzésért feljelentették. Mihályt szerették az emberek, a községházáról is ment az üzenet hozzá, hogy gyorsan takarítsa el az áruló nyomokat. Így aztán a valamivel később kiszálló hivatalos közeg semmit sem talált. A fejelentőt koholmányért és a hatóság félrevezetéséért megbírságotlák, sőt, jól el is verték.”

A váratlan fordulaton, a népmesei csattanón, Borbély Roza jót derül, pedig ki tudja, hányadszor mesélte már el. Hiába, ha a szegény ember igazsága kerekedik felül, annak még az emléke is szép. A szó továbbra is az övé:

— A környéken a libavirágot is felvásárolta. Mindjárt fizetett, nagy zsákokba rakta és vitte a szárítóba.

(Ezen a vidéken libavirágnak nevezik a szikes puszták száraz legelőin dúsan termő gyógynövényt, a kamillát, illetve az orvosi székfüvet.)

— A székfüvet — mondja Borbély Vera — Mokrinba szállította. Egy nap olykor kocsijával kétszer fordult. Ha netalán ott azt mondták volna neki: „Borbély bácsi, holnap csak egy fuharral hozzon”. akkor a szajáni Domba-féle szárítóba is vitte áruját.

Ehhez a kenyérkeresethez is fűződik egy történet, amely csalafintaságával megvilágítja az életben csetlő-botló, felemás helyzetekből kiutat találó szegényember alakját. A mesemondó hűgának elbeszélése szerint ez így történt:

— Kikindán egy kisasszony elveszítette aranyóráját, és Borbély Mihályt fogta gyanúba. A rendőrök bekisérték. Nem találtak nála semmit, de azért a pincébe zárták. Szerbül nem nagyon tudott, amit tudott, azt erre az alkalomra mind elfelejtette, és magyarul hangoskodott, hogy engedjék ki, a lovak egyedül maradtak az utcán, meg egyébként is az ártatlan embereket nem lenne szabad bezárni. A lármázó embert az őrsparancsnok elé vitték, újra megmotozták, és zsebében megtalálták a vágott dohány néhány szálát.

— Čekaj ti, čekaj ti — fenyegette meg a hatalom embere a mesemondót, és a bűnjelet, az asztalra, egy zsebkendőbe tette. Ebből, ugye, arra lehetett következtetni, hogy a gyanúsított vétett az állam dohányegyedárúsága ellen és valamilyen büntetést érdemel, verést mindenképpen. Borbély Mihály azonban egy óvatlan pillanatban az asztalhoz lépett, és a bűnjelet a zsebkendőből az olajos padlóra rázta. Nagy kiabálás támadt erre, a rendőr szerbül, a mesemondó magyarul mondta a magáét.

A családi hagyomány szerint Borbély Mihály erősen megkötötte magát: a pincébe le nem viszik többé, ő ártatlan, neki haza kell menni,

és kész. A tülekedésben még a rendőr grabancát is elkapta azzal az erős elhatározással — mint ahogy hazatérése után otthon elmesélte —, hogy vagy ő, vagy a rendőr. Végül minden jóra fordult, büntetlenül hazahozták. A históriáról a Borbély utódok nem tudnak. Úgy látszik, nem kötötték a gyerekek orrára. Csak Borbély Annusnak dereng valami, hogy apja talált valamit a libavirág-zsákban, és emiatt behívták kihallgatásra Kikindára.

A tilos dohányról alkotott rendőri feltételezés, persze, pontos volt. Olyan nagy ész nem is kellett hozzá, mert akkoriban minden falusi ember szüzdohányt szívott. Borbély Mihály szenvedélyes dohányos volt, ha hinni lehet a visszaemlékezéseknek, 11 pipa közül válogathatott. „Egy jó tajtékpipáért elment Jázovára — mondja Borbély Annus —, és képes volt egy malacot adni érte.”

Borbély Mihálynak dohányvágója is volt. Szájából hozták neki a leveles dohányt. A deszkából és a csuklósan rászereelt, le-föl mozgatható késből álló szerkezetet esténként vette elő. Ilyenkor gondosan besötétítették a tanya ablakát. A falusiak közül többen nála vásárolták a dohányt.

A fuvarosságról Crna Barán sem mondott le. Ez a jövedelemforrás mindig fontos volt neki. Az ottani Pollák nevű boltosnak dolgozott, de ez a fuvarok számával be akarta csapni, mire Borbély Mihály jól helybenhagyta, beverte üzletablakait. A boltos pert indított ellene, ezt a mesemondó ügyvéd nélkül megnyerte. Az ügyet a törökkanizsai bíróság tárgyalta, de az irattárban nincs nyoma.

A házról, a tanyaudvarról, illetve az ottani állattartásról már történet említés. Hadd szóljak most néhány szót környékéről, a tanya belsejéről, lakóinak életmódjáról.

— A tanyaépület ugyan a falu szélén, a gyepen volt, de nem féreső helyen — mondja Borbély Vera. — Mellette nyári út vezetett a kövesútra. A tanyavilág népe, ha elindult Mokrinba vagy Monostorra, előttünk ment el. Dobó Ferkóék és Losonc Simonék voltak a közvetlen szomszédaink.

A közelbe még 20—30 tanya volt, némelyik lakójáról a továbbiak során még lesz szó.

A háznak két szobája, és egy nagy gangja volt, a konyha és a kamra mellett. A padlózat döngölt földje sima és mázolt. a törekes sártapasszal bevont falak egy kissé hullámosak. Tudjuk már, hogy az egyikben a házigazda huszáregyenruhás képe lógott. A szobákban, a falak mellett szalmazsákok meg támlátlan, gyalútan deszkából összerótt priccsek. A gangon is fekvőhely van, nagy a család.

— Egyik-másik szalmazsákon három gyerek is aludt — mondja Borbély Roza —, de meleg gyapjútakarója mindenkinek volt.

Mári néni, a ház asszonya, a gyapjúfonalból még nagykendőt. szvettert, fuszeklit és harisnyát is kötött. A 20—30 birka gyapjújából futotta paplanra, sőt még eladásra is.

Bolti méterárut ritkán vásároltak, esemény volt, ha hozzájutottak. A szövetet is házilag állították elő. A gyapjút a mokrini szerb asszonyok kifésülték. Mári néni a kallantyús orsóval megfonta, majd ismét visszakerült Mokrinba, ahol mintegy 60 centiméter szélességű anyagot szöttek

belőle, amit aztán Karlovára vitték simítani és puhítani. A környéken ugyanis csak ebben a faluban volt hengeres mángorló. Ilyen, házilag készített gúnyában láthatjuk Borbély Mihályt egy ismert, mindeddig egyetlen fényképén — csizmában, pipával a kezében, jobbján Mári nénivel.

— Apám szeretett jól élni — mondja Borbély Annus, értve ezen, hogy az erős kosztot kedvelte. A második világháborút megelőző években már nagy hízókat vágott, olykor nyáron is a kés alá került valamelyik süldő, aminek a húsát aztán lesütötték. Kedvenc eledele volt a csirkepaprikás, a túrós csusza, a krumplis tészta, sok hagymával.

A szobában egy 25 literes hordóban bort, egy 5 literes fonatos palackban pedig pálinkát tartott. Ha kifogyott, elment Zákány János jázovai szőlősgazdához, és megtöltötte az egyiket is, meg a másikat is. Így aztán ismét volt mire rájárnai a szobába.

Olykor-olykor benézett a Crna Bara-i Makszi-féle kocsmába, a szélmalom közelében. Itt egyszer egy Pintér nevezetű verbicai tanya-gazda, virtusból leharapta a szűk nyakú pálinkás fityók fejét és kiköpte. Az semmi — mondta állítólag hősünk —, leharapta ő is, fogai között pedig szinte porrá őrölte. Pintér is megcsinálta ugyanezt, sőt le is nyelte, mire Borbély Mihály abbahagyta a vetélkedést, mondván, hogy „ilyen bolondot már nem teszek.” Pintért másnap beszállították a kikin-dai kórházba.

Borbély Annus, aki ezt a történetet előadta, még hozzáfűzte, hogy apja, egy híján, mind a 32 fogát a sírba vitte.

Rossz természete többször Crna Barán is kiütközött. Egy ízben, a tanyai élet első hónapjaiban, a felesége irányába repülő kés a gyerekek mellett fúródott le, a homokozóba. Verbicán az ittasan hazatérő házi-gazdát, tudjuk, nyitott kapuval kellett várni, itt a tanyán a kifogásnál kellett segédkezni. Felesége ezt mindig meg is tette, de alighogy levette a nyaklót, máris futott a verés elől a szomszédba, Túri Pistáékhoz. Egy bizonyos idő múlva Túriné, Patyik Mária, kikémlelte a helyzetet. Ha Borbély Mihály lefeküdt, Mária néni jöhetett haza, de ha a gazdát a ház körül találta, akkor el kellett tűrnie, hogy legorombítsa leskelődése miatt, meg azért is, hogy feleségét ismét elrejtette.

Így múltak a Crna Bara-i napok, hol szépen, hol csúnyán. A gyerekek lassan-lassan elhagyták a házat. Ők sem jártak iskolába, legföljebb néhány osztályt, többen ma is írástudatlanok. A lányok Kikindán, Belgrádban, Kragujevácon, és még ki tudja, hol cselédeskedtek, a fiúk közül egy sem tanult mesterséget. Időközben kitört a második világháború is, a nincstelenség újra rátört a Borbély családra. — Annus leánya — aki korábban Szerbiában szolgált, majd Pancsovára költözött — a kendergyárban dolgozó férje után havonta 3 kilogramm hulladékot kapott. Ebből jut haza is, az öregeknek: alsóneműt, lepedőt, törülközőt csinálnak belőle. Borbély Mihály fia, ifj. Borbély Mihály, a németek szolgálatába lép, hipórendőr lesz.

Más híradásom, ebből a korszakból nincsen.

Hogyan fogadta a mesemondó a felszabadulást, a néphatóságot, hogyan vészelt el a felvásárlás korszakát, el tudott-e igazodni a változó világban — erről faggatom Kalmár Mátyást, a Crna Bara-i nép-

bizottság egykori elnökét. Ő is cselédsorból, a majorságok világából jött, akárcsak a mesemondó. Terjáni származású, vagyis az egykori Lőrinczfalváról való. A házakat itt 1956-ban lerombolták, lakói beköltöztek a környező falvakba, ezeknek gyermekei pedig mesterséget tanultak, gyárakban helyezkedtek el. Terján helyét egy harangláb hirdeti, emlékéit pedig egy játékos népdal őrzi, amelyet még Kálmány Lajos gyűjtött a múlt század végén, és amelynek sorai szinte megjelölik a Borbély-féle szegényemberek vándorlásának egy-egy állomáshelyét ezen a tájon.

*Csóka, Szanád, Bijodra,
Cernabara, Verbica,
Monostor és Terján,
Tennap jártam Nemacskán
Ott ötték meg a sütt tököt*

/a patkán.

— Gyerekkoromban Nemacskán is jártam, most már ez sincs meg — mondja Kalmár Mátyás. — Az egykori település a Zenta—Csóka híd közelében, a bánáti oldalon, egy dombon volt. Helyén volt almáskert terület.

Kalmár Mátyás nyitott szemmel járt a Léderer-féle birodalomban, már a felszabadulás első napjaiban tudta, hol a helye: 1944 októberében népfrontelnök Monostoron, 1951-ben népbizottsági elnök Crna Barán. Feleségével, két lányával 10 évig dolgozott termelőszövetkezetben. Most községi küldött, felesége pedig tartományi.

Mit tud ő mondani Borbély Mihályról?

— Nem volt kényszerítve semmivel — mondja Kalmár Mátyás, utalva arra, hogy mint szegényparasztnak nem volt beszolgáltatási kötelezettsége. — A legelőért sem fizetett semmit.

Negyvenöt tavaszán — ezt Borbély Annustól hallottam — a birkákat őrző Borbély Mihály arra lett figyelmes, hogy tanyája körül orosz katonák futkosnak, puskájukkal hadonászva. Közelebb ment hozzájuk, és látja, hogy a tyúkokra vadásznak. Tört szerbségével, Galíciában ráragadt orosz tudásával szót ért velük, meggyőzi őket, hogy a szárnyasokra kár golyót pazarolni. Pipipi, pipipi — hívogatta csendesesen a megriadt tyúkokat az ólba, és ott négyet megfogott. A katonák nyomban kicsavarták a nyakukat, ott a helyszínen megfőzték, és el is fogyasztották, a jóindulatú vagy éppen óvatos „házján” pedig a hátizsákukból elővett ruhaneműből három nyalábot kapott.

— Kemény ember volt Borbély Mihály — adom át ismét a szót Kalmár Mátyásnak. — Szomszédjával, Hudi Lajossal, a vetésbe bitangoló szárnyasok miatt csúfosan összezapott, aminek a vége az lett, hogy egymás libáit agyonütötték. Mihály hozzám jött, mint községi bírónak, hogy tegyek igazságot közöttük. Hogy a pereskedést elkerüljék, kezembe vettem az ügyet, és 25—25 dinárral büntettem őket. Ez az összeg akkoriban két napszámnak felelt meg. Borbély Mihály ebbe beletörődött, de Hudi Lajos felesége, Szollár Rózi igazágtalannak tartotta, és a járásnál panaszt tett ellenem, mondván, hogy jogtalanul büntetem az embereket, a pénzt pedig megtartom. A járásból kiszállt bizottság meg-

állapította, hogy erről a pénzről — mert több ilyen ügyem volt akkoriban — tudott a népbizottság, a kasszában volt. Az így befolyt pénzből készítettük — példának okáért — az újévi ajándécsomagokat az iskolás gyerekeknek. Megvettük a lisztet, a cukrot, az asszonyok pedig önkéntes munkával kalácsot sütöttek. A bizottság azt is megállapította, hogy az ügyintézésnek ez a módja helytelen, attól kezdve az efféle ügyek oda kerültek, ahová valók: a községi bíróságok meg a szabálysértési bíróságok hatáskörébe.

A székfű virágzásakor Borbély Mihály gyűjtőterületén is olykor megjelentek a jázovaiak. Motorral jöttek, és ha nem vették észre őket, egykettőre letarolták a gyepeket — mondja Kalmár Mátyás. Ilyenkor Borbély Mihály Lajos fiát menesztette a község házára azzal az üzenettel, hogy gyorsan jöjjenek a csószók, mert itt vannak a jázovaiak.

Együtt lapozgatjuk egy negyedszázados jegyzőkönyv elsárgult lapjait, abból az időből, amikor Kalmár Mátyás népbizottsági elnök volt. 1951. augusztus 6-án keletkezett, s arról számol be, hogy a Crna Barai népbizottság ülésén, amelyet este 9-től 11-ig tartottak, megvitatták a JKP KB határozatát az igazságszolgáltatásról, a törvényesség fokozásáról, döntöttek a gyapjú, a hús és a gabona felvásárlásának meggyorsításáról és egy új tanterem megnyitásáról. Számunkra most a 3. számú napirendi kérdés az érdekes: Miloš Čonić és Borbély Mihály kérvénye.

Miloš Čonić monostori lakos kocsmanyitási engedélyt váltana, de nem kapja meg, azzal az indoklással, hogy büntetett előéletű, részeges és adóhátraléka van. Borbély Mihálynak engedélyezte a népbizottság, hogy tanyáját lebontsa, és az épületanyagból házat építsen Verbicán.

Történetünk hőse ekkor 69 éves. Népes tanyája már régóta csendes: szüleit eltemette, gyermekei szétrebbentek a nagyvilágban. A népbizottsági engedély alapján a tanyaház is eltűnik a gyepről. Helyén most egy szép, fiatal fa nő. Kettő is volt, de a nagyobbikat ismeretlen tettesek kivágták.

Etelnél, legfiatalabb lányánál húzódik meg, akkoriban Verbicán élt. Az ő házához hozzáragasztottak még egy szobát, itt élnek az öregek, Mihály és Mária, egészen a haláluk órájáig, csendben perlekedve egymással és önmagukkal, de legfőképpen vénségükkel.

Ebben az időszakban, 1952-ben talán, készül róla az utolsó fénykép — a második, ami valaha is előkerült. Erre az alkalomra Borbély Mihály ismét csizmát húz, egyébként naphosszat gumibocskorban jár. A nagyszülők az unokák körében vannak. Balról két ükunoka: Borbély Piroska és Marika látható, tőlük jobbra pedig Etel gyerekei: Etus, Annuska és Ferenc. Az utóbbi Szabadkán él, és őrzi Borbély Mihály egyik tajtékpipáját. Vajon meséit megtartotta-e emlékezetében, a Pingált szobákat kézhezvette-e már boldog izgalommal?

A fényképet Karacsov Lajos törökkanizsai fényképész készítette.

Borbély Mihály az utolsó napig talpon volt. Húga, Borbély Roza, két héttel halála előtt látogatta meg. Jól bírta magát, de az utóbbi időben rossz alvó volt, éjjel felébredt, és rágyújtott. Lánya, Borbély Vera szerint, egyre jobban köhögött. A gyógykezelést nem ismerte, nem igényelte, de ilyesmire nem is volt alkalom, mert se Verbicán, se Crna Barán orvos nem volt. Feljegyezték róla, hogy a második világháború

előtt leesett egy tökkel megrakott kocsiról, és lábát törte. Orvoshoz ekkor sem ment, egyedül gyógyította magát — sánta maradt. Csak néha vágott neki eret a falusi borbély.

Utolsó napjáról Borbély Annus elbeszélése alapján számolhatok be.

Fél 9-kor kelt fel, sült szalonnát evett, ecetben savanyított dug-hagymával, de mindjárt vissza is feküdt. Délután 3-kor felesége költögette, de azt mondta neki, hogy hagyja pihenni. Estefelé újra biztatta, keljen fel, etesse meg a jószágot, mire ő mordult egyet, azt mondván, hogy „tőletek még pihenni se lehet”, és rászólt feleségére, hogy nyisson ablakot, mert nem kap levegőt.

Amikor Mári néni később lámpást gyújtott, és bevitte a szobába, az ágy irányából hörgő hangokat hallott.

— Apád haldoklik — mondta riadtan a hazatérő Etel lányának. Valakinek eszébe jutott, hogy Vera leányát és Lajos fiát is hívni kellene. Az értesítéssel Mihók Józsi szomszéd sietett gyalogszerrel a 6 kilométerre levő Crna Barára, gyermekei onnan szinte futólépésben érkeztek.

— Álmos vagyok, nem látok — mondta mesemondónk, a még mindig lihegő Borbély Verának.

Ezután már csak egyszer szólalt meg, ezt mondta:

— Halljátok, minden sötét előttem, ha nyitva, ha csukva a szemem.

Ezek voltak utolsó szavai. 1953. március 21-én, szombati napon, este 8 órakor halt meg. Másnap, vasárnap délután temették el Verbicán.

(Az eddigi források halálának napját március 25-ére teszik. Az anyakönyvi bejegyzés szerint március 21-én halt meg.)

A temetővel szemben lakó 76 éves Kocsis Mihály kalauzol a sírhoz. Szép fasor között haladunk, mindenütt rendezettség, gondozottság. Kísérrőm ugyan makói származású hagymás, de udvarában cement, sóder és műkő tornyosodik, mivel mostanában sírfaragással foglalkozik. Tele van már velük a verbicai temető, ő készítette el Borbély Mihály sírkövét is.

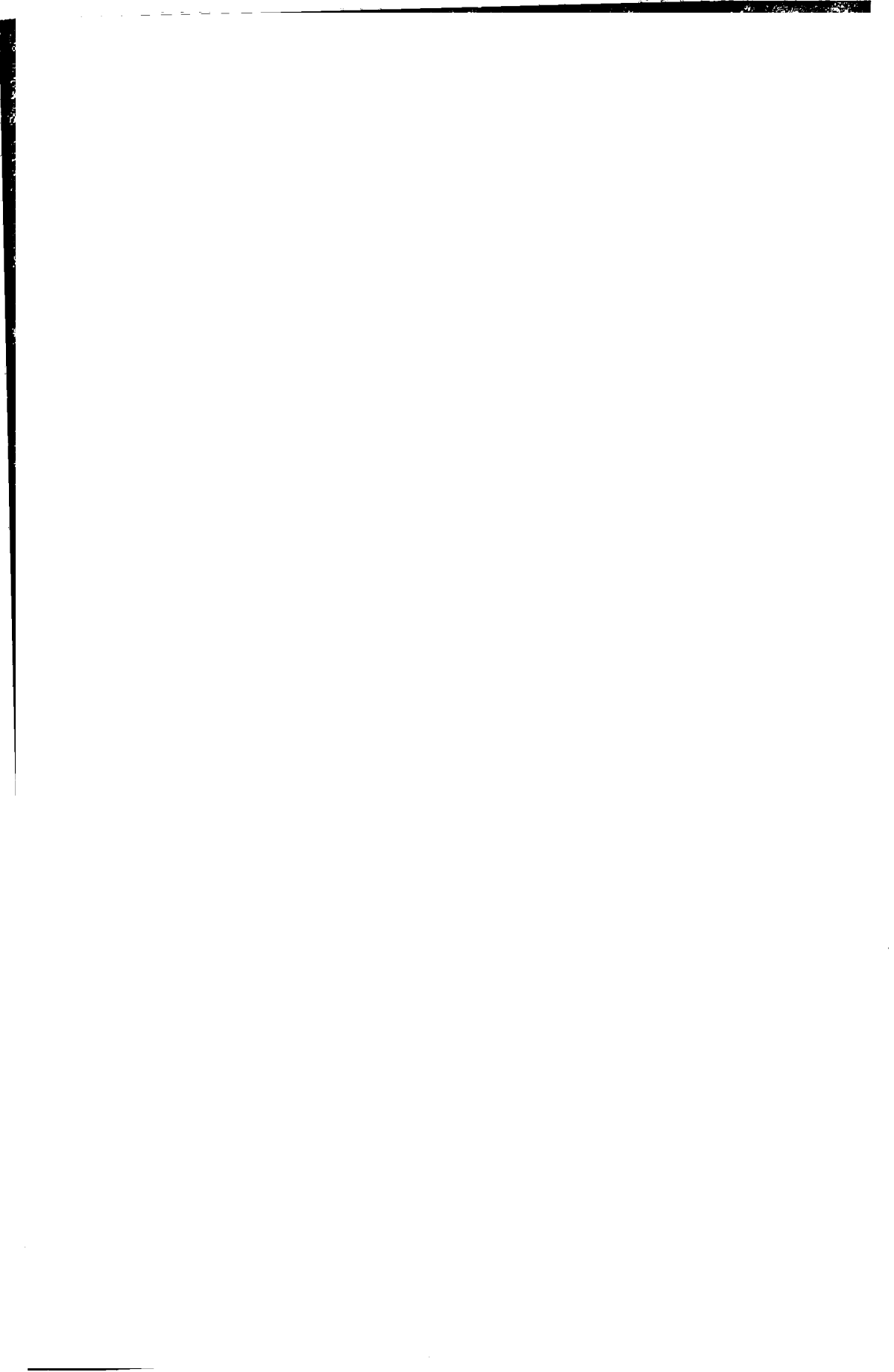
„Itt nyugszik Borbély Mihály, élt 71 évet — olvasom a feliratról — és neje, Pataki Mária, élt 69 évet. Emeltették családjai.”

A felirat, mint tudjuk, nem pontos, Mári néni 73 évet élt, nem 69-et. De hagyjuk ezt, tisztelegjünk illő módon a nagy mesemondó emléke előtt.

Borbély Mihály félszáz meséje „a jugoszláviai magyarság még nem minden részletében feltárt néphagyományának egyik legértékesebb kincse” — írja róla a mesegyűjtemény utószavában Katona Imre.

Ezzel a kincssel 60 évvel ezelőtt ajándékozott meg bennünket először Borbély Mihály, most, a Pingált szobákkal másodszer is.

Fogadjuk el tőle, legalább most, negyedszázaddal a halála után.

Borús Rózsa

TOPOLYAI NÉPVISELET A SZÁZADFORDULÓN

Nagyon kevés hiteles fénykép maradt ránk a topolyai népviseletet illetően, néhányat mégis sikerült felfedezni. Két felvétel 1905. augusztus 6-án készült a templom körül. Nagy szerencse, hogy nem valami parádés felvonulásról, beöltöztetett csoportról van szó, hanem dokumentumról, az akkori természetes öltözékről, az ősi népviseletről.

Az egyik felvétel a templom lépcsőjén ábrázolja a kitóduló tömeget. Több fiúgyereket, s a férfiak egy kisebb hányadát még gatyába öltözve örökitette meg a lencse. Mezitlábás, gatyás fiú néz szembe a fényképésszel. Lábbeli nélkül vett részt az ünnepségen, de a fején ott a kalap. Néhány elegáns úrinő a századeleji divat szerint öltözve napernyőt tart a feje felett. A kép előterében egy fiatal lány alakja háttal felénk. Vastag hajfonata egy ágba fonva a derekát súrolja. Ruhája tarka anyagból készült szoknya és testálló, köténnyel. Fialalasszony szorongatja kalapos csöpp fia kezét, a feje illendően kendővel bekötve. A másik felvétel a templommal szemben a hajdani ártézikútnál készült. (Ma a benzínállomás van a helyén.) Vízet isznak asszonyok, leányok, gyerekek. Kislány tiblából a kútkorlát mellett, melyre egy fiúcska kapaszkodik fel. A kislegény fején kalap. A csöppecske leánygyerek feje bekötve, a fejkendője a csípőjéig ér, 6—7 éves lehet, a szoknyácskája illendően hosszú, mint a nagyoké, s legalább 3—4 alszoknya szélesíti.

Milyen volt hát a topolyai népviselet, melyet 1920 körül polgári öltözékkel cseréltek fel? (A tanyavilág még sokáig megőrizte, mint a többi hagyományt is. Lehet még látni temetőbe vagy templomba siető öregasszonyokat és öregembereket, akiknek öltözéke alig különbözik a 60—70 évvel ezelőtti viselettől. Dósa József földműves édesapja, az 1970-es években halt meg, becsei úti tanyáján élt, élete végéig gatyában járt, semmi rábeszélésre nem húzott pantallót, azaz nadrágot.)

A topolyai nép öltözködésében az egyszerűség és a takarékoság elve érvényesült. Nem a divatot követték. Új ruhát akkor vásároltak, ha a régi elszakadt. A selyemruha egy életre készült, éppen ezért fiatal leánynak is (ez meglepő!) fekete selyemből varrattak ruhát, sőt az esküvőre készült ruha is fekete színű gazdagon csipkézve. A legények — harmincan is megesküdték ugyanabban a ruhában, természetesen a sze-

gényebbje. Nagyon sok férfi az esküvőruháját vitte magával a kopor-sóba. A divatozást pazarlásnak minősítették, s az ettől való félelem felcsendült a rigmusaikban is:

*Máma ez, hónap más a divat,
Édobják a régit, pedig e' se szakatt.
Apának, anyának nincs is egyéb gondja,
Kőteni a lányra, míg a zsebük fussa.
Ha piz nincs, elad egy jó darab fődét,
A hámbú a lovat, a fejőstehenet.*

GYERMEKVISELET

A gyerekek ruházata a lehető legegyszerűbb. Az újszülöttet pólýába csavarták, bölcsőben ringatták. A bölcsőt kékre vagy zöldre festették. A pólýából kinőtt csöppségre kezeslábast húztak, vagy hosszú ingbe, ún. pöndölbe járt óvodás, sőt iskolás koráig. (A kezeslábás alatt hordott hosszúing vége hátul kicsúsztott, a gyerekcsúfokodásban ez volt az illetőnek a farka. Dugd vissza a farkam — kérték a kicsik a jobbindulatú nagyokat.) Akkor kapott a kisiú gatyát és inget, a kislány szoknyát és blúzt. A gyerekek öltözéke a felnőttek ruházatához hasonlított. A kislegények legféléttettebb kincse a kalap, melynek az oldalán piros vagy zöld pléhkakas csillogott, esetleg festett pulykatoll. Nyáron minden gyerek mezítláb szaladozott. Télen a leánygyerekekre nagykendőt terítettek, papucs vagy magasszárú cipő került a lábra. Csizma ritkán — csak az egészen jómódúak engedhették meg maguknak, hogy gyerekeknek csizmát csináltassanak. Ámbár gyerekholmi nem maradt gazda nélkül soha. Amit az egyik nem szagatott el, örökölte az utána következő testvér. A szegényebb családok fiúgyerekei krumplába, kumplába, facipőbe jártak télvíz idején, melyet jó vastagon kibéleltek szalmával, régi birkaból darabokat szegeztek bele. Kevés gyerekek volt télkabátja. A télkabát különben is mindig hiánycikknek számított, mert ki győzött volna annyit keresni, hogy minden gyerekre jusson egy-egy kabát. Inkább bekecset hordtak, mely birkabőrből készült, derékban szabott, elől gombos, legtöbbször ujjnélküli. Az ujjatlan, vállon gombolódó bőrmelles neve mellyedző, ez elől nem volt felvágva. Ha ujsza is volt a birkabőrből készült kabátnak, a neve már ködmön, illetve ködmöny.

A lányok befonva hordták a hajukat, hátrafésülve egy ágba összefonva s végig leengedve a háton. A hajfonat végére selyemszalagot kötöttek. A fiúgyerekeket borbély nyírta, ha ezt anyagilag bírta a család. A kisebb gyerekek haját lenyírták otthon a szülők. Alul körbenyírták a haját, arra már nem túlságosan ügyeltek, hogy néhol hosszabb vagy rövidebb. Az ún. „feje búbját” senkinek se nyírták, ezért a gyerekek úgy festettek, mint akinek szakajtót borítottak a fejére. Sőt nagyon sok házban a férfiak is otthon nyíratkoztak, csak nagyon neves ünnep előtt keresték fel a borbélyt.

FÉRFIVISELET

A földművesek, pásztorok öltözéke az 1900-as évekig ing és gatyá. Elmaradhatatlan nyáron a kalap, télen a báránybőr sapka, vagy sipka. A földművesek tojásalakú kalapot, a juhászok lapostetejűt és szélesebb karimájút viseltek. A topolyai ember nem érezte jól magát, ha nem volt kalap a fején. Kalap nélkül nem egész az ember, csak fél — hangzott a közmondás. A szobában is a fejükön hordták, csak evéskor vették le. Még a halottnak is a fejére tették vagy mellé a párnájára. Ha özvegyasszony hosszú útra indult vagy hivatalos ügyeket kellett intéznie, magával vitte a férje kalapját, hogy az úton ne legyen egyedül. Népszerű volt egy kártyajáték, melyet négyen játszottak. A játékszabályok szerint kettő szolgálta volt, kettő pedig úr. A szolgálárnak le kellett tennie a kalapját vagy a sapkáját, ez különböztette meg őket az „uraktól”. Ha valakinek a kocsmában leüttették a fejéről a kalapot vagy sapkát — halálos sértésnek számított, és vér folyt miatta. A kalaphoz még nagyon sok hiedelem fűződött:

- Ha az asszony tyúkot akart ültetni, kalapba vagy sapkába vitte a tojást a tyúk alá, hogy minél több csirke kikeljen. Ha otthon volt valamelyik fiúgyerek, az tartotta a sapkáját és az anyá rakta bele a tojást;
- A vőlegény a menyecsketánc után a kalapjával megveregette a felesége farát, hogy először fia szülessen stb.

A férfiling anyaga: kendervászon, kanavászon (kanavász), sifon, zefir. Vállban bőre szabták s bőre hagyták az ujjakat is. Az ujj változatai lobogós vagy juhász ujj; egy vagy kétgombos kézelővel zárva; egyenes, egyszerűen szegett. Hordtak galléros, de gallértalan inget is. A gallértalan ing nyakrészét kétféle módon zárták: pertlivel összehúzták, egy vagy két gombbal csukódott. Főleg a munkára szánt ingek készültek gallér nélkül, az anyaguk is kendervászon vagy kanavász, a szabás teljesen egyszerű, az ing alja sem túl hosszú, mert munka közben az inget nem hordták bekötve. Az ünnepélyesebb ing anyaga: sifon, zefir. Galléros és gallértalan változatban készítették. A díszítés egyik módja az ing elejének varrásokkal, zájmedlikkel, zámedlikkel való beborítása. Gyakori a hímzett ing. A hímzés az ünneplős legényinget illette, s főleg a nyakra, a kézelőre, az ing elejére került. A gallértalan ing nyakrészét is körülhímezték. Leggazdagabb volt az ing elejének díszítése. Kedvelt motívumok: nefelejts, búzavirág, búzagalász, pipacs, rózsa. A zöld, a kék és a piros szín dominált. Gyakori az egyszínű hímzés pl. kék. Kedvelt díszítőelem a keresztöltés, aszúr. A gallér lehetett különböző alakú: kerek vagy sarkos, de nem túl széles. A kis nyakvisszahajtó neve füllentyű. Ennek a sarkába egy-egy virágot hímezték. A vasárnapi inget bekötve hordták.

Az 1900-as évekig, mint már említettem is, a földművesek és pásztorok gatyában járnak. Ekkor kezdenek pantallót hordani, de csak a jobbmódúak. A gatyá kendervászonból vagy barhendből, pargetből készült. Négy vagy hatszélből szabott, ráncos, az alján ujjnyi szegély.

Hosszát tekintve a bokától kicsit feljebb kellett hogy érjen, kb. 5 cm-rel. A gatyakorcban lévő madzaggal kötötték meg. A dohányszacskót is a gatyakorcban tartották, mivel zsebet nem varrtak rá. Meleg időben felsőruhaként hordták, télen is ebbe öltöztek, de ekkor esetleg ráhúzták a pantallót. Nyáron hordtak még egyszerű vászonnadrágot, melyet kucoricanadrágnak csúfoltak.

Nóta őrzi a gatyaviselet emlékét:

*Fölmásztam az eperfára,
Fölakadt a gatyám szára.
Gyere rózsám, azt a rézangyalát,
Akaszd ki a gatyám szárát.*

1910 után öltönyt kezdtek csináltatni. Minden férfiöltöny három darabból állott: lajbi, kislajbi és nadrág. Kedvelték a fekete színt, de szívesen vásároltak barna, szürke, kék posztót vagy szövetet. Cajgot ritkábban, csak a nagyon megszorulóknak. Nagy eseménynek számított egy öltöny elkészítése, a szegényebbek csak egyszer csináltattak életükben: az esküvőjükre. A nagylajbi, a kabát szabása egyszerű volt. Három-négy gomb a díszítés, hátul felvágott. A függőleges bevágású zsebet kedvelték, a fazonzsebkendő ismeretlen. A kislajbi jeles ruhadarabnak számított. A nagylajbit csak azért nem gombolták be, hogy a kislajbi jól látszék. A módosabb legény többet is csináltatott, az eleje selyem, bársony vagy brokát, a hátulja lehetett klott is. Ezüstgombok, faragott fa vagy csontgombok ékesítették, de a legáltalánosabb az ún. juhászgomb, pitykegomb, pistagomb volt, ami fényes pléhgombot jelentett. A juhászok állítólag még nemrégig is hordták. A gombok úgy voltak egy posztódarabra felerősítve, hogy az egyik kislajbiból a másikba át lehetett fűzni. A kislajbi mindkét oldalára gomblyukat varrattak e célból. Nóta is maradt fenn róla:

*Addig iszok, mulatok,
Selyemlajbit varratok,
Ha elvisznek katonának,
Tudom meg is siratnak majd a lányok.*

Az öltöny harmadik darabja a csizmanadrág, mely a huszárnadrágot utánozta. A nadrág felső részét, a comb körüli részt vitézkötés díszítette, fekete futózsínór fedte a szárok külső varrását a csípőtől le a bokáig. Népszerű neve: agyusztált nadrág. Ennek a nadrágtípusnak nem volt slicce, egy gomb sem volt rajta. A nadrágszájnak a szabó korcot varrt, az alsónyílást pedig az ellenző takarta. Ez egy külön leffentyű volt, melyet a nadrágszij rögzített. Szükség esetén a szíjról leengedték, s mikor szabály szerint fönt volt, az idősebbek a zsebkendőt is oda dugták. A nadrág mindkét szára alulról „talpalló” volt varrva, mely azt a célt szolgálta, hogy a nadrág szára ne húzódhassék fel. A talpalló a két szárát olyan bőségben fogta egybe a bokák alatt, hogy a nadrágszár munka, mozgás közben sem bírt felhúzódni.

Az ilyen öltönyhöz csizmát hordtak. A csizma fekete bőrből vagy lakkból készült, de lehetett sárga is. Térdig ért, fölül zsinór díszítette (huszárkötés) egy gombbal összefogva. Annak idején a gatyát a csizma fölött hordták. Az 1930-as években még viselik a csizmát a gazdag tanyai gazdák és legények, de már sima szárral. Egyébként a lábbelikhez tartozott a papucs, a bocskor és a krumpla, klumpa. A férfipapucs fekete bőrből készült síma magas zárt fejjel. Régen népszerű volt a bőrbocskor, a későbbiek gumiból valók. A század elején még nem ismerték a félcipőt. Télen „fakrumplába” jártak. Az 1920-as években kezdett terjedni a cipőviselet elsősorban az iparosok hatására.

Meg kell említeni a férfiak öltözködésével kapcsolatban egy, ma már teljesen elfelejtett ruhadarabot: a férfikötényt. Házivászonból vagy kékfestőből varrták, cselédek viselték munkaközben, hogy ne kopjon a nadrág. Sima, négy szögletesre szabott kötény volt ránc nélkül. A legények aratáskor hímzett kötényt viseltek. E munkadarab elkészítője legtöbbször már valamelyik leány vagy a legény anyja. E kötényt precacsának nevezték.

Télen előkerült a suba, ködmön, szűr. Az idősebbek subát hordtak, melynek a nyak körüli részét, az elejét a hátát díszítették. A díszítés anyaga lehetett színes gyapjú vagy bőr. A mennyisége attól függött, milyen módos volt a gazdája, hogyan rendelte, parancsolta. A díszítés mintáját az erdélyi románok hozták el erre a vidékre vásárok alkalmával. A fő motívum: virág, levél, ág. Vásárkor, főleg ősszel, még manapság is megtalálhatjuk a subásokat, ködmönösöket. A subák díszítése is megőrződött, csak egyre ritkábban lehet látni kész, új subát. 30—40 évvel ezelőtt még mindennapi jelenségnek számított, hogy egy-egy öregember ballag vasárnap a templomba subában. Őszi vagy tavaszi estén így üldögéltek a kiskapuban vagy a kispadon. Voltak 9 szeles és 11 szeles subák. A 11 szeles bő volt, hogy belefértek ketten. Például férj és feleség kocsin vagy szánkón ment télen valahová, mind a ketten benne ültek a subában.

A ködmön ujjas, birkabőrből készült felsőkabát, s ma is nagyon népszerű, takarta a csípőket. A téli ruhadarabok közül legcsinosabb volt a szűr. Fehér darócszövetből készítették. Topolyán létezett külön szűrszabó. Az egyik dülőutat ma is így hívják: Szűrszabó düleje. (Ott volt a földje az illetőnek). Két féle szűrt készítettek. A cifraszűr elég hosszú, csuklyával ellátott ruhadarab. Csak magukra terítették, nem húzták fel. Fölül volt rajta a kapocs. Színes virágokkal díszítették az ujját, az elejét és a hátát. A pásztorszűrnek az ujjá be volt kötve, a szűrszabó már úgy készítette, szép kerek kivirágozott szűrdarabot varrt bele. Ez volt a pásztor mindenese, itt tartotta az értékeit. Nótába foglalva:

*Be van az én szűröm ujjá kötve,
Mond meg pajtás, mi van bele kötve,
Az egyikben acél, kova, tapló,
A másikban száztalléros bankó.*

A szerényebb kivitelű szürecejébe, az ujjába fekete vagy más színes csíkot szőtték. Lehetett végig gombos is. A szűrökről legendák kering-

tek. Minél híresebb, gazdagabb legény, annál cifrább a szúre. Ezen a vidéken szűkszávúan bántak a nótával, de a szúrról több nóta fennmaradt:

*Cifraszűröm a szemtanúja,
Hányszor voltál a vállamra borulva stb.*

vagy:

*Cifraszűrt veszek vásárfiába,
Nem lesz párja hetedhét határban.*

Rövid szűrt csak az asszonyok viseltek. A munkások, béresek szűrkan-kót csináltattak maguknak. Ezt úgy öltötték magukra mint a kabátot, és dolgoztak benne. Különösen esős időben viselték, mert a szűr nehezen ázott át. Sajnos ma már csak az emlékezetben él a szűr, egyetlen darabot sem őriztek meg. Viszont a ködmön, bekecs, bőrinelles még használatos. A bőrmellest presnyáknak is hívták.

Régi nóta a ködmönről:

*Két ujjá van a ködmönnek,
Kerek alja a pöndölnek,
Csivirintom, csavarintom,
Majd a fejedre borítom.*

1910 körül népszerű nóta volt.

A huszas években télikapátot kezdtek hordani, de nem hosszút, hanem combközépig érőt.

Népnyelven a ruhát gúnyának nevezik. Így mondták:

*Vedd föl a gúgyádat!
Hun a gúnyád?
Hová tette a gúnyámat?
Szerteszét hányta a gúnyáját.*

Megemlíthetjük még a pipát. Egyszerű cseréppipája mindenkinek volt. Ha a mód és rend engedte, tajtékipipát vásároltak. Ebből is akadt többféle a legegyszerűbbtől a legdíszesebbig. Még fából faragott pipa is akad. Nem gyakori.

NŐIVISELET

A nők ruházata a család vagyoni állapotától függött, de általában nem volt hivalkodó. A „flanctól” félték, a „cicoma” a könnyű erkölcsök felé hajlást jelentette a szülők szemében.

A női alsónemű állott:

ingből,
pöndölből,
pruszlíkból,
alsószochnyából.

A meztelen felsőtestre a gyolcsból vagy kanavászból készült inget vették fel először, mely a hosszúságát illetően érhetett a térden alul, de inkább a rövidebb volt az általános, mely a csípőig ért. Két szél bőségűre szabták, lehetett ujjas vagy ujjatlan. Az ujjbetoldás bevarrott volt pálhával. Az ujj érhetett vállhegyig vagy könyékig, s nem szabták se szűkre, se bőre. A nyakrész gallértalan, a nyakkivágás kerek, sarkos, egyik sima, másik ráncolt, két-három gomb tartotta össze. A hátrész sima, az oldala ráncos, az eleje díszes. Díszítették a nyakrészt s az elejét, mert nyáron ingben dolgoztak blúz nélkül. A dísz lehetett himzés, csipke, slingelés, zámedli. Leginkább fehér, de színes is. A következő ruhadarab a pöndöly vagy pöndöl, mely a deréktól térdig ért, fehérszínűnek kellett lennie. 3 szélből szabták: derékban ráncbaszedték s gatyamadzagot fűztek a korcába, mellyel összehúzták derékon, miután bekötötték az inget. Hasítéka a jobboldalra került. Harmadiknak a pruszlíkot húzták fel, mely a felsőtestet szorította, igazította. Az idős asszonyok közül még nagyon sokan hordják a térden alul érő ún. inget s a pruszlíkot. A pöndöl kiment divatból. Alsószochnyából a századforduló táján hétköznap egyet-kettőt viseltek, ünnepen hármát-ötöt. Anyaguk sifon, vászon, kanavász, parget. 2—3 szélből készült, ráncosra varrták keskeny korccal. Az alját szeghette csipke, himzés, slingelés, cakni, farkasfog. Nem díszítette mindenki az alsószochnyáját, ez erkölcsi fel fogástól függött, s a korától. A lányok alsóneműje díszes, hozzátartozik ez a staférhoz, a móringshoz, azt mindenki megnézi, bírálja. Az asszonyok nem hivalkodhattak, mert megszólták volna őket. A közvélemény szerint csak a szeretőtartó asszonyok hordanak nagyon díszes alsót. Az ünnepen viselt sifonból készült alsószochnyákat gondosan mosták, keményítették, úgy mondták, hogy kinyerselték. E keményítési mód által egy alsószochnyának is olyan tartása lett, mintha többet vettek volna fel egyszerre. Az így kinyerselt fehéreneműt, amikor nem viselték, felakasztották valamely magasabb helyre pl. a gerendára, hogy ne gyűrődjön, ne törődjön. Létezett az ún. pótszochnya is, melyet hátul a faron ráncosra varrtak, s erősen kinyerseltek. Az ilyen fehéreneműt soványabb asszonyok hordták. (A nyerselés úgy történt, hogy a nyers keményítőt hideg vízben áztatták, abba belemártották a nyerselni való fehéreneműt, s úgy vizesen vasalták, gőzölték.)

Az alsószochnya még megtalálható az idős asszonyok ruhatárában. Télen többet felvesznek, hogy melegítse őket.

A századfordulón egyberuhát még nem viseltek, nem volt divat, aki olyan csináltatott, azt kihívónak tartották. Az öltözék felsőszochnyából, testállóból vagy blúzból s kötényből állott. A felsőszochnya a boka fölöttig ért. A legáltalánosabb az a típus, amely derékban bevarrott nyitott apró vagy nagy ráncokkal készült, de nem vasalták le. Létezett a levasalt apró ráncokkal készült, s a levasalt nagy ráncokkal készült

szoknya is, de nem volt gyakori. A hasítékot jobboldalt viselték. A szoknya aljára kerülhetett fodor, szélesebb szegély, szarkaláb-öltés, farkasfog, szalagdísz, csipkeborítás. A felsőszoknya anyaga hétköznap az ún. cicc vagy festő, vasárnap selyem. A tarka selyemszoknyát, mely sokszínű volt és suhogott, valamint a pepitát zsigogónak nevezték. A ruha különálló felsőrészének a neve testálló, később blúz. A testálló karcsúsított, testhez tapadó, magasnyakú, szigorúan zárt ruhafelsőrés, hosszúujjú, szabadujjú, szabadaljú, a deréktól lefelé harangalakú volt. Készülhetett selyemből, a szoknya anyagából, de sifonból is. A sifonból készült testálló nyakkörülirészt, az elejét, az ujjak csukló feletti részét hímezték, vagy az egészet a hátrészt kivéve slingelés díszítette. Azt a ruhafelsőrészt, amelyet nem karcsúsítottak, blúznak neveztek. Az öregasszonyok ruhafelső részének a neve: rékli. A kötényt a testálló alá, de a blúz fölé kötötték. A női ruha természetes tartozéka a kötény. Nem ragaszkodtak csak a fehér kötényhez, de szerették. Kihímezték, csipkével, fodorral szegték. A szoknya anyagát feltétlenül úgy vásárolták, hogy köténynek való is jusson belőle. Fodrot, csipkét, farkasfogot, zámedlit, margitdísz stb. varrattak a szélére. Kedvelték a fekete, sötétkék, sötétzöld sima selymet, melyre élénk színekkel virágokat, leveleket hímezték, ezt csak ünnepen hordták. Az idősebb asszonyok mindig feketeben jártak, úgy a kötény is fekete klottból vagy selyemből készült különösebb dísz nélkül. A harisnyát a századfordulón maguk kötötték és strimflinek nevezték. Hétköznapra színes gyapjúból, ünnepre fehér gyapjúból kötötték. A szabában csak harisnyában jártak, s külön talpat varrtak rá, hogy ne fázzon a lábuk, a rátét neve talpalás. A férfiak kézzel kötött hosszabb szárú harisnyájának a neve szoka. A nők kedvelt lábbelije a papucs. A lányok és fiatalasszonyok magassarkút, az idősebbek alacsony sarkút hordtak. Az utcára való papucs feje nem záródott a bokáig, ez volt az ún. könnyű papucs. Díszítése aranycipke vagy hímzés. Munkára bokáig zárt magasfejú papucst vásároltak. A szegények között kedvelt lábravaló a fapapucs. A módosabb lányok télen csizmát viseltek. Az 1900-as évek elején már ismert a félcipő.

A lányok a hátrafelé fésült haját egy ágba fonták. A hajfonat a háton lógott, pántlikát kötöttek a végére. Minél hosszabb és dúsabb haja volt valakinek, annál büszkébb a viselője. Munkaközben feltűzték a haját koszorúba. A menyecske kontyot hordott, a tarkó felett tűzték meg. Inkább volt használatos a hajtű mint a fésű. Az iparosnék és módosabb asszonyok fejdísz a fityula. Az asszonyi öltözék legdíszesebb darabjának mondható. Készülhetett tarka vagy egyszínű selyemből, aranycsipkével körülszegték, gyöngyökkel ékesítették. A parasztasszonyok s idősebbek fejkendőket viseltek. A kendő alatt hordott kis kontyoszorító neve fékető.

A lányok kedvelték a tarka üvegyöngyöket. Több sorosan hordták. Nem ismeretlen fogalom az aranypénz, a dukát viselése, de erre kevés lánynak volt lehetősége. Az aranypénzt aranyláncon viselték: 3, 5, 7, 9, 11 ötkoronást fűztek fel. Az 1900-as évek után elterjed a függő viselése, majd a nyaklánc váltja fel a gyöngyöket. Ha a lányok sétálni mentek vasárnap délután, a kezükben egy zsebkendő tartottak virággal. Az arcfestés, szépítkezés nem volt szokás.

Ha hűvösebb volt nyáron, ősszel, tavasszal, tarka, rojtos selyemkendőt borítottak a vállukra, télen gyapjú vagy az ún. berliner kendő járta, szintén rojtos. A kendő alá horgolt vagy kötött pruszlikot vettek fel. A nők is hordtak ködmönt, bőrmellest, presnyákot. Kedvelt ruhadarab a rövid szűr, a blúzhoz, félkabáthoz hasonlított. 1920 után terjed el a télikabát viselete. A télikabát térd föléig ért, karcsúsítottá szabták, zsinórral díszítették. Készülhetett szövetből, bársonyból, plüssből, amit ők tükörposztónak neveztek. Eleinte gallért a kabát anyagából tettek rá, később jött divatba a prém.

A mi vidékünkön a szülők takarékosagra nevelték gyermekeiket. A szegényebb lány 3—4 ünneplő ruhát vitt magával, a gazdag se sokkal többet. A tisztálkodásra sokat adtak, annyi ruhának lennie kellett, hogy tisztát válthassanak. A lány 12 inget, 12 pöndölt, 12 alsószoknyát vitt legalább magával a férjhezmenetelekor.

A régi viselet némely darabja még fellelhető. Előkerül az öreg szekrényekből egy fityula, testálló, szoknya, alsószoknya stb. Emlékként őrzik. Nehezen válnak meg tőle.

Adatközlők:

Zöldi Pál 86 éves

Farkas Erzsébet 57 éves

Bencsik Viktória 79 éves

Fügedi Julianna 61 éves

Für Kovács Bálint 75 éves

Für Kovács Margit 69 éves

Vörös Margit 79 éves

Gere Teréz 84 éves

A gyűjtés ideje 1975 és 1976.

S U M M A R Y

THE NATIONAL COSTUMES OF BAČKA TOPOLA AT THE TURN OF THE CENTURY

The collector of the folklore in Bačka Topola describes the popular costumes of Bačka Topola at the turn of the century, cosacrating separate chapters to the costumes of men, women and children.

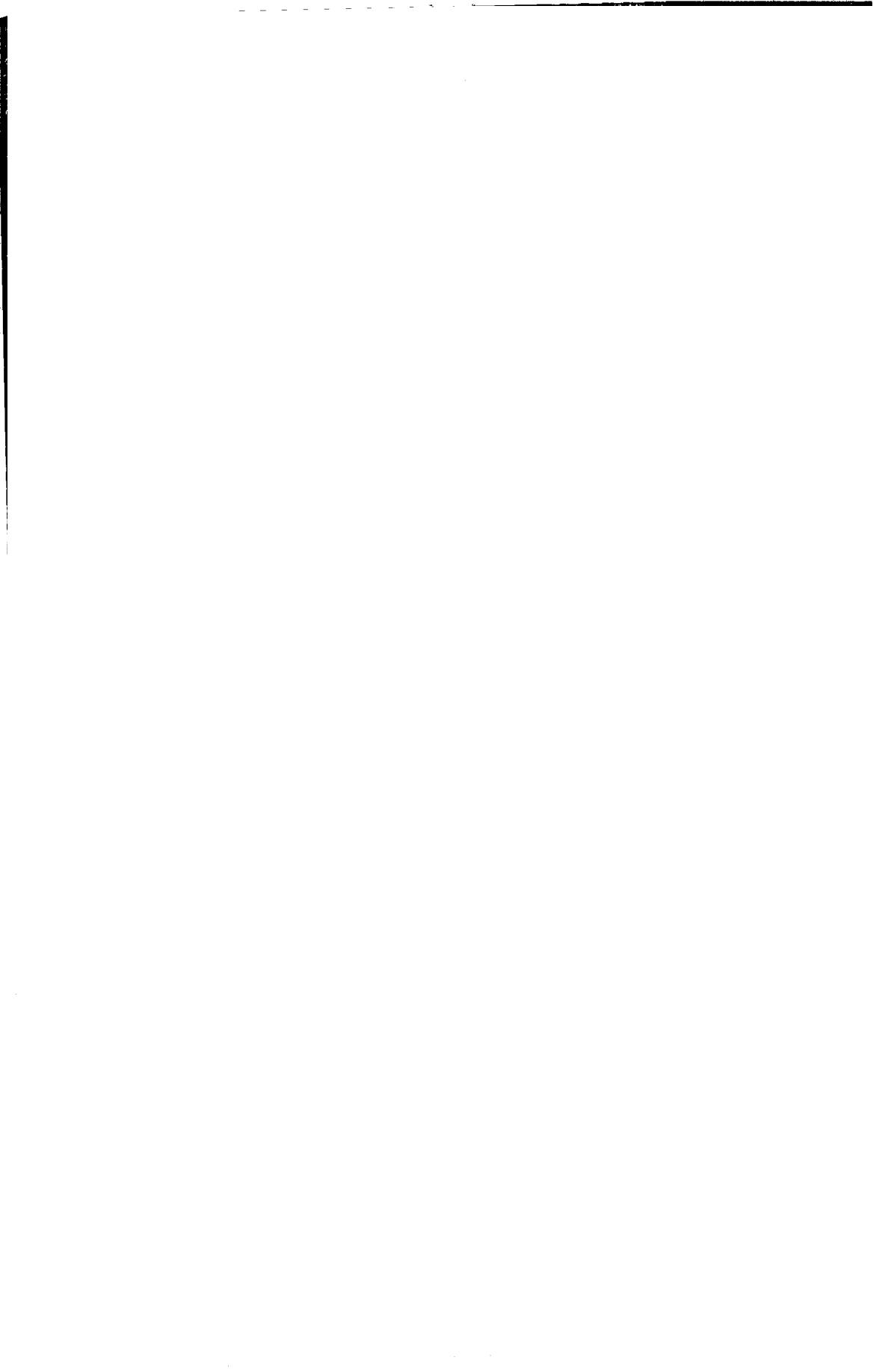
By means of authentic photos of documentary value he reconstructs the popular costumes in use until about 1920. At the same time he refers to the texts of folksongs collected also in Bačka Topola, in which pieces of national costumes have been mentioned.

R E Z I M E

NARODNA NOŠNJA U BAČKOJ TOPOLI NA PREKRETNICI STOLEĆA

Prikupljač narodnih tradicija u Bačkoj Topoli opisuje u ovom radu narodnu nošnju Bačke Topole na prekretnici stoleća, posvećujući posebna poglavlja nošnji muškaraca, žena i dece.

Autentičnim fotografijama dokumentarne vrednosti on rekonstruiše narodnu nošnju koja se nosila do oko 1920. godine, a pritom se pomaže i tekstovima narodnih pesama koji su takođe prikupljeni u Bačkoj Topoli, a u njima se pominju pojedini delovi narodne nošnje.

Katona Imre

„VETUS ILLA CANTILENA”

**Legrégibb bordalunk
szövegemlékei**

Legrégibb bordalunk 16. századi szövegtörredékét a magyar történelem- és irodalomtudomány már több közlésből ismeri, de más korabeli emlékek feldolgozásához képest ezzel különösebben nem foglalkozott. Mivel időközben mind a legrégibb hiteles említésre és szövegtörredékre, mind pedig népköltészeti maradványaira sikerült rátalálnom, az örvendetes eredményeket érdemes összefoglalni, mégha ezek nem is tekinthetők véglegeseknek.

Egy 1555-ből való levéltári irat őrizte meg e régi dal (vetus illa cantilena) kezdősorát:

„hozd el ghazda hozd el az szeremnek borat . . .”¹

Egyéb közzétett források alapján azonban két teljes sorát ismerjük (mai helyesírással):

*Hozd el, gazda, hozd el
Az Szerémnek borát!
Ha nincsen is pénzem,
Vagyon emberségem . . .²*

Műfaji hovatartozását illetően igazán könnyű a dolgunk: *bordalról* van szó; ez nemcsak a szövegből derül ki, hanem az 1555-ös adat latin megjegyzéséből is: „vetus illa cantilena” (ama régi dal). A gyöngyösi latin—magyar szójegyzék szerint a *cantilena*: *Enekmondás*: *Zerzes* jelentésben szerepel.³ *Finály Henrik* múlt századi latin—magyar szótára természetesen ennél több jelentésárnyalatot tüntet fel, de az általános jelentést *zengés, dal, nóta* értelemben adja meg. A szótárban található szómagyarázat számunkra nagyon jellemző és érdekes: ismert dallamra énekelt *népdalt, gúnydalt, katonadalt* jelent elsősorban, sőt a műfaj könnyedségét jelzi másodlagos, lekicsinylő értelme: haszontalan éneklést, *vén, kopott nótát* értettek rajta.⁴

A *cantilena* tehát a 16. században könnyed, „komolytalan” műfaj volt, szerelmi megfelelőjére alkalmazták a *virágének* kifejezést. A kor közismert ítélete lappang emögött: csak az egyházi népéneket és a történeti éneket tartották értékesnek, feljegyzésre méltónak, emezek pedig

amolyan „fajtalan” nóták voltak, mint *Balassi* Bálint szerelmes versei is; eleget dörögtek is rájuk katolikus papok és protestáns prédikátorok. (Etekintetben nem volt felekezeti különbség közöttük.)⁵

Az 1555-ös adat azonban ennél még többet is mond: *vetus illa cantilena*; előbb a *vetus* szó egyértelműen *réginek* fordítható, csak az a kérdés, ebben az időben mennyi időt jelenthetett ez a *régi*? Nem kétséges, legkevesebb 30—40, esetleg 50—60 esztendő is, tehát mindenképpen a Mohács előtti (1526) időket. Ezek szerint szövegünk kortársa pl. a hasonló hangulatú, táncnótaként vagy gúnydalként számontartott *Supra agnő* kezdetű 1505-ből való és az 1520-as években följegyzett *Bátya, bátya, mely az út Becskerekére... kezdősorú ún. Pominczky-énekének és még több más, ismert emlékek is.*⁶

A latin megjegyzés *illa* szava arra utal, hogy közismert bordalról van szó, és ezek szerint az a *bizonyos ismert* kitételrel fordítható szabadon magyarra. Közismert voltát a többi feljegyzés egyébként magától értetődően tanúsítja, méginkább későbbi népköltészeti előfordulása.

Egyáltalán nem belemagyarázás, ha a daltöredék második sorából társadalmi közegére próbálunk következtetni:

Ha nincsen is pénzem, vagyon emberségem...

Ez a megjelölés a 16. század elején sem nemes, sem polgárt, sem jobbagyot nem jelent (az előző kettőnek pénze és embersége is volt, az utóbbinak viszont rendszerint egyik sem), hanem csakis valami közbülső kategóriát: *diákokat vagy katonát*.

Nézetem szerint *félnépi* — *népi diákos* bordalról lehet szó; ezt az érveket korabeli adatok és a dal gyermekek körébe való későbbi leszivárgása is támogatja.

A középkorban a külföld- és országjáró, sokfelé megforduló és sokféle feladatot vállaló mozgékony diákság közvetítő szerepe és hatása még hangsúlyosabb volt, mint a klerikusoké (egyháziaké) vagy a brutális hatalommal fellépő katonáké. Nálunk a 14. századtól számolhatunk a diákság erőteljes befolyásával egészen a 18. századig.⁷

E latinus-egyházias műveltségű tanulók az iskolán, kollégiumon és templomon kívül nemcsak latin, hanem kis részben magyar nyelven is szerepeltek, különösen ha maguk között voltak. Fontos szerepük volt a *tánc*-, *gúny*- és *bordalok* közvetítésében és terjesztésében. Ilyen pl. az Európa-szerte ismert *Archipoeta* 700 éves bordala: — *Meum est propositum in taberna mori...* (= Tabernában halni meg: ez az akaratom...), amely nálunk csak 19—20. századi bordal-szövegekből ismert (— *Életemnek végóráját töltöm a kocsmába...*). De az ő csintalan kezük jegyezte a kódexek szélére a „*ja, de fáradok borítlan*” (= borivás nélkül) és hasonló kifejezéseket is.⁸

Szövegünk *Szerémnek borát* emlegeti, melyet köztudottan az egész középkoron át ugyanúgy a borok királyaként ismerték, mint később a tokajit.⁹ (Nem csoda, ha újkori gyermekjátékunkban már *Tokaj* szerepel Szerém helyett.) A szerémségi szőlővidék törökkori pusztulása *előtti* szöveggel van tehát dolgunk, melyben a *Szerémnek borát* kitétel azt is jelenti: a *legjobb bort!* Ez is szokásos bordalbeli közhely.

Szövegünk ritmusa tökéletesen egybevág a — *Fújd el, jó szél, fújd el hosszú útnak porát*... közismert népdalunkéval. Nem valószínű azonban, hogy borozás közben ilyen lassan énekelték volna, a szerkezet mindkét (*parlando*-lassú, beszédszerű vagy *giusto*-gyors) előadását lehetővé teszi, erre több példát is tudunk. ((Legismertebb a — *Felszalott a páva*... és a — *Zörög a kocsi*... két ellentétes ritmusú példája, melyeknek dallamvonaluk azonban lényegében hasonló.)¹⁰ Az alább idézendő gyermekdal dallama is megengedi a gyors éneklést és rá a táncos mozgást is.

Középkor végi bordalunk a felnőttek szájhagyományában nem maradt fenn, hacsak még utóbb valahonnan elő nem kerül. E „szerémi bordal” minden toposza (költői közhelye) azonban megtalálható, így a „gazda” (= kocsmáros) megszólítása: — *Kocsmárosné, bort ide a kupába!*... A bor fajtájának megnevezése vagy utalás a legjobb borra: — *Ide a legjobbjik borát!*...; — *Jó bor terem Füreden és Köveskálban*...; — *Jó bor terem gyüdi högyön Nagyharsányba*... stb. S végezetül majd minden második bordal a fizetéssel, hitellel és adóssággal foglalkozik, köztük némelyikében szerémi bordalunkhoz hasonló gondolat is meg van fogalmazva: — *Elégséges hitelem van ott nékem, Megfizetek, becsületem nem sértem*... Mindezek és a még nem is idézett helyek tucatjai világosan kijelölik szerémi bordalunk műfaját és hagyományos, népi jellegét.¹¹

Ritmusa, szövegbeli közhelyei és más külső jegyek alapján e bordalunkat egyik legelső hiteles népdalunknak tekinthetjük, melynek eszmei, hangulati maradványai még századokon át éltek a népköltészetben.

A továbbélésre nemcsak ilyen áttételes, hanem közvetlen nyomok is utalnak. A két világháború között a Pest megyei *Kartalon* gyűjtött *Lajos Árpád* egy énekes-táncos gyermekjátékot, melynek szövegében szerémi bordalunkat is megtaláljuk: természetesen környezetéhez idomulva és alaposan megváltozva, de még kétségtelen felismerhetőséggel:

*A tokaji szőlőhegyen két szál vessző,
Szalakba szedik, zsupokba kötik,
Budapesten ropogatják: rip-rop, hurá!*

*Igyon, édes komámuram, ha nincsen is pénze, de van embersége
Pérez volnék, csendülnék, karikára perdülnék,
Mégis kifordulnék!*

E körjátékban a *rip-rop-hurá* elhangzásakor egyet tapsolnak és irányt változtatva forognak tovább. A dal végén valaki arccal kifordul a körből és újra énekelnek; végezetül minden kislány kifordul.¹²

Az újabb korok folklórájának törvényszerű jelensége, hogy a felnőttek által feledett alkotások, ill. azok töredékei a gyermekek körébe szállnak le, akik aztán alaposan átgyúrák, szinte „gyermekiesítik” ezeket. Nem kis meglepetésül szolgál azonban, hogy ez az énekes-táncos leányjáték meglehetősen hűséggel őrizte meg a régi bordalt: elejétől végig ilyen vonatkozásokról beszél: *Tokaj, szőlőhegy, szőlővessző*, melyet kévébe kötnek és elültetnek vagy elégetnek, *ivás, fizetség, pénz, pénzcsergés, körtánc, forgás* (mulatás) stb. Talán nem túlzottan nagy me-

részség, ha ezt a körtáncot visszavetítjük a 16. század elejére és szerémi bordalunkat mulatsági, tánckísérő szerepben is elképzeljük.

Belső érvek is ezt támogatják: a *Supra agnō*... és későbbi változatainak szövege is azonos szavakkal jellemzi a gyors, forgós körtáncot:

— *Olyat perdülnék, mint a karika*...¹³

— *Úgy megforgatja, mint a karikát*...¹⁴ stb.

Senkit nem téveszthet meg, hogy ma ezt leánykák táncolják, éneklük, a dal „férfi” eredete kétségtelen: még most is *komámuramat* emlegeti. Az újkori folklór ugyanis nemcsak a gyermekek körébe sülyedhet le, hanem „nemet” is válthat: a nők (itt leányok) szájára és lábára kerül, de azért igazi eredetét majdnem mindig sikerül kinyomozni.

Szerémi bordalunknak újabb változatát egyelőre nem találtam, ellenben egész szerkezetét, ritmusát meglepő hűséggel követi egy Kodály Zoltán által 1913-ban a Nógrád megyei *Ecsegen* gyűjtött — *Fehér lilionszál*... kezdetű játék egy részlete:

— *Bánod, gazda, bánod, ha lányoddal járok?*

Sej, de még jobban bánod, ha véle hálálok...¹⁵

Talán nem pusztá feltevés, ha itt a gazda (= kocsmáros) lányát értjük, akit népdalaink is oly gyakran emlegetnek.

Ugyanez a ritmus és részben gondolat ismerhető fel egy *Kríza János*-gyűjtötte múlt század közepi *szolgadalban* is:

— *Hozd el, Uramisten, küskarácson napját,*

Mett már rég meguntam a gazdám konyháját!...¹⁶

Ilyen és hasonló példákat még garmadával lehetne idézni.

Összefoglalásképpen tehát örömmel állapíthatjuk meg, hogy *legkorábbi népdalaink száma egyvel gyarapodott: szerémi bordalunk az 1500-as évek elejéről való*, esetleg valamivel még régibb. Minden belső és külső jel arra vall, hogy *közismert, könnyed bordal volt már a maga korában is*, minden valószínűség szerint elsősorban a *diákok* körében élt. A későbbi adatok arra vallanak, hogy tánckísérő szerepe is lehetett. *Minden közhelyét megtaláljuk újkori bordalainkban, szöveges maradványait pedig énekes-táncos leányjátékainkban*. Időközben annyi helyszín-váltás mindenestre történt, hogy a híres középkori szerémi borvidéket a tokaji váltotta fel a valóságban és a szövegekben egyaránt. Ennek ellenére *szerémi bordalként tarthatjuk számon, és a legkorábbi, tartalmi-formai szempontból hiteles népdalnak vehetjük*, melynek rokonsága idővel szerteágazott, ha éppen a „nagyzülők” neve már nem is maradt fenn.

Szerémi bordalunk a magyar népköltészet és irodalom nagy nyeresége.

JEGYZETEK

- ¹ Országos Levéltár (Budapest) E 211 Lymbus, Series III., 123. cs., folio 379. Kérésre az adatot Schram Ferenc barátom kereste elő.
- ² Stoll Béla nyomán legutóbb népköltészeti jegyzetünkben foglalkoztam vele. Dömötör Tekla—Katoná Imre—Ortutay Gyula—Voigt Vilmos. A magyar népköltészet. 2. kiad. 2. utánnomás. Bp. 1974. 218. old. Ekkor azonban még gyermekjátékbeli maradványát nem ismertem, később találtam rá.
- ³ Melich János: A gyöngyösi latin—magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta Melich János. Bp. 1898. 153. old. 3731. sz.
- ⁴ Findly Henrik: Latin—magyar szótár. Kolozsvár, 1884. Cantilena címszava.
- ⁵ Bővebben ld. a 2. sz. alatt említett jegyzetünk 219—220. oldalán.
- ⁶ Behatóbb tárgyalását ld. a 2. sz. alatt idézett jegyzetünk 216—221. oldalán.
- ⁷ Bővebben ld. Mészáros István: Középkori kolduló diájkaink — Filológiai Közlemények, 1961. 107—116. old. Úő: Krónikáink diákjai — Fil. Közl. 1963. 161—170. Kardos Tibor: Deákmuveltség és a magyar renaissance. Bp. 1939. Úő: Carmina Burana. Bp. 1960.
- ⁸ Bővebben ld. a 2. sz. alatt említett jegyzetünk 217. oldalán.
- ⁹ Behatóbban taglalja Bálint Sándor: Szeged és a Szerémség bora — A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei V (1973), 14. (márc.), 67—72.
- ¹⁰ Szövegeiket ld. Ortutay Gyula—Katoná Imre: Magyar népdalok. Bp. 1975. II. köt. 613. I. köt. 411.
- ¹¹ A szövegeket ld. 10. sz. alatt idézett munkánk I. kötete 11. fejezetében, 429—473. old.
- ¹² Bartók Béla—Kodály Zoltán: A Magyar Népzene Tára. I. köt. Gyermekjátékok. Sajtó alá rend. Kerényi György. Bp. 1957. 2. kiad. 408. old. 679. sz. dallammal. Sajnos, jegyzete nincs.
- ¹³ Egy férjcsúfóló gúnydal utolsó sora — Ethnographia, 1891; 256. old.
- ¹⁴ Egy göcseji táncdal utolsó sora, a szöveget ld. 10. sz. alatt említett antológiánk I. kötete 494. oldalán.
- ¹⁵ A 12. sz. alatt id. gyűjteményben 287. old. 524. sz., dallammal. 4. versszak, mely élesen elüt az előző háromtól. Sajnos, ennek sincs magyarító jegyzete.
- ¹⁶ Magyar Népköltési Gyűjtemény, XI. köt. (Kriszta János: Vadrózsák c. 1863.-ban megjelent székely népköltési gyűjteménye új kiadása). Bp. 1911. 94. old. Ennek a magyar nyelvterület minden részén több változata van, keservesben is előfordul.

SUMMARY

„VETUS ILLA CANTILENA” — TEXT TOKENS OF OUR OLDEST CONVIVAL SONG

The author of this paper enriches the inventory of our earliest folksongs by this convival song of Srem from the beginning of 16th century, maybe even of an earlier date. Comparing the text and tune of the song the author states that it was a widely known, easy convival song, mainly spread among students. Somewhat later data reveal that this song could have functioned as a tune accompanying dance. Its clichés may be found in our convival songs of modern times and the remnants of its text in the singing and dancing plays of girls. In the meantime this well-known medieval wine-district was substituted by the wine-district of Tokaj in reality and in the texts. In spite of it, this song has been considered as one of our earliest authentic folksongs according to its contents and form. Its parent songs were spreading in the course of time.

REZIME

„VETUS ILLA CANTILENA” — JEZIČKI SPOMENIK NAŠE NAJSTARIJE VINSKE PESME

Pisac ove studije obogaćuje inventar naših najranijih narodnih pesama sremskom vinskom pesmom iz početka šesnaestog stoleća, a možda je i starijeg datuma. Na osnovu upoređivanja teksta i melodije pesme autor kon-

statuje da je to bila popularna, laka vinska pesma koja je živela u đaćkim redovima. Docniji podaci upućuju na to da je mogla imati i ulogu plesne melodije. Njene uobičajene fraze nalazimo i u našim vinskim pesmama novog doba, a ostatke teksta u devojačkim pevanim i plesnim igrama. U međuvremenu ovo čuveno vinsko područje srednjeg veka zamenjeno je u stvarnosti i u tekstovima tokajskim područjem. Ipak se ova pesma smatra sremskom vinskom pesmom koja se može uvrstiti među naše najranije autentične narodne pesme po sadržaju i formi. Pesme srodne njoj vremenom su se rasprostranile.

ÉRTEKEZLETEK

Molnár Csikós László

**NEMZETKÖZI
SZEMINÁRIUM A NYELV
ÉS A RASSZIZMUS
ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL**

1976. augusztus 12. és 16. között „A nyelv és a rasszizmus” címmel, 13 ország mintegy 60 képviselőjének részvételével nemzetközi szeminárium került megrendezésre Szarajevóban, a Bristol szálloda épületében. A szemináriumot a Jugoszláv Eszperantista Szövetség szervezte a fajvédő politika és a nyelvi alapon való hátrányos faji megkülönböztetés elleni harc jegyében.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése 1972 novemberében határozatot hozott arról, hogy széleskörű akciót indít a fajvédő politika és a hátrányos faji megkülönböztetés felszámolására. Egy évvel később, 1973. december 10-én, Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata közzétételének 25. évfordulóján az ENSz közgyűlése meghozta akcióprogramját, és ezzel kezdetét vette a fajvédelem és a faji megkülönböztetés elleni harc évtizede.

Hogy eredményes legyen a fajvédelem elleni harc, gyökereinél kell kezdeni. A nyelv kérdése kétségtelenül egyik legáltalánosabb okozója a faji megkülönböztetésnek, hiszen alig van olyan állam, amelyikben ne lennének kisebbségben lévő nyelvi csoportok. A nyelvi diszkrimináció attól az alapvető jogától fosztja meg az embert, hogy nyelvét használhassa. A nyelvhasználati jogaiban korlátozott népcsoport fajlag is hátrányos helyzetben van.

A szemináriumon elhangzott előadások négy nagyobb témakört öleltek fel. A nyelvi és a faji diszkrimináció általános problematikájával foglalkozott Mikes Melánia (Újvidék), Aleksandar Peleš (Szarajevó) és Albina Lük (Ljubljana). Mikes Melánia tanulmányában (A többnyelvűség jugoszláviai modellje) vázolta a jugoszláviai többnyelvűség marxista eszméken alapuló intézményes megoldásait, hangsúlyozva, hogy ezek a megoldások dinamikus jellegűek, a többnyelvűség jugoszláviai modellje az elmélet és a gyakorlat dialektikus összefüggéseire épül. A többnyelvűség intézményesítése a kulturális pluralizmus és a társadalmi-gazdasági integráció alapján történik.

Ez a modell az anyanyelv és a környezeti nyelv kettősségét veszi figyelembe, adott környezetekben egyenjogúnak és hivatalosnak tekintve nemzeti és nemzetiségi nyelveket. Egy-egy nyelv ugyanabban a környezetben lehet anyanyelv és környezeti nyelv is. Például Zentán a magyar nyelv a községben élők többsége számára anyanyelv, a nem

anyanyelvűek számára viszont környezeti nyelv. Itt a magyar anyanyelvűek környezeti nyelve a szerbhorvát.

Aleksandar Peleš előadásában (Nemzeti, etnikumi, faji, nyelvi és vallási egyenjogúság és a nemzetközi jog) kifejtette, hogy nem létezik semmiféle olyan nemzetközi jogszabály, amely valamilyen formában szabályozná a nemzetiségi jogokat. A nemzetközi jogban valószínűleg azért nem kapott eddig helyet a nemzetiségi kérdés, mert sokan sajátos európai jelenségnek tekintik, egy-egy állam belügyének, melyet nemzetközi szinten szükségtelen rendezni.

Albina Lük (A nyelv mint a nemzeti kisebbségek megkülönböztetésének eszköze) a nemzetiségeknek anyanyelvükhöz való elidegeníthetetlen jogára mutatott rá, kifejtve, hogy a nemzetiségi nyelv a nemzetiségi identitás kifejezését szolgálja.

Az előadásokat követő vitában Peter Zlatnar (Ljubljana) arra hívta fel a figyelmet, hogy a nemzetiségi nyelv használata szempontjából igen jelentősek a nemzetiség demográfiai körülményei. Szerinte a nemzetiségi népcsoportok létszáma általában csökkenő tendenciát mutat, azonban arra is van példa, hogy kifejezetten növekszik (pl. az albánok esetében).

Zlatnar beszélt a Jugoszláviában élő németek kérdéséről. A háború előtt számottevő német élt Jugoszlávia területén, 1945 utánra nagyrésztük Németországba költözött, de sokan itt is maradtak. Ez utóbbiak közül kevés merte németnek vallania magát. Az 1971. évi népszámlálás szerint Jugoszláviában mindössze 13 000 német él. Zlatnar szerint egészen másképp alakult volna a jugoszláviai németek sorsa, ha annak idején nemzetiségi jogokat kapnak.

Mikes Melánia elmondta, hogy a németek nem követelték jogaikat, tehát államunk nem tekinthette őket autochton nemzetiségi népcsoportnak. Ezért van az, hogy ma a német nemzetiségű gyerekek nem az anyanyelvükön tanulnak.

A második témakörbe a kisebbségi helyzetben lévő nyelvek kérdései tartoztak. Samo Pahor (Trieszt) az Olaszországban élő szlovének nemzetiségi és nyelvi helyzetét ismertette, Stefan Emrih (Eisenstadt) az ausztriai horvátok közéleti nyelvhasználatával foglalkozott, Agim Byci (Đakovica) pedig az albán nyelvnek Jugoszláviában való helyzetéről számolt be. Az előadások alapján a hallgatóság szemléletes képet nyerhetett az öngazgatású és szocialista viszonyok között élő, teljes nyelvi egyenjogúságot élvező albán nemzetiségi népcsoport és a kapitalista társadalmi berendezésű államban élő, a látszatdemokrácia nyelvhasználati „szabadságával” áttatott szlovén, illetve horvát nemzetiségű népcsoport helyzete közötti alapvető különbségekről.

Sajátos kisebbségi helyzetük van a vendégmunkásoknak és a bevándoroltaknak. Egyes országokban lehetővé teszik számukra nyelvüknek az oktatásban való használatát, másutt viszont kénytelenek megelégedni a családi, esetleg baráti körön belül való anyanyelvhasználattal. A Verdoodt (Louvain) tanulmánya a külföldi munkások nyelvi problémáiról, valamint a külföldi munkások gyerekeinek oktatásában felmerülő szociolingvisztikai kérdésekről szólt. A szerző véleménye szerint az asszimilatív és a pluralitív modell alkalmazása egyaránt problema-

tikus. A külföldi munkásnak jó el kell sajátítania a munkaadó ország nyelvét és gyermeke sem szabad, hogy nyelvi okok miatt hátrányos helyzetben kerüljön az iskolában.

Peter Klinar (Ljubljana) a bevándorlói közösség és a befogadó társadalom közötti viszony fejlődésére irányuló modellről értekezett. Szerinte a migrációs folyamatokban igen fontos, hogy a bevándorlók ne kerüljenek alárendelt, kisebbségi helyzetbe, és hogy ne zsákmányolják ki őket. Meg kell akadályozni a bevándorló etnikumon belüli társadalmi rétegződés kialakulását, vagyis azt, hogy az asszimiláció társadalmi felemelkedést jelentsen, az etnikumhoz való hűség pedig lemaradást. Az osztályszempont egységet követel.

A bevándorlói közösség mélyítheti a küldő és a befogadó társadalom közötti kapcsolatot, társadalmilag és politikailag egyenjogúvá válva politikai szervezetein keresztül együttműködhet a befogadó és a küldő társadalom politikai szervezeteivel, de semmi esetre sem oly módon, hogy az egyik társadalom eszközüvé válva a másik ellen dolgozzon.

A többségi—kisebbségi viszony megszüntetése alapvetően megváltoztatja a bevándorlói közösség, a befogadó és a küldő társadalom közötti kulturális kommunikáció és közeledés folyamatát. A kulturális és nyelvi pluralizmus minőségileg többet jelent, mint az etnocentrizmus, nacionalizmus, diszkrimináció, féltékenység stb. által való asszimiláció.

A harmadik témakör a nemzetközi nyelv szerepe volt. Az eszperantisták meggyőződéssel vallják, hogy a nemzetközi nyelv segítségével számos faji, nemzetiségi és nyelvhasználati probléma megoldható. Egyesek szerint a környezeti nyelv helyettesíthető az eszperantóval. Természetesen ez a felfogás nem helytálló. Annak a nyelvét, akivel azonos környezetben élünk, spontánul is elsajátítjuk, nincsen szükség meta-nyelvre, valamilyen harmadik, külső nyelvre. Az eszperantó a nemzetközi kommunikációban, távoli kultúrákat képviselő egyének és csoportok érintkezésében jól felhasználható, de az egy országon belül élő nemzetek és nemzetiségek között már kevésbé.

Boris Grabnar (Ljubljana) „A kommunikáció technológiája és a nemzetközi nyelv” című előadásában kifejtette, hogy a nyelv és a faj között alapvető különbség, hogy a nyelv nem fiziológiai kötöttségű, és nem genetikai úton öröklődik, mint a faj. Az embert társas lényé nem a közös faji sajátságok teszik, hanem a közös nyelv.

A nyelvtudomány a nyelvet évszázadokig önmagában és önmagáért tanulmányozta, pedig „a nyelv mint olyan” nem is létezik, csak számtalan mondatból álló, meghatározott tartalmakat kifejező konkrét nyelvek vannak. Ezek a nyelvek közül egyik sem él tiszta, ideális formában, mindegyik anyagi valóság is, a kommunikáció technológiájának (hangképző szervek, íróeszközök, nyomda, telefon, rádió, televízió stb.) a függvénye. Marshall McLuhan szerint az emberi társadalom volta-képpen a kommunikáció technológiájának segítségével létezik.

A nagy nyelvek az évszázados hódítások, leigázások, erőszak és az írásbeliség eredményeként jöttek létre, a kis nyelvek viszont az emberiség kezdetleges, alapvető szóbeli kommunikációjának állapotát őrizték meg. Napjainkban mind több és több kis nyelv kezd erőre kapni, eljutni az írásbeliség szintjére, a nagy nyelvek pedig lassan kezdenek háttérbe

szorulni. A nemzetközi nyelvzavart csak egy megbízható nemzetközi nyelv oldhatja fel. És ez a nyelv — Grabnar szerint — az eszperantó lesz.

Szintén a nemzetközi nyelv szükségességét és jelentőségét hangsúlyozza Uve Joachim Moritz (Stolberg) „A nemzeti kisebbségek nyelve és az eszperantó közötti kapcsolat” című tanulmányában, valamint Guy Héraud (Pau) „A nemzetiségi kérdés megoldásához” című előadásában.

Az előadások utáni vitában sok szó esett az újonnan afirmálódó nemzeti irodalmi nyelvekről. Az imperialista erők arra törekszenek, hogy megtartsák azokat a pozícióikat és területeiket, melyeket erőszakkal szereztek meg. Ebbéli törekvéseik megvalósításához a tömegkommunikációs eszközöket is felhasználják. Gyakran megtörténik azonban, hogy a tömegkommunikációs eszközök a fejlődő népeket segítik, nemzeti irodalmi nyelvük megerősödését és elterjedését szolgálják. Természetesen azokban az országokban, amelyekben a volt gyarmatosító nyelve a hivatalos nyelv, a nemzeti irodalmi nyelv létrehozása számos nehézségbe ütközik. Berame Mdiaje (Dakar) a uolof nyelv problémáiról beszélt. Hazájában, Szenegálban a uolof nyelv (noha a lakosság háromnegyed része érti) még sokáig nem tud a jelenleg hivatalos francia helyébe lépni, egyrészt mert fogalmi rendszere feudális szinten van, nem felel meg a demokratikus viszonyoknak, másrészt viszont a uolof nyelvnek nincsen írásbelisége (különben is az országban rengeteg az írástudatlan).

Mikes Melánia úgy véli, hogy irodalmi nyelv kifejlődhet írásbeliség nélkül is. Szerinte a rádió és a televízió egy törzsi nyelvet nemzeti irodalmi nyelvvé művelhet ki. Miután elterjedt az ily módon létrejött irodalmi nyelv, akkor is kezdetét veheti a rajta való írásbeliség.

A negyedik témakör a nyelvi politika volt. Peter Zlatnar a nyelvnek az öngazgatói viszonyok között való helyéről tartott előadást. Zlatnar kifejtette, hogy a nyugati demokrácia a nagy és az erős nyelvek privilegizált helyzetét szüli, a szocialista öngazgatásban viszont a nyelvek egyenjogúságának kell érvényesülnie. Jugoszláviának nincsen egységes államnyelve, mivel egyik nemzeti nyelv sem lehet privilegizált helyzetben. Szerinte az egyes köztársaságok közötti érintkezés nyelvének nem a szerbhorvátnak kellene lennie, hanem valamely semleges nyelvnek. Zlatnar úgy véli, hogy az eszperantó igen megfelelő volna erre a célra.

Szlovéniában a munkások 20⁰/₀-a az ország más nyelvterületeiről való (ez az arányszám körülbelül kétszer akkora, mint az NSzK-ban). A Szlovéniában dolgozó vendégmunkások lassan tudnak nyelvileg alkalmazkodni új környezetükhöz. Ha iskoláinkban bevezetnénk az eszperantó nyelv tanulását, ez a probléma (és a hozzá hasonló) is könnyen áthidalhatóvá válna. Akár eszperantó nyelvű egyetemet is lehetne alapítani Jugoszláviában.

Mikes Melánia hozzászólásában kifejtette, hogy reálisabban kell szemlélnünk a dolgokat. A fejletlenebb vidékekről a fejlettebbekre való migráció nyelvi problémáit úgy kell megoldanunk, hogy ne szenvedjenek csorbát a vendégmunkások öngazgatói jogai. Az eszperantó nyelv

bevezetése nem lenne összhangban nemzeteink és nemzetiségeink nyelvhasználati egyenjogúságának elvével.

A vitában felszólalt még Jesus Najera (México), Mustafa Abd el Magib (Khartum), Boris Grahnar, Molnár Csikós László (Újvidék) és Berame Mdiaje.

Összegezőként elmondhatjuk, hogy a szemináriumon számos alapvető politikai és nyelvhasználati probléma vetődött fel. A résztvevők egy része a nyelvhasználati, részben pedig a nemzetiségi és faji kérdések megoldását a nemzetközi nyelv segítségével megoldhatónak vélte, szerintünk azonban elsősorban széleskörű (gyakran nemzetközi méretű) társadalmi összefogásra van szükség.

REZIME

MEĐUNARODNI SEMINAR O JEZIKU I RASIZMU

U znaku Dekade borbe protiv rasizma i rasne diskriminacije 12—16. avgusta 1976. god. Jugoslovenski savez za esperanto organizovao je međunarodni seminar u Sarajevu pod naslovom „Jezik i rasizam”, na kojem je učestvovalo oko 60 delegata iz 13 zemalja.

Referati koji su bili pročitani na seminaru mogu se uvrstiti u četiri tematske grupe. Opštom problematikom jezičke i rasne diskriminacije bavili su se Melanija Mikeš (Novi Sad): Jugoslovenski model višejezičnosti, Aleksandar Peleš (Sarajevo): Nacionalna, etnička, rasna, jezička i vjerska ravnopravnost i međunarodno pravo, i Albina Lük (Ljubljana): Jezik kao sredstvo razlikovanja etničkih manjina.

Problemima jezičkih manjina bavili su se sledeći referenti: Samo Pahor (Trst): Etnički i jezički položaj Slovenaca u Italiji, Agim Byci (Đakovica): Položaj albanskog jezika u Jugoslaviji. Štefan Emrih (Eisenstadt): Upotreba jezika u javnom životu gradišćanskih Hrvata, A. Verdoort (Louvain): Jezički problemi stranih radnika i sociolingvistički problemi dece stranih radnika u obrazovanju, i Peter Klinar (Ljubljana): Društvene razlike u međuetničkim odnosima.

Treća tematska grupa bila je uloga međunarodnog jezika. Pročitano je tri rada, i to: Boris Grabnar (Ljubljana): Tehnologija komunikacije i međunarodni jezik, Uve Joachim Moritz (Stolberg): O vezi između jezika etničkih manjina i međunarodnog jezika, i Guy Héraud (Pau): Za rešenje etničkog problema.

O jezičkoj politici je govorio Peter Zlatnar (Ljubljana) u svome radu: Mesto jezika u samoupravnim odnosima.

U diskusijama pored referenata učestvovali su: Mustafa Abd el Magib (Khartum), Berame Mdiaje (Dakar), Jesus Najera (México) i drugi.

KÖNYVEKRŐL

Péter László

TÍZ, TIZ, TISZTA VIZ

Jugoszláviai magyar népi mondókák. Gyűjtötte, és sajtó alá rendezte Matijevics Lajos. Újvidék, 1976. 298 l. Forum Könyvkiadó. (Hagyományaink 7.)

A jugoszláviai magyar könyvkiadás egyik legbecsülendőbb vállalkozása ez a sorozat, a vajdasági magyar művelődési örökség föltárója és közkinccsé tevője. Egyaránt ápolója, megmentője a helyi irodalmi és népköltészeti értékeknek.

Új kötete a népköltészetnek olyan műfajára irányítja a figyelmet, amelynek önálló kötetben való bemutatása Magyarországon sem történt meg. Növeli értékét, hogy az anyag jórészt gyűjtő és az egészet összeállító, szerkesztő Matijevics Lajos sikerrel kísérli meg a műfaj ismertető jegyeinek összeállítását és csoportosítását. Ebben alig támaszkodhatott a magyar népköltészeti tudomány eddigi tanulságaira, hiszen a mondókák szakirodalma igen gyér, jobbadán csak a népköltészetről szóló általános munkák egy-egy bekezdéséből, utalásából áll. A további finomításig meggyőzők Matijevics fejtegetései a mondókák jellegzetességeiről, nyelvi tartalmi jegyeiről és kölcsönzött elemeinek a műfajban betöltött fontos szerepéről. A látási típusú olvasónak, kutatónak szemléletesen sokat mondanak a mondóka jellemző elemeinek és típusainak grafikus ábrázolásai is, amelyek a helyénvaló, mérsékelt strukturalizmus hozadékai a folklorisztikában.

Tizenhét csoportra tagolja a szerkesztő a zömmel Vajdaságból, Bácskából, Bánságból és Szerémségből gyűjtött gazdag anyagot, mégpedig a mondókák tartalma, célja, tehát funkciója szerint. *Találós versikék; hintáztatók és ringatók; az állatok hangját utánzó („állatok beszéde”); a tárgyak hangjából költöttek („tárgyak beszéde”); kiolvasók; ugráltatók; serkentők; guggoló játékokkal járó rigmusok („guggócskák”); táncmondókák; tréfás mondókák, mondókamesék; csúfolók és játékserkentők; állatmondókák: hívogatók, riasztók, csúfolók; felelgetők; nyelvtörők; számolósodik; a természethez szólók (naphoz, holdhoz, esőhöz); végül az alkalmi mondókák.*

A fölsorolás is mutatja, hogy mondóka mint műfaj, bár viszonylagos önállósága kétségtelen, alig határolható el más népköltészeti ágaktól. A naphoz, holdhoz, esőhöz szóló mondókák pl. csak széténekelte,

porrá morzsolts részei a természetvarázsló *ráolvasásoknak*. Matijevis a *Függelék* élén közli Kálmány Lajosnak ezt a klasszikus megállapítását: „Valóságos tárháza, valóságos menedéke a népköltésnek a gyermekvilág maradványa: a gyermekjátékok, -dalok, -versek s dajkarímek. Van itt az egyszerű rimes soroktól s altatóktól egész balladatöredékekig minden ágából a népköltésnek s az életben előforduló cselekedeteknek. Csupán utánzás az egész, de egyszersmind mentő is.” A néprajz azóta sok más népeleti jelenség, tárgy életében megfigyelhette, hogy miként száll alá a hajdani magaskultúra egy-egy eleme a népi társadalom alsó szintjeire — gyermekekhez, cigányokhoz. A régésznek kincsesbánya egy-egy meglelt kőkori szemétdomb: ott találja meg hajdan virágzó kultúrák töredékes, de sokat mondó, mert egészében már föl nem lelhető tárgyi emlékeit. Valahogy így van a népköltészet a gyermekmondókákkal.

Ám a mondóka nem csupán a gyerekek műfaja, s így nemcsak elvirágozott műfajok hulladékait és a gyermekjátékok kedves gügyögéseit őrzi, hanem a fölnőtt társadalomnak a közmondásokéhoz, szólásokéhoz, szóláshasonlatokéhoz méltó rangú ítéleteit is életről, természetről, társadalomról. Nem csupán nyelvi játékok, mint mondjuk az állathangutánzók, amelyben roppant szellemes megfigyelések öltenek testet, hanem bölcs, olykor keserű filozófiák is. Népköltészetéről szólva mindig idézni szoktam két példát. Mind a kettő minta a tömörségre. Az egyik szemléletes és szellemes pedagógiai intelem a zsebkendőt még nem ismerő parasztvilág rendje szerint az orra törléséről megfelelő kisgyermeknek:

*Fényösékné kinn táncónak,
Szippancsékat várják!*

Kálmány Lajos gyűjtése Szőregről: két sor, nem is rímel, csak sajátos prózaritmusa van; a népi szürrealizmus iskolapéldája. A másik tömörségében is sokat mondó társadalombölcséletet rögzít a feudalizmus korából, Bálint Sándor szegedi gyűjtéséből:

*Hetes esső, hármás ünnep:
Gazdamorgás, bérösdallás.*

Kell-e magyarázni, milyen feszültségek lappanganak e két sor mélyén? A paraszti osztályharcnak mennyire egyszerű, köbe véshetően szabatos meghatározása, a gazda és cselédje közti ellentmondás klaszszikus megfogalmazása.

Néhány ilyen példát Matijevis gyűjteménye is közöl, s utószavában föl is hívja rájuk a figyelmet. A játékosság és tréfálózás mellett tehát a mondókák komoly, sőt komor társadalomlátást is tükröznek. A harang másként szól a szegényről, másként a gazdagról, „Ringy-rongy, ringy-rongy!” — így a szegényről. „Van pénze, van!” — mondja a gazdagról. Talán érdemes lett volna a gyűjtés során tervszerűbben, tudatosabban utánakérdezni az ilyen és hasonló fajtájú mondókáknak is. Bizonyára több él a nép körében, mint amennyit ízelítőül itt kapunk.

Másfelől a műfaj határát még az elhatárolhatatlanság ismeretében sem indokolt annyira megtágítani, hogy pl. közismert népdalokat mint mondókákat leltározzuk. A túl nagy terjedelem, a több versszak, már eleve óvatosságra kellett volna intenie a gyűjtőket. Önmagában az, hogy dallamtalanul, versként jegyezték föl rímes, ritmusos szövegeket, még nem teszi őket mondókákká. A *Lányok ülnek a toronyban* pl. aligha táncmondóka, sokkal inkább táncdal. Az *Ángyom süített rétest* szintén hosszabb szöveggel ismert népdal. Ilyen a *Fáj a kutyámnak a farka*, és az *Egyszer voltam nálatok* is, de a példákat szaporítani lehetne még.

Sajnálom azt is, hogy Matijevics két külön gyűjteményt ad egy könyvben. Ha az első —nagyobbik— rész csak az ő saját gyűjtése volna, talán elfogadható ez a kettéosztás, bár akkor is könnyedén jelölhető lett volna, melyiket ki gyűjtötte. De az első rész ugyanúgy több gyűjtő munkájának eredménye, mint a második, amelynek oroszán-része Kálmány Lajosé, de vannak benne a Magyar Nyelvőr százéves gyűjtéseiből is. (A magam szerény veprődi közlése, állathangutánzó kedvesanyám emlékezetéből, szintén a Nyelvőrben jelent meg 1948-ban; ez elkerülte a figyelmét.) Mindez áttekinthetőbb volna, ha ez a csupán formailag elkülönülő, de azonosan csoportosított anyag *egyetlen közlésrendben* állana. Mindegyik alatt apróbb betűkkel a lehőhely, a gyűjtő neve stb. — ez könnyebben is kezelhető, takarékosabb is, mint a terjedelmes, hátra vetett jegyzetanyag, ismétlődésekkel.

Erdemes ezekre a kiadástudományi, kiadástechnikai megoldásokra is ügyelni, mert egy csipetnyi érzékkel, hozzáértéssel fokozni lehet egy-egy könyv, sőt egy sorozat értékét, avagy le is lehet rontani. Így pl. nem érthetnek egyet azzal sem, hogy a szövegeket nem eredeti nyelvjárási alakjukban, hanem irodalmi átírásban közli a gyűjtemény. Kivéve a *Függelék* anyagát, ahol viszont a másik végletbe esik: az egykorú, már elavult fonetikus írást veszi át változatlanul. Holott mind a két részben az az egyedül elfogadható, korszerű eljárás, ha a mai nyelvjárási jelölésnek megfelelő alakban közöljük a népnyelvi szövegeket. Semmi értelme Kálmány gyűjtésében megőrizni a *cz*-t, vagy a *se* szócska után az irodalmi alakhoz képest (*sem*) hiányt jelölő vesszőt (*se'*); ugyanakkor viszont nagy kár meg nem őrizni a jugoszláviai magyarság nyelvállapotát a gyűjtés idejében (1964—1974) tükröző sajátosságokat. A szerkesztő érvelése, mely szerint azért mellőzte a nyelvjárási írásmódot, mert pedagógiai célja is volt („mondókáink nagyon alkalmasak a hangképzésnek, a hanglejtésnek és a szavak értelmes ejtésének gyakorlására, s általában a nyelvápolásra, a nyelvcsiszolásra”), részint ellentmondásban van a *Függelék*ben közölt anyagok írásmódjával (akkor azokat is át kellett volna írnia!), részint nem is helytálló. A nyelvjárási változatosságával csak gazdagabb, ízesebb marad a magyar nyelv.

Matijevics Lajos

A SZLAVONIAI (KÓROGYI) SZÓTÁR NÉPRAJZI VONATKOZÁSÁIRÓL

A Szlavóniai (kórogyi) szótár második kötete 1975-ben került ki a nyomdából, s mint ahogy szerzője, Dr. Penavin Olga vallja, nagyobb változtatást nem végzett az első kötetben alkalmazott szerkesztési elveken, csak a megvalósítás néhány formáját korrigálta.

Jelen ismertetőkben néhány mozzanatra kívánjuk felhívni a figyelmet, amelyekről érdemes elgondolkozni gyűjtőinknek, néprajzosainknak, tehát ez alkalommal a szótár nyelvészeti, szótártani jelentőségét csak a néprajzzal kapcsolatos keretek között említjük meg.

Nagyobb terjedelmű, ismertebb tájszótáraink, mint pl. az Ormánsági szótár, a Szamosháti szótár, a Szegedi tájszótár olvasása közben szinte természetesnek tűnik a néprajzzal kapcsolatos rövidebb vagy hosszabb magyarázat, az egyszerű sematikus rajz, a népi tárgyakról készített fénykép. Nem is a felvilágosítás, a könnyebb megértés végett állnak ott mindig ezek a sorok és illusztrációk, hanem szerves kellékei a műnek, a szótári anyagba tartoznak, nélkülözhetetlenek.

Dr. Penavin Olga szótárában is megtalálhatók az említett néprajzi anyagrészek, illusztrációk, rajzok és kommentárok. Bár a szerző néprajzi mozzanatnak említi, azt hiszem, ennél jóval többre értékelhetők az ilyen szótári részek. Lássuk hát, hogyan jelentkeznek művében ezek, s miért tartjuk olyan fontosnak őket.

Akár az első, akár a második kötetet vizsgáljuk ilyen szempontból, eltérés nem mutatkozik, tehát ebben a tekintetben sem történt valamilyen változtatás a szerző részéről, egységesen és következetesen kitart az első kötet szerkesztési elvei mellett. Egyik módja a néprajzi anyag bemutatásának magában a szócikkben történik. A szócikk utolsó részeként Nr. jelöléssel tulajdonképpen folytatódik a bemutatott szó ilyen jellegű tárgyalása. Pl. a „*leányság*” címszónál:

„*leányság*”, tájnyelvi alak, nyelvtani szerelés, szófaji minősítés és értelmezés. Utána következik a Nr. vagyis a néprajzi vonatkozás. „A lakodalomban a búcsúztató után elviszik a menyasszonyt a vőlegényes házhoz. Régen, mikor a menyasszony felszállt a kocsira, széttépett egy kis rozmarinkoszorút, a vőlegény csizmaszárába dugta. Ez azt jelentette, hogy a vőlegényé a menyasszony lánysága.” (II. kötet, 157. old.) Az ilyenfajta leírás sokszor szószerint történik az előadók, az adatközlők tájnyelvében. Ha néprajzi tárgy értelmezésével találkozunk, akkor

is a legtöbb esetben ez a sorrend mutatható ki, vagyis az utolsó helyen a Nr. jelölés után következik a magyarázat, mint pl. a „csinge, kazal, kebél, kócsag, padika” esetében. Találunk azonban olyan példákat is, amelyekben a szerző nem tartja szükségesnek felhívni a figyelmet a Nr. jelöléssel a tárgy jellegzetes néprajzi voltára, csak megmagyarázza annak jelentését. Ilyen pl. a kece, vagyis a „rövid bőrből készült ködmön” (II. kötet 37. old.). Erre az előszóban utal is a szerző: „Néprajzi tárgynál nincs elkülönítve a Nr. rész, hanem a tárgy leírása tartalmazza.” Az utóbbi típusú szócikk a legkevesebb, mert ha jól átnézzük a szótárt, a legtöbb helyen még a tárgyaknál is külön jelöli szerzőnk a dolog néprajzi voltát a megszokott Nr. jelzettel.

A szótár a szellemi néprajzi fogalmakat is vagy jelöli Nr. jelzéssel vagy nem. Pl. eszterlánc (I. kötet 211. old.), lakodalom (II. kötet 135. old.).

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a Szlavóniai (kórógyi) szótárban a néprajzi utalások ilyen szócikk-típusaival találkozhatunk:

1. Szellemi néprajzi fogalomra vonatkozó szócikk Nr. jelöléssel.
2. Szellemi néprajzi fogalomra vonatkozó szócikk Nr. jelölés nélkül.
3. Tárgyi néprajzi fogalomra vonatkozó szócikk Nr. jelöléssel.
4. Tárgyi néprajzi fogalomra vonatkozó szócikk Nr. jelölés nélkül.
5. Egyéb fogalomra vonatkozó szócikk sajátos néprajzi vonatkozással Nr. jelöléssel.
6. Egy tárgyra vonatkozó szócikk sajátos néprajzi vonatkozással Nr. jelöléssel.

Ezekhez a szócikkekhez szán íthatjuk még a rajzokat és a fényképeket, amelyek úgyszintén a feldolgozott terület néprajzi anyagának bemutatását szolgálják.

Bár D. Bartha Katalin, Garay Ákos, Döme Izrael, Hoblik Márton, B. Szabó György, Bona Júlia tanulmányai is igen gazdagon, szemléletesen és hitelesen mutatják be a szlavóniai népi életet, és sok értékes néprajzi vonatkozású anyagot megmentettek, Penavin Olga tájszótára sem marad el mögöttük ilyen tekintetben. A szlavóniai anyagot rendszerezve kínálja az említett szócikk-típusokban. S ha ehhez még a szócikkeken belül rögzített eredeti szövegeket, népdalokat, mondókákat és állandó szókapcsolatokat is figyelembe vesszük, megállapíthatjuk, hogy a szótár (I. és II. kötet) dialektológiai jelentősége mellett kiemelkedő néprajzi gyűjteménynek is tekinthető. A további néprajzi kutatásokhoz rendszerezett forrásanyagot tartalmaz, sok eddig ismeretlen néprajzi adatot mutat be, jó tájékoztató lehet egy szlavóniai múzeum tárgyi néprajzi anyagának a feldolgozásához, és sokrétű anyagot biztosít az összehasonlító néprajztudósok munkájához.

Vargyas Lajos

HALLOTTÁK-E HÍRÉT?

**Pásztordalok, rabénekek,
balladák.**

Sajtó alá rendezte Burány Béla. Az utószót írta és a jegyzeteket készítette Burány Béla. A dallamrendi mutatót és a dallamjegyzeteket készítette Bodor Anikó. Gyűjtötték: Burány Béla, Bodor Anikó, Tri-polyszky Géza, Bodor Géza. Szabadka, 1977, Forum 543 lap.

Jelentős gyűjteményt kaptunk a Vajdaság népzenejéről és népköltészetéről a jugoszláviai magyar folkloristáktól, elsősorban a fáradhatatlan Burány Bélától, aki a dalok nagyobb részét gyűjtötte. A kötet 27 balladatípusnak 130 variánsát közli, sok betyár- és pásztordalt, helyi és ponyvatörténetet és nagyszámú lírai népdalt, összesen 208 változatot. (Ezekhez még további 29 dallamot csatolnak a jegyzetekben.) A dallamokat jó lejegyzésben adják, *g*-re transzponálva, ami a zenefolklorista számára megkönnyíti az áttekintést; az erősebben variálódó régi dallamoknak versszakonkénti eltérései is fel vannak tüntetve, sőt néhány esetben több versszak teljes lejegyzését is közlik. A dallamközlés tehát a népzene kutatás igényeit is kielégíti. (Két előjegyzés: a 89.-ben a *b* hiánya, a 100.-ban pedig a kereszt az *e* előtt nyilván sajtóhiba.)

Gazdag anyagot gyűjtöttek össze klasszikus balladáinkból: 8 típusból 50 változatot! A Halálra táncoltatott lány, Három árva és a Szégyenbe esett lány balladának 12—12 változatát! A továbbiak: Megszólaló halott, Gunaras lány, a ritka Révésznek nótája, Házasuló királyfi (az utóbbi minden változatában azonban már elváltozott a befejezés; a 99—100. pedig valószínűleg felújított darab, nem képviseli a régi, helyi hagyományt.) S végül a Halálraitélt huga, ami meglepetésre egyetlen változatban szerepel, bár általában leginkább elterjedt, régi, klasszikus balladánk. A felsorolásból kitűnik, hogy a Délalföldön előforduló klasszikus balladák közül egyedül a Szeretet próbája (Sárig hasu kigyó) nincs képviselve a gyűjteményben, (annak viszont már közölték vajdasági változatát más alkalommal). Így hát a jugoszláviai magyarság élő ballada-kincsének szinte teljes, és eddig leggazdagabb gyűjteményét kaptuk kézbe.

Ugyanez vonatkozik a dallamokra. Értékes, gazdag zenei anyag gyűlt egybe; nemcsak elterjedt, jól ismert, régi típusoknak vajdasági változatai (1—6, 7 + 11, 8, 9, 10 + 84, 25 + 26, 28 + 196, 29 + 30 + 59, 54 + 110, 67 + 109 + 115 + 116, 111, 178, 184, 186 + 187, 195 + 197 + 199),

hanem ritka darabok is: 45, 46, 48, 55! 56! De ahol a dallam se nem különleges, se nem a legrégebb hagyományból való, akkor is a magyar népzene általános, ismert típusait képviseli, tehát a helyi hagyomány életéről tanúskodik. Ha pedig olyan dallam kerül elénk, mint a Három árva változataiban, amely egy középkori himnusz-dallam különbözőképpen elváltozott formája, akkor is fontos adatokat kapunk, mert ez a dallam ugyanevvel a szöveggel eddig két változatban került csak elő Békés megyéből, tehát a Vajdasággal szomszédos magyarországi területről. Itt most egyszerre 7 változatát kapjuk; amiből ugyan csak a 94. van közel az ép formához, valamint többé-kevésbé 85—86, (határozottan romlott 88. és 90—92), mégis egyszerre megnövekedett a dallamtípus jelentősége és elterjedése.

Maga a ballada-szöveg már szintén csak töredék, vagy egészen le rövidült kivonat — mint Magyarországon is a legtöbb helyen. Mégis a változatokból össze lehet állítani a teljes szövegek legfontosabb költői helyeit: az anya sírján panaszkodó három árvát, legjellegzetesebb szavaikat: „Keljén ken föl édesanyám, Mer elszakadt a gyászruhám”, az anya választát: „Nem kelhetek, gyermekeim, Elrohadtak már csontjaim” (vagy „Elbágyadtak a tagjaim”, vagy „Nem kelhetek, három árva, Kóporsóba vagyok zárva”), sőt a legjellemzőbb, betűrímekkel ékes költői fordulat is előkerül: „Mikor a hajam fésüli, Arcom piros vérem veri. Mikor adja ránk a ruhát Vérbe virágzik a ruhánk.” Mindez az egykori gazdagság jele, és igazolja, hogy érdemes még a morzsákat is összeszedni.

Kérdés viszont, érdemes-e annyi kiérleletlen helyi történetet közreadni. (Pl. 183. és 188.) Az ilyenek megzavarják az olvasók ízlését. Elfogadható volna az ilyen, ha szép dallammal párosul, de akkor is inkább tudományos kiadványba való. Ha egy gyűjtemény célja a helyi hagyományok felújítása, mint ennek is, akkor a legfőbb követelmény az esztétikai érték; ne tegyünk mennyiségi szempontból engedményeket e téren.

A jegyzetekben adott magyarázatok általában helyes tájékoztatást nyújtanak az olvasónak. Nem mindig tehetnek róla a szerzők, hogy olykor nem vagy nem egészen helytállót mondanak: nem mindig jutnak hozzá a legfontosabb és legteljesebb forrásokhoz. Azért talán részletesebben kitérek olyan állításokra, ahol hozzáfűzni vagy helyesbíteni valót látok; nem kifogásként, hanem a helyesebb tájékoztatás és a szerzők további munkájának segítése céljából. Mindaz természetesen sokkal több, amihez nincs hozzátennivalónk, ami tehát a kutatás mai állását helyesen tükrözi.

A gyűjtemény szövegek szerint van rendezve, a szöveg változatai vannak egymás mellett. Ez helyes is egy közönségnek szánt, népszerű kiadványban, mert a közönség a szöveghez ért jobban, annak egyezéseit tudja jobban követni. Viszont a betyár- és pásztordalok közé is került betyár-ballada, a 34 és 34/a, ami inkább való a „Betyárballadák” csoportjába, és teljesebb is, mint az ott közölt 128. A 38. is a 118—120. változata, s inkább ott volna a helye. A szövegrendezési elvtől pedig eltér az első 6 darab, amely közös dallama alapján került egymás mellé.

A Háromszoros magzatgyilkos Szabó Vilma szövegében az a rész: (a harmadiknak) „öngyilkosa lettem” a jegyzet szerint azt jelentené, hogy a hősnő már állapotos volt. Viszont a legépebb szövegekben itt azt mondja: „Harmadiknak gyilkosa most lettem” — amikor ti. „Lefeküdt a diófa tövére”, megszülte és rögtön megölte. Ebből romlott az „öngyilkosa lettem”.

Helyes, hogy a gyűjtők mindenütt följegyezték az előadók magyarázatait a balladai eseményekre. De ha már ezeket közlik, éreztetni kell, mennyire nem lehet hitelt adni nekik, hiszen sok esetben, mint itt is, egymásnak ellentmondó, sőt saját szövegüknek is ellentmondó magyarázatokat fűznek hozzá. Példa a halálatáncoltatás „megmagyarázása” („ördög” táncoltatta halálra a lányt, sőt a legképtelenebb, hogy borotva volt a cipőjében). Jellemző, hogy az igazi balladai konfliktust, a gazdag—szegény ellentétét az az énekes adta magyarázatul, aki a legrégebbinek tartható dallamra énekelt (81.), és szövegében a teljes felépítés mellett a legtöbb régies részletet is fenntartotta, (pl. annak a ma már ritka párbeszédnek nyomát: „Hát minek hivattál? — Úlj le mellém, igyál, Majd megtudod mingyár.”).

A 430. lapon a balladák keletkezését a középkor egy-egy „ma már meg nem határozható esztendejéből” vezeti le a magyarázat, „melyben egy-egy később balladává vált esemény lejátszódott”. Eddig nem sikerült valóban megtörtént eseményhez kötni egyetlen klasszikus ballada cselekményét sem; valószínű, hogy azok általános érvényű tanulságok számára *kitalált* cselekmények.

A 208. sz. Vadász és lánya elterjedt ponyva-ballada eredetéről már csak könyvem megjelenése után tudtam meg (a német összkiadás szerkesztőinek körleveléből), hogy néhány ritka 18. századi kiadványban megjelent ponyvaízü történet az őse, amely a német összkiadás következő kötetében fog megjelenni. Sietek ezt legalább itt bejelenteni. Ez persze megerősíti a jegyzetben mondottakat a dal idegen jellegéről.

A dallamokat a zenei szerkesztő a Járdányi által kidolgozott zenei rendnek egy leegyszerűsített változata szerint csoportosítva tárgyalja, ami egy ilyen kisebb anyag számára indokolt megoldás. Itt csak egyetlen probléma merül fel: az új stílusú dalok nem válnak el az olyan daloktól, amelyeknek első és utolsó sora azonos, középső soraik is magasabbban vannak, mégsem új stílusúak. (ABCA-felépítésűek). Ezt vagy meg kellett volna mondani az 504. lapon, a II. rész címénél, ahol zárójelben utal az „új stílus”-ra, vagy elkülöníteni a kétféle dallamokat (forma szerint). Maga is érezte az ellentmondást, amikor egyik-másik dallamnál meg is jegyzi, hogy nem új stílusú; de azokon kívül van még több is (pl. a Halálatáncoltatott lány dallamai).

A dallamokhoz fűzött jegyzetekben sokkal nehezebb feladat előtt állt a szerkesztő, hiszen néhány ezerre rugó magyar dallam-típusnak, köztük eddig sosem közölt típusoknak ismeretével alig rendelkezhet más, mint akik azoknak rendezésével állandóan foglalkoznak. Az idestova 70 esztendeje folyó népdalkutatás teljes irodalma sem áll rendelkezésre mindenütt. Annál nagyobb érdem, hogy alig valamit kell hozzátenni vagy módosítani jegyzeteihez. Csak elírás folytán kerülhetett a 130—131. dallam az 1—6. rokonai közé (495/1). 31.-ről meg kellene mon-

dani, hogy romlott. Ebben a típusban a kadenciák változhatnak ugyan 5. és ^b3 fok között, de ez még nem „makám-elv”; azt még a sirató dalmára is csak fenntartással alkalmazhatjuk. (Igazi makám csak a máramarosi hora lunga Keleteurópában.) A 10. és 80. teljesen más dallam, nem rokona egymásnak (495/2). A 4. viszont nem összekötő láncszem az 5.-höz, hanem avval teljesen egyezik. A 195., 197. és 199. inkább az „Azt hittem, hogy nem kellek katonának” elváltozott formája, mégpedig 28. és 196. hatása alatt. (496/6). Sajtóhiba: nem 45-nek, hanem 46-nak csúszott le első sora (496/9). Az 55. első sora valóban oktávval mélyebbre van írva. Rokonai azonban inkább Kodály—Vargyas 122 „Annyi bánat a szüvemem” és annak újabban előkerült sokféle variánsa, köztük 4. foku harmadik sorral is. Másfelől rokona egy Somogy megyei 6 szótagos dal (AP 639) 4 (VII) 4 kadenciákkal. Ez a dal igen fontos variáns, összekötő láncszem dunántúli és gyimesi dalok közt.

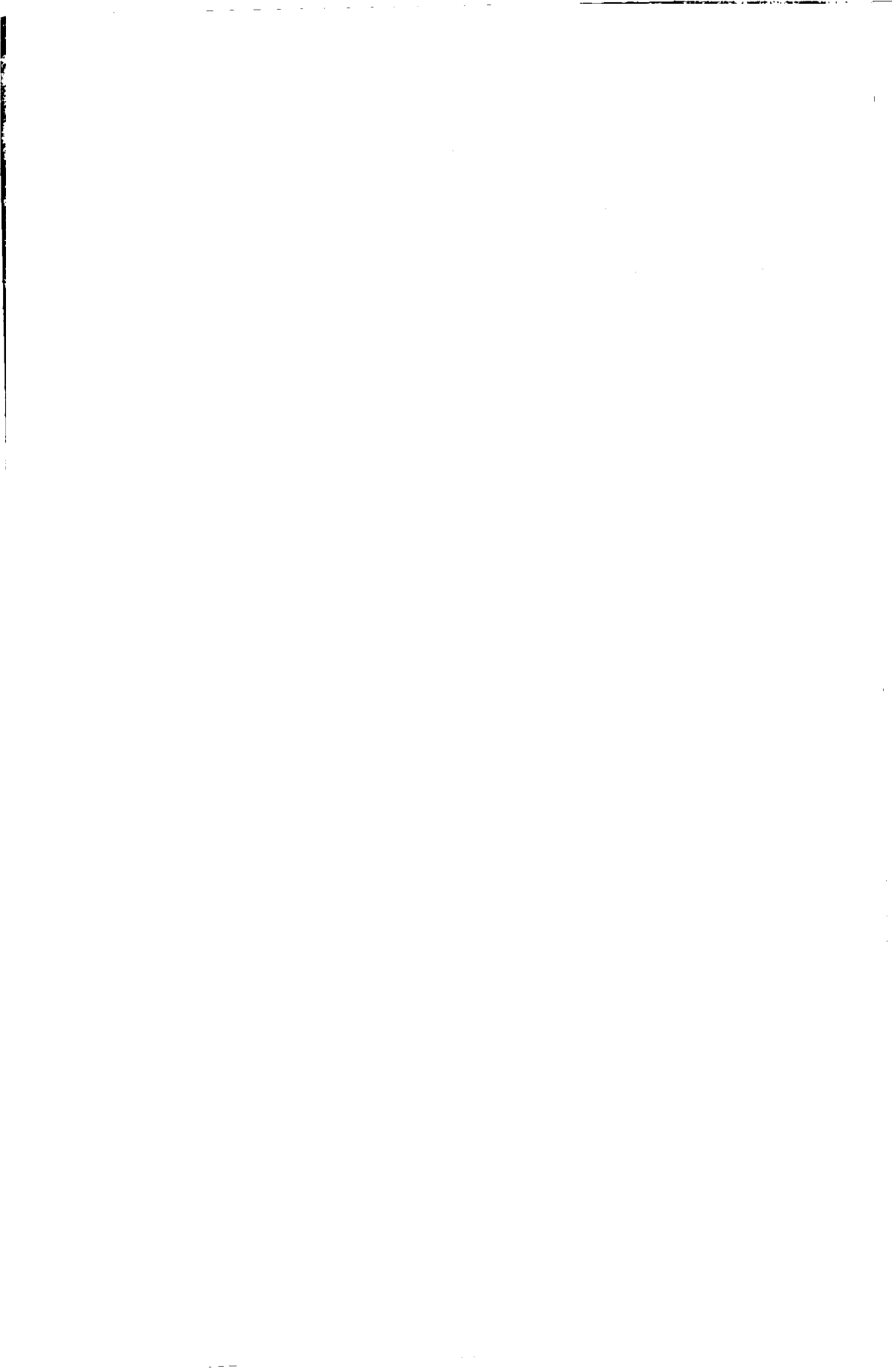
A 7., 11. és 178. valóban a középkori himnuszról származó „Bujdosik az árva madár” dallama; 11. van legközelebb a himnuszhoz. De már a 48. és a 11. sz. jegyzet dallama nem tartozik ide, 157. pedig 156-nak végső kiforgatása lehet.

A Bogár Imre-dal nem a 114—116. dallam „elműdalosodott változata”, hanem egy végső soron valószínűleg szlovák dallam, amely ebben a formában általános az egész nyelvterületen (499/32: 113. és 117. dal.) A 96.-ról adott magyarázat, hogy a „Hogyha elmész katonának” dúrkvintváltó dal változata volna, nem lehetetlen, de semmivel sem bizonyítható. Az a változás, amit 501/40-en említ, nem lényeges: az egész dal tk. változatlan. A 186. sz. jegyzet dalában a fölfelé induló terc-szekvencia többnyire szlovák eredetre mutat. A Kerényi-hivatkozásban szereplő muraközi dallam nyilván már a magyarból van átvéve (501/44.)

A 207. valószínűleg Bartók 230-nak változata a 4. fokon fennakadt befejezéssel, (502/53.). Kissé merész állítás, hogy 49—51. a „Basa Pista” változata. A kadenciák egyezése és a Basa Pista-dallam egyedülálló volta megengedik ugyan ezt a föltevést, de a két dallamfajta egészen más jellegű; ennyire nem szoktak pentatonizálni egy ilyen funkció harmóniakra épülő műdalt (502/55). 56.-ot is könnyebb az „Árva vagyok, árva” (itt 110. sz.) dallamából levezetni, mint az „Árgirus-dallam”-ból (502/56). Viszont teljesen egyező két dallam azonos szöveggel található az akadémiai gyűjteményben Somogyból és Zalából. A 68. középkori, nyugati eredetű dallam, mint újabb kutatások mutatják, nem románcból csonkult (503/57). Beosztása annak idején Kerényi függelékébe indokolatlan volt. A „Bakonyerdő gyászba van” — 121. stb. — nem fél-dallam, hanem „tót ritmusszűkítés” van benne, valamint az ilyenkor törvényszerű AABB szövegismétlés (503/59). A „Jászkunsági gyereke vagyok”, múlt századi műdal-töredék volna? Mi bizonyítja? (503/59). S a 80. „furcsaságai” talán a Simonffy-dallam végső romlásából álltak elő.

Ez a néhány megjegyzés mitsem változtat azon, hogy a jegyzetek túlnyomó többsége igen komoly tájékozottságról tesz tanúságot mind a népzene anyagában mind pedig a legújabb tudományos irodalomban. Igen öröndetes, hogy a jugoszláviai magyarságnak is van már megbízható népzenei szakértője, nemcsak az erdélyi és szlovákiai magyar

kisebbségnek. Kívánatos volna, hogy szorosabb kapcsolat és tapasztalatcsere alakuljon ki közte és magyarországi népzene kutatók között, hogy minden olyan információt megkaphasson, amihez munkahelyén nem jut hozzá. (Ezért is tértem ki olyan szakmai részletekre ez ismertetésben, amit más esetben inkább a lektori véleményben szoktunk megadni.) S az is igen öröndetes, hogy egyre több és egyre nagyobb tapasztalattal bíró gyűjtő dolgozik a jugoszláviai magyarság népdal-kincsének feltárásán. Az eddig feltárt anyag a Vajdaság népdal-hagyományának gazdagságáról tanúskodik. S ha még hozzáveszik a szlavóniai falvak nagy értékű történeti énekkincsét, elmondhatjuk, hogy olyan alappal rendelkeznek, amelyet érdemes beépíteni a jugoszláviai magyarság művelődésének épületébe.

Péter László

HALLOTTÁK-E HÍRÉT?

**Pásztordalok, rabénekek,
balladák**

*Sajtó alá rendezte Burány Béla. Újvidék, 1977. 543 l. Forum
könyvkiadó. (Hagyományaink 8.)*

Tanulságos megfigyelés, hogy a jugoszláviai magyar népköltészeti kutatás rövid másfél évtized alatt, mióta egyáltalán tudatos és tervszerű gyűjtőmunka folyik, megismételte ugyanazokat a fejlődési szakaszokat, amelyek az egyetemes magyar népköltészeti tudomány fejlődésének máfél évszázadában megmutatkoztak. Legföltűnőbb ebben, hogy a meglelt kincseket gyűjtők igyekeztek mielőbb közzétenni. Korábban, mint Bori Imre e hasábkon (HK 28. k. 5. l.) rámutatott, szétszórtan folyóiratokban, pontosabban szinte csak a Hídban, 1962 óta pedig önálló füzetekben is. A mostani kötet szerkesztőjéé, Burány Béláé az érdem, hogy a *Zentavidéki népballadák* című kis kötetével (1962) utat tört, és példát mutatott. Szintén ő és munkatársai, Fábri Jenő, Tripolszky Géza, gyarapították újabb gyűjtésekkel ismereteinket 1966-ban *Száraz kút-gém, üres válu* címmel megjelent kiadványukban.

Az utóbbi két évben még meggyorsult a gyűjtés és közreadása üteme. 1975-ben Kovács Ilona és Matijevis Lajos *Gombosi népballadák*, Tóth Ferenc pedig *Kálmány Lajos nyomában* címmel a Bánság északi részéről gyűjtött balladák közzétételével, végül 1976-ban Penavin Olga *Kórógyi (szlavóniai) népballadák, balladás történetek, balladás dalok* címmel újabb hasonlókkal gazdagította a jugoszláviai magyar nyelvterület népköltészetéről való tudásunkat. Ez a gazdag termés örömmel tölthet el mindenkit, aki néphagyományaink értékeit becsüli, szereti, mégis bizonyos kapkodás, tervszerűtlenség tünete is egyben. Ha arra gondolunk, hogy a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában ezrével húzódnak meg kiadatlan, de a kutatás számára hozzáférhető balladaszövegek, s hogy Vargyas Lajos hatalmas ballada-monográfiája egy-egy balladánknak változataira csak területi megoszlásban (gyűjtési helyük szerint) és statisztikailag utal (hányat ismerünk eddig kiadottakat és kiadatlanokat vegyest; némelyik megközelíti a félezret is!), akkor irigységgel elegy öröm fog el az említett és most ismertetett kiadványok láttán. Ám mégis megszívlelendőnek tartom Bori Imre idézett *mérlegének* javaslatát a jugoszláviai népköltészeti adattár („folklor archívum”) mielőbbi megszervezésére, hogy így lehetővé váljék a minél teljesebből

válogatni, s kiadványokban csak az esztétikailag legkiválóbb (legtelje-
sebb, legépebb szövegű s legértékesebb dallammal párosult) változato-
kat közzétenni.

Ha ilyen kéziratár már lett volna, s abban a kutató szabadon bú-
várkodhatott volna (természetesen a gyűjtőkre való hivatkozással, akár
„szerzői joguk” méltánylásával is), akkor most egy olyan gyűjteményt
tartanék kezemben, amely nem csupán Burány Béla, Bodor Anikó, Tri-
polszky Géza és Bodor Géza gyűjtéseit tartalmazná, hanem az említett
gyűjteményekből, Kiss Lajos és Király Ernő könyveiből, s talán a még
kéziratban levőkből is, és így jobban reprezentálná az egész jugoszlá-
viai magyar nyelvterület balladás költészetét.

Bori Imre „a zentaiaknak” ezt a valóban hatalmas méretű munká-
ját Kallós Zoltán erdélyi és moldvai gyűjtésével hozza párhuzamba:
„méltó párja” — mondja. A munka, a fáradozás kétségtelenül rokon
Kallóséval, bár az ő egyedülsege, elszigeteltsége és a gyűjtési terület
távolsága mégis kedvezőtlenebb volt, mint Burány Béláé és társaié. Ha
pedig a gyűjtés tudományos és esztétikai hozadékát nézzük, ellent kell
mondanom Bori Imrének. Nem a gyűjtők az okai, hogy Vajdaságban
annyira megfogyatkoztak a régi, klasszikus népballadák, hanem a törté-
nélelem. Még Kálmány Törökbecsén rátalált a Kőműves Kelemenné pár
sornyi töredékére, s ő tette közzé *A török rabolta lány* egyetlen magyarszentmihályi szövegét, és több más régi balladánkat is szinte csak
az ő gyűjtéséből ismerjük (lásd Vargyas Lajos: *A magyar népballada
és Európa*. Bp. 1976. 2. köt. 799. l.). Most már legrégebbiként meg kell
elégednünk *A halálra táncoltatott lány*, *A szégyenbe esett lány*, a *Fehér
László* és a *Három árva* változataival. Ezek közt is gyakori az ilyen fél-
beszakítás: „Nem jut eszembe tovább!” „Nem mén tovább!” Gyakori
a kihagyás, a prózai összekötő szöveg, a nevek, szavak eltorzulása.

Annál gazdagabbak a pásztor- és betyárdalok, rabénekek, valamint
az újabb keletkezésű, 19—20. századi balladák, balladás dalok, közöttük
szép számmal a helyi történeteket megéneklő. Piszár Pali gyilkosságá-
nak még a napját is kinyomozta Burány Béla: 1891. november 16-ra
virradóra ölte meg a zentai kocsmában Kazinczi Ferencet. (Azóta Ka-
lapis Zoltán és Bori Imre kutatásaiból tudjuk, hogy a legfrissebb vaj-
dasági balladánknak 1920. május 30-án történt gyilkosság volt az ihle-
tője: Bálint József a tóbai búcsúban megkéselte Deák Gyurit. Kétfelé
sarjadt ki a história a nép ajkán: egyik a gyilkosnak, másik az áldo-
zatnak a nevét kapta föl, és örökítette meg.)

Talán ez a legfőbb tanulsága ennek a valóban gazdag gyűjtemény-
nek: a klasszikus hagyományok ugyan kihaltak, de a szájhagyomány
örök szükséglete a legutóbbi évtizedekig oly eleven erővel hat, hogy
a régieknek mutatis mutandis újjászületései — ha kevesebb esztétikai
értékkel is — még tanulmányozhatók. Kálmány Lajos nem tudott kot-
tázni, s mire a fonográf kezelését megtanulhatta volna, szél érte, nem
bírt a nehéz masinát. Népdalai, népballadái így dallam nélkül marad-
tak ránk. (*A törökrabolta lány* dallamát kivételesen, 1914-ben, beküldte
az Ethnographia szerkesztőségének, de ott — elkallódott!) Most annál
hasznosabb, hogy ez a kötet megmenti a zenei anyagot, s ebből némi-
képp visszakövetkeztethetünk a száz év előttire is. Igaz, hogy sajnos a

zenei érték szintén megfogyatkozott ezen a tájon. A zenei jegyzeteket készítő Bodor Anikó nem győzi megjegyezni egy-egy dalról: romlott változat; sok benne a műdalos fordulat; műdalos ízű; elműdalosodott, s így tovább. Alighanem a bácskai társadalom önelégültségével, jómódjával függhetett össze az az uraskodó magyarnóta-szeretet, amely — mint a gyom a pázsitot — kiszorította, kiirtotta a magyar népzene régi stílusait, jellemző sajátosságait, a pentatóniát és a kvintváltó szerkezetet.

A nép nem ismeri a *ballada* szót, ez tudományos szakkifejezés. A daltól, s nótától jobbadán csak egy jelzővel különbözteti meg: *történetes nótának* mondja. Nehéz is ennek a gyűjteménynek a csoportosítása. Vargyas monográfiája óta már célszerű lett volna (mint Penavin Olga tette) az ő csoportosítását követni, s a balladák megfelelő fajtái közé iktatni a dalokat is. Most a gyűjtemény szerkezete meglehetősen következtelen. Pl. a *Rózsa András azt írja a levélbe* (38. sz.) a betyárdalok közt található; holott csak változata annak a kettőnek, amelyek itt Csali Pistáról, de másutt Rózsa Sándorról szólnak (118—119. sz.), s amelyek viszont a betyárballadák közt szerepelnek.

A jegyzeteknek szélesebb kitekintésűeknek kellett volna lenniük, s ez éppen Vargyas könyve óta nem is lett volna túlságosan nehéz. Főltűnően belterjesek: szinte csak a vajdasági közlésekre, párhuzamokra, változatokra utalnak, még ott sem elég körültekintően. Pl. a 200. sz. dal (*Feleségem olyan tiszta*) itt — Bodor Anikó szerint — igen romlott zenei változat; Szeghy Endre 1943-ban Magyarakanizsán gyűjtött darabja (*Adorjánról házasodtam*) pien hangokkal ugyan, de értékes, pentaton dallamú (Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. Szeged, 1946. 78—79. l.).

A hitakozások olykor ötletszerűnek látszanak, hol utalnak más, nagyobb, az egész magyar nyelvterületet fölölélő gyűjteményekre (pl. a Csanádi—Vargyas-féle negyedszázaddal ezelőttire), hol nem. Zavaró és megnehezíti a keresést, hogy a zenei jegyzetek külön vannak, s új számozást is kaptak, önálló, zenei nézőpontú csoportosítás alapján. A célszerű az lett volna, ha Bodor Anikó dallamra vonatkozó megjegyzései Burány Bélának a szövegről szóló jegyzetei után, egyenként, tehát egy helyütt volnának találhatóak, esetleg mindjárt a közölt szöveg után. A zenei anyag sajátos csoportosítását ugyanolyan táblázatos megoldás is elégségesen szolgálná, mint a zárlatok szerinti dallamrend vagy a szótagszám mutatója.

A 170. dal jegyzete kimaradt, s ettől kezdve a 184-ig hibás — eggyel elmarad — a számozás. E fajta szerkesztési ügyetlenségnek ilyen értékes, drága könyvben nem szabadna előfordulnia. Mint ahogy annak sem, hogy a negyedszázada érvényes helyesírással ellentétben a *vö.* rövidítést *v.ö.* alakban szerepeljen végig a könyvben. Magam még azt sem látom szívesen, hogy *lap* helyett germanizmussal *oldalt* írjak, ill. rövidíténe.

Laikus megjegyzésként hat itt-ott a jegyzetben az olyan, hogy egy-egy dal szövegében Rózsa Sándor neve „utólagos”. A népköltészet alaptörvénye, hogy változataiban él, s ez azt is magával hozza, hogy a nép kétely és gátlás nélkül húzza Bogár Imre vagy Gacsaj Pesta nő-

táját Rózsa Sándorra és fordítva. Ez nem „utólagos névcseré”, hanem a folklór természetrajza, s éppen ezért esetenkénti megjegyzése fölösleges. A változataira persze lehetne hivatkozni, s akkor azokból rögtön kiderülne, másutt kinek a neve szerepel egy-egy dalban, balladában. Pl. a már említett Csali Pista helyett az országosan kedveltté vált betyárballadában sokszor Rózsa Sándor van, még erdélyi változatokban is. (Vargyas statisztikája szerint 52:29 az arány Csali Pista és Rózsa Sándor közt.) Egyébként Burány két helyen is (451, 474. l.) elmondja e dalról, hogy a magyar televízió *Röpülj páva* vetélkedőjén a sándorfalvi citerások népszerűsítették. Kis igazításul: nem a vetélkedőn, hanem a Móricz Zsigmond *Rózsa Sándorából* készült sorozat szignáljaként vált országosan, sőt úgy látszik, Magyarországon kívül is, ismertté a valóban tetszetős dallam. S bár a sándorfalvi citerazenekar mutatta be, valójában Waldmann József tápai gyűjtése (Tápé. Szerk. Ilia Mihály és Juhász Antal. Szeged, 1971. 711. l.).

Egyik helyen Mátyásy (447. l.), a másikon Mátyás (496. l.) szerepel egy pásztor dal forrásának szerzőjeként; helyesen *Mátyási* József volt a költő. A kötet címadó dalában (45. sz.) romlott az a sor: „Kuruc partján levő sötét tömlőcenek”. A jegyzet erőltetett magyarázata szerint a „Kuruc partján levő” — a folyó (melyik folyó?) török, bánáti oldalát jelentené (452. l.). Szegvár — Csongrád megye egykori székhelye — sose volt Bánsággal határos; a Tisza folyik el mellette, s át rajta a Tiszába ömlő *Kurca* patak. Ez a név vált a földrajzban nyilván járatlan padéi asszony ajkán „értelmesebb” *kuruccá!*

Eppen úgy, ahogyan a kettővel előtte levő dalban (43. sz.) Kismargita helyett a doroszlói dalos a neki logikusabb *Kismargitkát* énekelt. Igaz, ez a különbség a jegyzetben elsikkadt, itt azért, mert összevontan szerepel ez a dal a megelőzővel. De másutt meg az a zavaró, és az teszi a könyvet még nehezebben kezelhetővé, hogy a közlési helyen levő cím (többnyire kezdősor) nem azonos a jegyzet címével (többnyire a balladahős neve). Pl. a 170. sz. dal címe: *Harangoznak a padéi toromba*. A jegyzetben ugyanez: *Gyuri Bandi*. A következő címe a főszövegben: *Isten tudja, Vásárhejjen mi történt*. A jegyzetben: *Török Zsuzsi*. Ezt nem szabad csinálni!

A „közismertnek vélt” *Gólya, gólya, hosszulábú gólya* kezdetű nóta dallamostul Murgács Kálmán szerzeménye (453. l.).

Sajnálom, hogy mindezeket a fogyatékoságokat nem hallgathatom el: nem szabad áztatnunk a vajdasági magyarságtudomány kutatóit hamis elnézéssel. A mércét a magyar folkloriztika — elsősorban Vargyas Lajos munkásságával — magasra emelte, s ennél alább már nem adhatjuk. Céлом, hogy fölhívjam a jugoszláviai magyar könyvcsinálók — szerkesztők és kiadók — figyelmét, hogy a könyvkiadás tudomány is: vannak bizonyos elvi és módszertani eljárások, amelyek a szép könyvhöz méltó szerkezetű, tipográfiai és gyakorlati megoldásokat, színvonalas szöveggondozást stb. kívánnak, s ezeket érdemes a további kiadványokban, nevezetesen a *Hagyományaink* sorozat jövődó köteteiben érvényre juttatni.

Ám azt sem szeretném, ha valaki kifogásaimból kedvezőtlen véleményt olvasna ki akár az ismertetett gyűjteményről, akár az egész so-

rozatról. Azt hiszem, eléggé közismert, hogy a jugoszláviai magyar szellemi örökség ápolásának régóta rokonszenvező szemlélője, a magam szerény lehetőségei között pártolója, sőt résztvevője és népszerűsítője vagyok. Ahol csak módomban van, ismertetem, méltatom az újvidéki és szabadkai magyar tudományosság eredményeit. Vitattam és vitatom Kiss Ferencnek a jugoszláviai hagyományápolás helyessége iránt nagy nyilvánosság előtt kifejtett lekicsinylő kételyeit, sőt károsnak is tartom őket. Mindezek után és éppen az ilyen bírálatokkal szemben *a támadási fölület szűkítése végett* tartom fontosnak hangsúlyozni, amit Bori Imre már többször említett *Mérlegében* a jugoszláviai magyar néprajz és népköltészet tudomány munkatársai elé helyesen tűzött ki célul: meg kell tanulniuk a magyar folklorisztika már elért színvonalán közzétenni, jegyzetekkel ellátni, értelmezni, értékelni a gyűjtött gazdag anyagot.

Ezen az úton nagy lépés előre, hogy Bodor Anikó, Horvát Valéria és Székely Mária személyében már a népzenei anyagnak is van hozzáértő gazdája. A szövegfilológia elsajátítása sem ördögösség, s nem javasolnám, hogy a jegyzetkészítést magyarországi kutatóknak adják ki albérletbe. Burány Béla, aki műkedvelőből, a szó eredeti értelmében vett *amatőrből*, azaz a népköltészet kedvelőjéből, szerelmeséből vált neves kutatóvá, kicsit több elmélyedéssel, nagyobb körültekintéssel meg tud felelni a követelményeknek. Legfőljebb magyarországi folkloristát lehetne megbízni szakmai ellenőrzéssel, lektorálással. A ballada tárgykörében elsősorban Vargyas Lajost, hiszen ő a szöveghez és a dallamhoz egyformán kitűnően ért.

Említett gyöngéi ellenére ez a gazdag, példás szorgalommal és lelkesedéssel összeállított gyűjtemény a vajdasági magyar néphagyomány megismerésében jelentős mérföldkő, és a népköltészeti gyűjtő és földöző munka további ígéretes eredményeinek biztosítéka.

Vargyas Lajos

**PENAVIN OLGA:
KÖRÓGYI (SZLAVÓNIAI)
NÉPBALLADÁK**

Balladás történetek, balladás dalok. Újvidék 1976.

A füzet 12 ballada-típusnak 33 változatát közli, valamint helyi történeteket, betyárdalokat a ballada határterületéről. A ballada-típusok közt szerepel néhány klasszikus ballada: a Halálratáncoltatott lány, a Halálraitélt huga, a Szégyenbeesett lány. Mellettük inkább az új balladák, betyár- és ponyva-balladák teszik ki a gyűjtés többségét. Ez a viszonylagos szegénység nem a gyűjtőmunka elégtelenségét jelzi; Kiss Lajosnak ugyanezen a területen végzett, alapos népzenei gyűjtése sem hozott felszínre több balladát, noha egyéb tekintetben igen nagy gazdagságot tárt fel: például 16—17. századi, régi énekkincsünknek itt továbbélő, gazdag hagyományát, valamint a díszített, régies előadóstílus gyönyörű példáit. De a balladák hiányának nem lehet az az oka, hogy „a hegedősök elkerülték a mocsarak közé zárt falvakat.” Még ha fenn tartható volna is az a régi vélemény, hogy a balladás hegedősök szereztek és terjesztették, (amit sok és komoly érveléssel lehet cáfolni), akkor is újabb századokban, amikor már biztosan nem működtek a „hegedősök”, s a ballada is a többi népi műfaj módjára hagyományban terjedt, éppen elég ideje lett volna behatolni Szlavóniába, vagy tovább fennmaradni. Az ok nyilván a többszörös elszigeteltség a mocsarak és más nemzetiség közt, és a határ által, amely a velük korábban leginkább érintkező déldunántúli falvaktól zárta el a vidéket. A fokozatos felejtést itt nem egyenlíthette ki a kívülről újra beáramló hagyomány, az újra-tanulás.

A szerző tapasztalt népryelvkutató lévén gondot fordított a balladák életével kapcsolatos kérdésekre: kik éneklék a balladát, hol tanulták, milyen alkalmak szolgálnak előadására, honnan tanulták, akik még tudják, és hasonlókra. Ezek az adatok néha értékesebbek, mint maguk a balladák. Így például egészen egyedülálló élményben volt része a szerzőnek, amikor a behunyt szemmel éneklő öregek balladáit hallhatta. Erre a Mongóliából és Cecil Sharp századeleji, appalachi tapasztalataiból ismert előadásmódra magyar példát már csak Kodály egykori gyűjtőemlékeiből hallottunk. A balladaéneklésnek társas munkákhoz kapcsolódó szokása is régi gyakorlat maradványa; csak az az új benne, hogy már csak egy-egy öreg „előadótól” hallgatják. Amióta a ballada kikopott a fiatalok közös dalolásából, sőt maga ez a közös dalolás is meg-

szűnt, azóta persze csak egy-egy öregtől hallhat a közösség szép ballada-előadást. Viszont nagyon jellemző egy fiatal lány megnyilatkozása: „Mikor a balladákat hallgatja, a hideg szaladgál a hátán a gyönyörűségtől”. És az is, hogy az egész hallgatóság valami ünnepi meghatottsággal figyel a balladára. Ez még a műfaj továbbélő, régi élete.

Néhány módosító megjegyzésem is volna, nem kárhoztatásul, inkább a további munka segítésére: mindenek előtt a leginkább „szakhoz kötött” részhez, a dallamok lejegyzéséhez és értelmezéséhez. A lejegyzés elnagyolt, sőt vázlatos; nem tudjuk, mennyire volt az előadás hagyományos, díszített, ritmusában rubato. Ez természetesen adódik a képzett népzene kutató hiányából (Bár talán Bodor Anikó vállalkozott volna a szalagok lejegyzésére.) Egy-két nagyobb hiba: a 3/a dallam utolsó négy hangja oktávval feljebb van írva — nyilván nem bírta az énekes a mély hangokat. A 3/b második sorát viszont egy hanggal magasabbra írták; lejjebb szállítva két hang hijján egyezik a)-val, amit ugyanaz az énekes énekelt. Az 1/a betyárballada (Nem messzi van ide Kismargita) három egyező sora is jól ismert tévesztés: az első sor ugyanúgy alul szokott lenni, mint az utolsó.

Helyesebb lett volna a teljesen egyező változatokat — különösen az azonos énekestől származókat — nem teljes terjedelmükben közölni, hanem csupán apróbb eltéréseiket jelezni. Ha pedig az énekes kezdetben még nem emlékezett jól a balladára, később viszont el tudta énekelni a teljes szöveget, akkor csak ezt a másodikikat kellett volna közölni. És néhány helyi mű-szerzeményt (62—63. lapon 2—4. sz.) jobb lett volna kihagyni. A „Kiírtott kocsmároscsalád” balladájának általános formájában pedig nincs szó a betyárok bűnhődéséről, mint ahogy az itteni változatban sincs.

„A „lány kitáncoltatása”, ami a magyarázat szerint ma is élő szokás, nem halálratáncoltatás, hanem megszegyenítés: az ajtóig táncoltatják a legények a lányt, és ott kiteszik. De nem hiszem, hogy akár ez is élne még a mai fiatalok közt.

A Halálraitélt huga balladában szereplő Görc város nem igen lehet eredeti vonás, mint Solymossy képzeli. Ez a név itt másodszor került bele a változatba, mindkét esetben az első világháború alatt vagy után. Szerintem a Gönc-név, ami a 450-en már felül levő változat-tömegben kettő kivételével kizárólagos, az Angyal Bandi ének hatásának köszönhető, ahol az a sor „Rajta úte Gönc városa megfogni, megfogni” volt a példa; annál is inkább, minthogy valóban gazdag, nemes származású lótolvaj híres esetét fogalmazta meg, akit könnyen lehetett „azonosítani” Fehér Lászlóval, a ballada főúri, hintós-lovas bűnösével. Nyilván ezzel a betyár-vonással felújított középkori történet érte el azt a hallatlan népszerűséget a 18/19. század fordulóján, ami variánsai számában és országos elterjedésében mutatkozik. Egyébként Görc, mint a cselekmény színhelye már azért sem valószínű, mivel a 16. századi adatok Milánóhoz kötik az eseményt, az újabb összehasonlító eredmények pedig francia eredetre mutatnak.

Valami félreértés folytán kerülhetett a magyarázatba a Szégyenbeesett lány változatai után, hogy ezek az eredeti ballada és a Megátkozott lány valamint a „Haló legény” (vagyis Megszólaló halott) össze-

olvasztásából jöttek létre. A közölt szövegek a tiszta típust képviselik, s az anya nem átkozza benne lányát, hanem kivégezteti.

Zavart okozhat az olyan fogalmazás, hogy „a variánsok kizszorították az eredeti alkotásokat” (67. o.). Azt lehet csak állítani, hogy újabb, töredékes változatok kerültek a régebbi, teljesebb változatok helyébe.

A szerző nyelvész lévén többet vár a strukturalista elemzéstől, mint az irodalomtörténészek és a folkloristák, s közli a típusok strukturális képletét. De ez csak akkor lehet érvényes, ha az egész típus ismeretében s az egész típusról adják, ahol a cselekmény teljes és értelmes; egyes, töredékes variánsok alapján nyilván nem.

Nagyon hasznos viszont az énekesekről, a faluképről, a viseletről adott képanyag. S külön köszönet illeti a szerzőt és kiadót Garay Ákos 70 évvel ezelőtti felvételeinek közléséért. Egy archaikus magyar népszíngét életéről adnak hírt ezek a képek, akárcsak néhány szép dallam.

Az utóbbiakkal kapcsolatban hadd fejezzük ki teljes egyetértésünket Penavin Olgával ami a szlavóniai és általában a jugoszláviai magyar népdalok értékét illeti. Nincs olyan része a nyelvterületnek, ahol csak „értéktelen utánzatok” élnének! Mindenütt az értékes népzene és népköltészet variánsai élnek kisebb vagy nagyobb gazdagságban. Minden új adat az egészről ad felvilágosítást: az elterjedésről, a néphagyomány életéről. És mindenütt akadnak nagy jelentőségű meglepetések: Szlavóniában a régi dallamok, a Vajdaságban az Alföld hagyományainak talán legrégebbi maradványai; s még balladában is akadt szenzáció: a Gomboson előkerült, töredékesen énekelt változata egy odáig egyedüli, dallamtalan változathól ismert balladának, a Törökhöz elcsalt menyecske, Gyönyörű Bán Kata történetének. Nincs olyan szakember, aki egyetlen táj változatait is értéktelennek és fölöslegesnek tartaná. Inkább hálás a rokon tudományok képviselőjének, hogy szorosabb feladatán túlmenve segít a néphagyomány egyre pusztuló értékeinek megőrkítésében.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Szeli István

**KONGRESSZUSOK,
ÉRTEKEZLETEK**

Munkatársaink az 1977. július—szeptemberi időszakban több nemzetközi értekezleten képviselték Intézetünket.

A magyar nyelvészek harmadik nemzetközi kongresszusának munkájában, amelyet 1977. augusztus 23. és 28. között tartottak Nyíregyházán, Intézetünkben az alábbi személyek vettek részt: Penavin Olga, Ágoston Mihály, Cseh Szabó Márta, Reffle Gyöngyi, Keck Balázs és Junger Ferenc. Munkatársaink két beszámolóval szerepeltek:

1. Mikes Melánia — Cseh Szabó Márta — Junger Ferenc:
Környezetnyelv-oktatás a Vajdaságban a szerbhorvát—magyar kontrasztív vizsgálatok tükrében.
2. Penavin Olga:
Román jövevényszavak a jugoszláviai székelyek nyelvében.

Szeli István részt vett a III. Anyanyelvi Konferencián, amelyet 1977. júliusában tartottak Budapesten.

Bori Imre és Szeli István 1977. augusztus 25-én részt vettek a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság nyíregyházi alakuló közgyűlésén.

* * *

A jelzett időszakban az alábbi személyek és intézmények gazdagították könyvtárunkat: Országos Széchényi Könyvtár, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, MTA Irodalomtudományi Intézete, MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Néprajzi Múzeum — Budapest; Dr. Löbl Árpád, Mr. Jung Károly, Vajdaság SzAT Történelmi Intézete — Újvidék: Életjel szerkesztősége — Szabadka.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

BORÚS RÓZSA, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — BACSTOPOLYA; MR. JUNG KÁROLY, TANÁRSEGÉD — ÚJVIDÉK; KALAPIS ZOLTÁN, ÚJSÁGIRO — ÚJVIDÉK; DR. KATONA IMRE, DOCENS — BUDAPEST; KÓNYA SÁNDOR, EGYETEMI HALLGATÓ — ÚJVIDÉK; DR. MATJEVICS LAJOS, RENDKÍVÜLI TANÁR — ÚJVIDÉK; MR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; DR. PÉTER LÁSZLÓ, KANDIDÁTUS — SZEGED; DR. SZELI ISTVÁN, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. VARGYAS LAJOS, A TUDOMÁNYOK DOKTORA — BUDAPEST.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Penavin Olga</i> : Halotti búcsúztatók, imák, koldusénekek, gyógyító ráolvasások	5
<i>Jung Károly</i> : Gombos néphagyományai I. A születéssel kapcsolatos népszokás- és hiedelemvilág. II. rész	23
<i>Kónya Sándor</i> : Szöveg és dallam kapcsolata népdalainkban	51
<i>Kalapis Zoltán</i> : A bánáti mesemondó. Adalék Borbély Mihály életrajzához	79
<i>Borús Rózsa</i> : Topolyai népviselet a századfordulón	101
<i>Katona Imre</i> : „Vetus illa cantilena”. Legrégibb bordalunk szövegei 111	111

ÉRTEKEZLETEK

<i>Molnár Csikós László</i> : Nemzetközi szeminárium a nyelv és a rasszizmus összefüggéseiről	119
---	-----

KÖNYVEKRŐL

<i>Péter László</i> : Tíz, tíz, tiszta víz. Jugoszláviai magyar népi mondókák	127
<i>Matijevics Lajos</i> : A Szlavóniai (kórógyi) szótár néprajzi vonatkozásairól	131
<i>Vargyas Lajos</i> : Hallották-e hírét? Pásztordalok, rabénekek, balladák	133
<i>Péter László</i> : Hallották-e hírét? Pásztordalok, rabénekek, balladák	139
<i>Vargyas Lajos</i> : <i>Penavin Olga</i> : Kórógyi (szlavóniai) népballadák, balladás történetek, balladás dalok	145

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

<i>Szeli István</i> : Kongresszusok, értekezletek	151
---	-----

SADRŽAJ

STUDIJE

<i>Olga Penavin</i> : Tužbalice, molitve, pretkućnice, pesme isceljivačkog opčinjavanja	5
<i>Karolj Jung</i> : Narodni običaji i verovanja u vezi sa rođenjem II	23
<i>Šandor Konja</i> : Povezanost teksta i melodije u našim narodnim pesmama (Nastajanje varijanata melodija)	51
<i>Zoltan Kalapiš</i> : Banatski pripovedač. Prilog biografiji Mihalja Borbelja	79
<i>Roža Boruš</i> : Narodna nošnja u Bačkoj Topoli na prekretnici stoleća . .	101
<i>Imre Katona</i> : „Vetus illa cantilena” — Jezički spomenik naše najstarije vinske pesme	111

SKUPOVI

<i>Laslo Molnar Čikoš</i> : Međunarodni seminar o jeziku i rasizmu	119
--	-----

PRIKAZI

127

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Ištvan Seli</i> : Kongresi, konferencije	151
---	-----

CONTENTS

STUDIES

<i>Olga Penavin</i> : Plaintive songs, prayers, beggar's songs, songs of healing by bewitching	5
<i>Károly Jung</i> : Popular customs and beliefs in connection with birth II . .	23
<i>Sándor Kónya</i> : The link between the text and melody in our popular songs (The genesis of tune variants)	51
<i>Zoltán Kalapis</i> : The story-teller of Banat. A contribution to the biography of Mihály Borbély	79
<i>Rózsa Borús</i> : The national costumes of Bačka Topola at the turn of the century	101
<i>Imre Katona</i> : „Vetus illa cantilena” — Text tokens of our oldest convivial songs	111

CONFERENCES

<i>László Molár Csikós</i> : International seminar on language and racism . .	119
---	-----

REVIEWS

127

WORK IN THE INSTITUTE

István Szeli: Congresses, conferences 151

INHALT

STUDIEN

Olga Penavin: Klagelieder, Gebete, Bettlerslieder, Lieder der Heilung durch Bezauberung 5
Károly Jung: Volkssitten und Glauben im Zusammenhang mit der Geburt II 23
Sándor Kónya: Die Verbindung des Textes und Melodie in unseren Volksliedern (Das Entstehen von Melodievarianten) 51
Zoltán Kalapis: Der Erzähler von Banat. Ein Beitrag zur Biographie von Mihály Borbély 79
Rózsa Borús: Volkstracht in Bačka Topola an der Jahrhundertwende . 101
Imre Katona: „Vetus illa cantilena” — Ein Sprachdenkmal unseren ältesten Weinliedes 111

VERSAMMLUNGEN

László Molnár Csikós: Der internationale Seminar über Sprache und Rassismus 119

BESPRECHUNGEN 127

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

István Szeli: Kongresse, Versammlungen 151

